

O'ZBEKISTON REPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI

NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

«PSIXOLOGIYA» KAFEDRASI

YOSH VA PEDAGOGIK
PSIXOLOGIYA FANIDAN

MA'RUZALAR MATNI

Ushbu ma’ruzala matni institut ilmiy kengashining 2015 yil 27-08dagi № 1-sonli bayonnomasi bilan chor etishga tavsiya etildi. Ma’ruza matni Navoiy davlat pedagogika institutining bakalavriat yo’nalishidagi barcha fakultet talabalari uchun tavsiya etiladi.

Tuzuvchi: o’qituvchi

o`qituvchi Холиков У

Taqrizchilar:

pedagogika fanlari nomzodi, dosent X.Bobomirzaev,
psixologiya fanlari nomzodi dotsent. F.Ro’ziqulov

1- mavzu Yosh va pedagogik psixologiyaning predmeti

Mavzu Yosh va pedagogik psixologiyaning predmeti

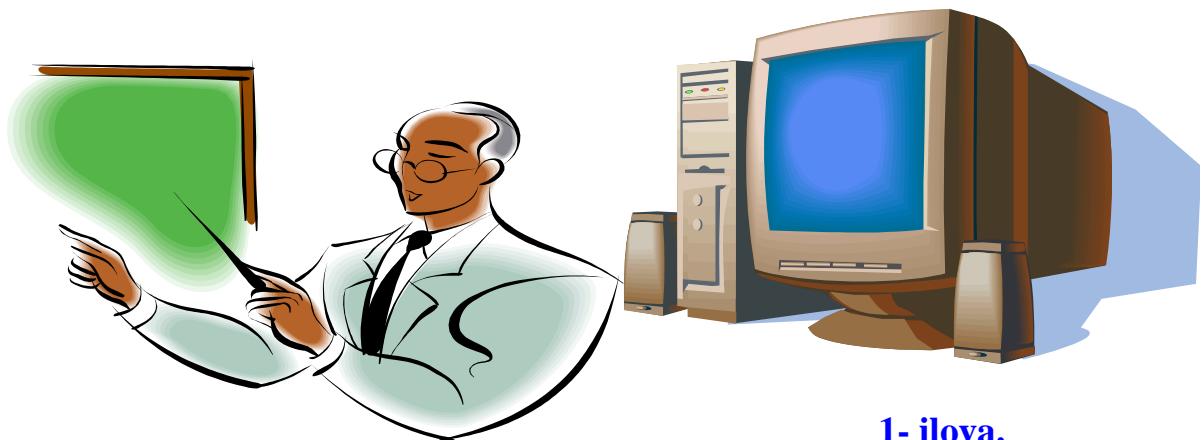
Mavzuning dolzarbliji: Mustaqil O'zbekiston Respublikasida kadrlar tayyorlash milliy dasturini hayotga tadbiq qilish ko'p jixatdan o'quv-tarbiya ishlarini isloh qilish, o'quvchilar yosh xususiyatlarini bilish, xar qaysi yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan pedagogik, psixologik jarayonlar xususiyatlarini qanchalik yaxshi bilgan mutaxassislarga bog'liq. Yuqorida sanalgan muammolarni hal qilishda qator gumanitar va maxsus fanlar yordam beradi. Pedagogik psixologiya, yosh psixologiyasi, muhandislik (injenerlik) psixologiyasi, maxsus fanlarni o'qitish metodikasi singari fanlar shular jumlasidandir.

Psixologiya-psixika qanday kelib chiqqan, odam psixikasi tarixan qanday rivojlangan, har bir odam tug'ilish paytidan tortib uning ongi qaysi shart-sharoitlarga qarab taraqqiy etadi, xarakter qanday vujudga keladi, odamning qobiliyatları qanday shakllanadi –ana shu savollarimizga javob beradi .

- Reja:**
1. Yosh davrlari psixologiyasi va pedagogik psixologiya fanining predmeti haqida tushuncha.
  2. Fan sifatida yosh davrlari psixologiyasi va pedagogik psixologiyaning vujudga kelishi, uning rivojlanish tarixi.
  3. Hozirgi zamon yosh davrlar psixologiyasi va pedagogik psixologiya fanining asosiy vazifalari.

Tayanch so'z va iboralar: **Ontogenetika** – organizmning vujudga kelgandan boshlab to umrining oxirigacha bo'lgan individual rivojlanish yo'li.

Pedologiya – XIX asr oxiri XX asr boshlarida psixologiyaning amaliy tarmoqlari va eksperimental pedagogika asosida vujudga kelgan fan bo'lib, uning predmeti bolaning psixologik, anatomo – fiziologik, biologik taraqqiyotidir.

1- ilova.

Guruh bilan ishlash qoidalari

- o'z sheriklarining fikrlarini xurmat qilishlari lozim;
- berilgan topshiriqlar bo'yicha faol, hamkorlikda va mas'uliyat bilan ishlashlari lozim;
- o'zlariga yordam kerak bo'lganda so'rashlari mumkin;
- yordam so'raganlarga ko'mak berishlari lozim;
- guruhnini baholash jarayonida ishtirok etishlari lozim;
- "Biz bir kemadamiz, birga cho'kamiz yoki birga qutilamiz" qoidasini yaxshi bilishlari lozim

2- ilova.

Bilis-so`rov

1. Psixik taraqqiyot deganda nimani tushiunasiz?
2. Pedagogik psixologiya haqida?
3. Shaxs shakllanishida ijtimoiy muhit bilan bog`liq muammolar?
4. Shaxs deganda kimni tushunasisiz?
5. Yosh davrlari bilan bog`liq qanday tushunchalarini bilasiz?

3-

ilova. Taqdimot reglamentini o'tkazish tartibi

1. Boshlovchi ma'ruza mavzusi va ma'ruzachilarning taqdimotlarin e'lon qiladi.
2. Ma'ruza 5 minut davom etadi. 3. Taqrizchi – 2 minut. 4. Jamoaviy muhokama – 5-10 minut.

Yosh va pedagogik psixologiya fanining tadqiqot predmeti

Yosh davrlari psixologiyasi ontogenezidagi turli yosh davrlari psixik taraqqiyotining umumiy qonuniyatlarini, psixik rivojlanishini hamda psixologik xususiyatlarini o'rghanadi.

Yoshning ulg'ayib borishi, psixik jarayonlarning inson rivojlanishidagi qonuniyatları, undagi yetakchi omillar hamda inson hayat yo'lining turli bosqichlarida uning shaxsiga xos xususiyatlar-yosh davrlari psixologiyasi fanining tadqiqot predmeti hisoblanadi.

Pedagogik psixologiyaning predmeti esa ta'lif va tarbiya jarayonining psixologik mexanizmlari va qonuniyatlarini o'rghanishdir.

Pedagogik psixologiyaning predmeti maktabda bilim, ko'nikma va malakalarni egallash qonuniyatlarini, bu jarayonlarda sodir bo'ladigan individual tafovutlarni, o'quvchilarda faol, mustaqilva ijodiy tafakkurni tarkib toptirish qonuniyatlarini tadqiq etishdir.

Pedagogik psixologiya-ta'lismi va tarbiyaning ta'siri oqibatida o'quvchilar psixikasida sodir bo'ladigan o'zgarishlarni, o'quv materiallarining o'quvchilar yosh xususiyatlari mos kelishini, turli ta'lismi metodlarining psixologik jihatdan samaradorligini, darsliklar, o'quv qurollari va maktab ishlarining tartibiga nisbatan bo'lgan psixologik talablar kabi muammolarni ham pedagogik psixologiva o'rzanadi.

Pedagogik psixologiya ta'lismi va tarbiya jarayonining tashkilotchisi bo'lgan-o'qituvchi shaxsini, uning pedagogik faoliyati xususiyatlarini ham o'rzanadi.

Yosh va pedagogik psixologiya alohida predmet sifatida XIX asr boshlarida vujudga kelgan.

Rossiyada mazkur sohadagi tadqiqotchilar namunalari Sharq va G'arb madaniyati ta'sirida inson ruhiyati bilan bog'liq qator og'zaki va yozma, amaliy va ilmiy asarlarda paydo bo'la boshladi.

O'tgan ajdodlarimizning ham qomusiy asarlarida bola taraqqiyoti va tarbiyasi masalalari katta o'rinni egallaydi.

Abu Nosr Farobiyning "Masalalar mohiyati",

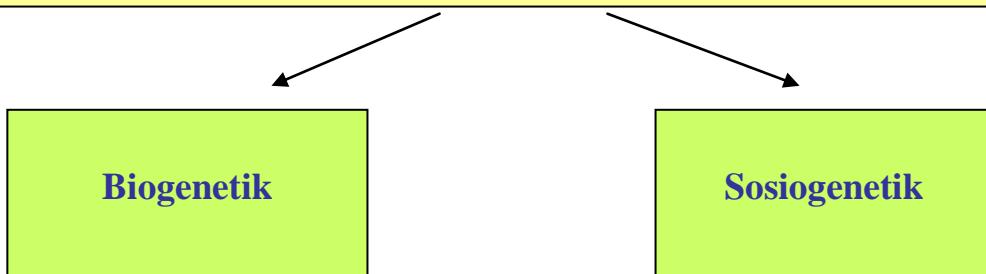
Abu Rayhon Beruniyning "O'tmish yodgorliklari",

Ibn Sinoning "Tib qonunlari" asarlari,

A.Navoiyning "Mahbub ul-qulub" va boshqa juda ko'p asarlar shular jumlasidandir.

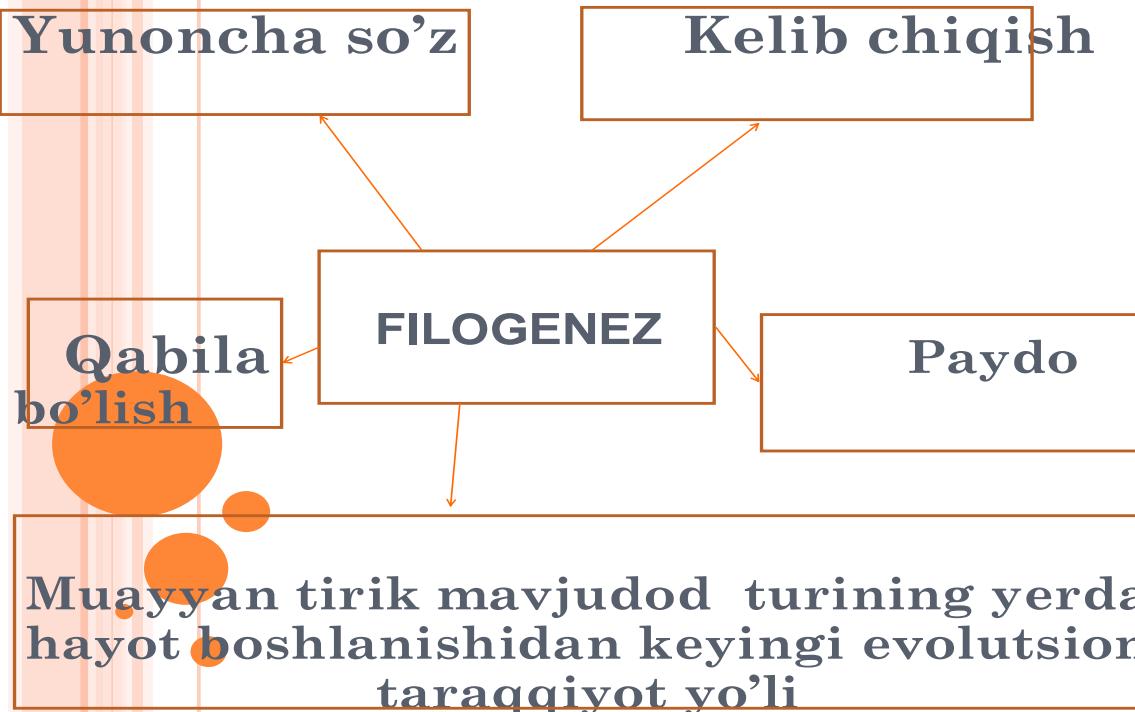
Umuman sharq va G'arb madaniyatida ham psixologik – pedagogik mazmundagi asarlar XVII-XVIII asrlarda diniy-axloqiy negizda yozilgan. XVIII asrga kelibgina ma'lum uslubga ega bo'lgan ilmiy fikrlar vujudga kela boshladi. Rus sosial-demokratlari A.N.Gersen, N.G.Cherkishevskiy, N.A.Dobrodyubov, V.G.Belenskiylarning inson kamoloti to'g'risidagi qarashlari psixologiyaning rivojlanishiga katta hissa qo'shdi. I.M.Sechenov, I.P.Pavlov g'oyalariga asoslangan Ribakov, K.N.Kornshlov, P.P.Blonskiy, L.S.Vigotskiy va boshqa olimlar yosh psixologiyasi bo'yicha qimmatli tadqiqotlarni amalga oshirdilar.

XX asrga kelib yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiyada psixik taraqqiyot omillarini talqin etuvchi 2 ta yo'nalish yuzaga keldi.

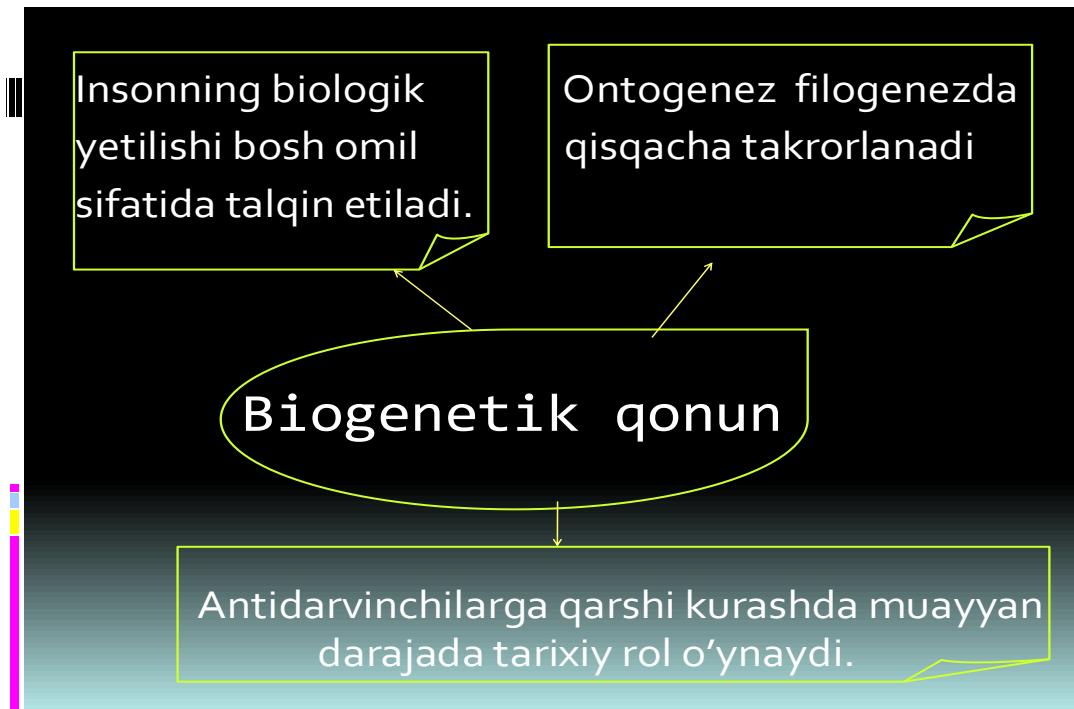
Biogenetik yo`nalish vakillari uchun psixik rivojlanishni belgilovchi irsiy biogenetik va ijtimoiy omillar yonma-yon turadi, lekin yetakchi rolni biologik ya`ni irsiy omillar bajaradi.

Biogenetik qonunni F. Myuller va E. Gekkel kashf qilgan. Bunday qarashning ko`zga ko`ringan vakillaridan biri amerikalik psixolog S.Xolle (1844-1924) bo`lib, u Gekelning **biogenetik** qonunini psixologiyada bevosita ko`chiradi. Bu nazariyaga ko`ra ontogenezda bola o`z psixik taraqqiyotida filogenezni insonning tarixiy rivojlanish bosqichlarini qisqargan holda boshdan kechiradi.

(chakaloй-файат sut emizuvchi payvon, 6 oylikda maymunlar darajasiga yetadi, 2 yoshida oddiy odam, 5 yoshda ibtidoiy gala, mакtabга kirgach ibtidoiy davr odami darajasida, 16-18 yoshda xozirgi zamon kishilari darajasiga yetadi deb xisoblaydilar.

Inson zotidagi rivojlanishi boskichlari filogenezni aynan takrorlamaydi. Biologizm tarafdarlaridan Krechmer «Konstitutsion nazariya» yaratgan. Z.Freyd esa shaxsning barcha xatti-xarakatlari instinktlaridan kelib chikadi deb xisoblaydi. Albatta, biologik omillar inson xulkini belgilovchi birdan bir omil emas.

Sotsiogenetik yo'nalish vakillari esa ijtimoiy omillarni yetakchi deb hisoblaydilar. G'arbda keng tarqalgan nazariyalar jumlasiga rollar nazariyasi K.Levinning "Fazoviy zarurat maydoni" nazariyasi va boshqalar kiradi.

Sotsiogenetik nazariya – inson biologik tur sifatida tug'ilib, hayotdagи ijtimoiy shart-sharoitlarning bevosita ta'siri ostida shaxsga aylanadi, deb hisoblaydi. M: roller nazariyasi ta'limoti inson ijtimoiy muhitda bajarishi shart bo'lgan maxsus roller uning xulq-atvorida, boshqalar bilan munosabatida sezilarli iz qoldiradi, deb hisoblaydi.

XX asrning 20-30 yillaridan boshlab Rossiyada yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya intensiv rivojlandi. Shu davrda L.V.Vigotskiyning oliy psixik funksiyalarini rivojlanish nazariyasi yaratildi. Jumladan L.S.Vigotskiy psixik taraqqiyotni 2 zonaga: real va yaqin zonaga bo'lib o'rgandi.

Hozirgi zamон yosh davrlar psixologiyasi va pedagogik psixologiya fanining asosiy vazifalari.

Yosh davrlari psixologiyasi fanining nazariy vazifalari shaxsning kamol topishi qonuniyatları va turli yosh davrdagi odamlarda namoyon bo'ladijan psixik faoliyat. Holat va shart-sharoitlarning o'zaro ta'siri xususiyatlarini o'rganishdan iboratdir.

Yosh davrlar psixologiyasi fanining amaliy vazifalarini esa psixik jarayonlarning namoyon bulishi va rivojlanishi, shuningdek inson shaxsi psixologik xususiyatlarining tarkib topishi qonuniyatlarini o'rganishda qo'lga kirgan ilmiy dalillarini ta'lim-tarbiya sohalariga tadbiq etish tashkil etadi.

Bu boradi, ayni qsa pedagoik psixologiya birmuncha ulkan yutuqlarga erishdi. Pedagogik psixologiyaning ta’limni yangi mazmunda joriy qilish yuzasidan so’nggi yillarda qo’lga kiritgan yutuqlari buning yaqqol dalili bo’la oladi. Ma’lumki keyingi o’n yil mobaynida mamlakatimizda barcha ta’lim tizimlarida ta’lim ishlarining mazmuni tubdan o’zgaradi. Ta’limning eksperimental ravishda tekshirilgan yangi usullari (masalan, muammoli interfaol ta’lim metodlar) keng joriy qilinmoqda.

Hozirgi vaqtida pedagogik psixologiyaning muhim vazifalaridan birimaktabdagi ta’lim jarayonini yanada takomillashtirishning psixologik asoslarini ishlab chiqishdan iborat bo’lib, bu hol yangi ta’lim dasturiga o’tish munosabati bilan bog’liqdir.

Mavzu yuzasidan test savollari.

Yosh psixologiyasining fan sifatida o’rganish sohasi qaysi javobda ko’rsatildi.

A. Odam psixikasining yosh davrlar dinamikasini, rivojlanayotgan odam shaxsining psixik sifatlarini

B. psixik jarayonlarning ontogenezini o’rganadi;

S. Maktabgacha tarbiyada va maktabdagi ta’lim va tarbiya jarayonida bolalarda tafakkurning rivojlanish jarayonini o’rganadi;

D. O’quvchilarning bilish faoliyatini va ularda konkret va mavhum tushunchalarini shakllantirish jarayonlarni o’rganadi.

Pedagogik psixologiya fan sifatida o’rganadigan soxasini ko’rsatgan javobni aniqlang:

A. Ta’lim va tarbiyaning psixologik konuniyatlarini va o’kituvchi psixologiyasini o’rganadi;

B. Shaxsning shakllanishiga xos xususiyatlarni va psixologik - pedagogik tadqiqotlarga xos qonuniyatlarni o’rganadi;

S. Sotsiometrik metod asosida sinfdagi o’kuvchilarning shaxslararo munosabatini o’rganadi;

D. Shaxsning shakllanishida mulokot va ijtimoiy sifatlarning shakllanish mexanizmlarni o’rganadi.

Bola psixik rivojlanishining shartlari nimalardan iborat.

A. Bolaning odamlar orasidagi xayoti, psixik faolligi, ijtimoiy tashkil etilgan va rag’batlantrib turuvchi faoliyati;

B. Darsda tashqi olamdagи narsa va hodisalar haqida bilim va tushunchalarning shakllanishi;

S. Bolaning shaxs sifatida rivojlanishi va unda tasavvurlarning xamda xulk - atvor xakidagi bilimlarning shakllanishi;

D. Bolaning rivojlanishida va uning o’yin jarayonida bilim va ko’nikmalarning shakllanishi

Bolaning psixik rivojlanishi ta'minlovchi omillar va shart - sharoitlar qaysi javobda berilgan.

A.Tabiyy va sotsial muxit, mакtabgacha tarbiya muassasalaridagi tarbiya va maktabdagi ta'lim;

B.Boladagi qobiliyat , irsiyat, bosh miya imkoniyatlari bilan bog'lik bo'lган biologik faktor;

S.Oliy nerv faoliyatining tipi bilan bog'lik bo'lган asab tizimiga xos kuch va xarakatchanlik.

D. Barcha javoblar to'g'ri.

Ijtimoiy muxit va ijtimoiy munosabatlar boladadagi anotomik fiziologik o'zgarishlarga bog'liq.

A.Ilk bolalik davrida shakllanadigan muxim sifatlar nimalardan iborat?

B.Tik turib yura olish, predmetli faoliyat va nutkini egallash;

S. Odamlar gap - so'zlarini tushunish va shaxsiy faol nutkini shakllanishi;

D.Katta yoshdagи odamlar bilan nutk vositasida mulokotga kirisha olish imkoniyati;

NAZORAT UCHUN SAVOLLAR

1. Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya nimani urganadi?
2. Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya mustikil fan sifatida qanday rivojlandi?
3. Yosh va pedagogik psixologiyaning metodlarini ayting.
4. Biogenetik va sosiogenetik yo'naliш vakillari psixik taraqqiyot omillarini talqin etishda qanday farqlanadilar?
5. Sharq mutafakkirlari bola tarbiyasi haqida mavzusida mustaqil ish yozing.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. "Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori". 1997 y.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. T., 2008 y.
3. G`oziyev E.G. Psixologiya(Yosh davrlari psixologiyasi). T., O`qituvchi, 1994.
4. Davletshin M.G., Do`stmuxamedova Sh.A., To`ychiyeva S.M., Mavlonov M. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T.: TDPU, 2004 y.
6. Psixologiya. Qisqach izohli lug`at. T.: 1997 y.
7. Ibragimov X.I., Yo`ldoshevU.A., Bobomirzayev X. Pedagogik psixologiya. T.: 2010 y.

2- Ma`ruza. Yosh va pedagogik psixologiya fanining ilmiy tadqiqot metodlarilari.

Darsning maqsadi: Talabalarni kasbiy faoliyati jarayonidagi psixologik tadqiqotlar o'tkazishda psixologiyaning asosiy metodlaridan amaliy foydalanish imkoniga ega bo`lish uchun ularni o`zlashtirishdir.

Mavzuning dolzarbliги: Hozirgi zamon fan-texnika va jamiyat taraqqiyoti, shuningdek odamlarda ro'y berayotgan ijtimoiy-psixologik o'zgarishlar shaxs ruhiyatida hissiy zo'riqishlarning yuzaga kelishiga asos bo'lmoqda.Ilmiy tadqiqot metodlari-shaxsning yosh psixologik xususiyatlar,holat va psixik jarayonlarni o'rganishdagi asosiy manba bo'lib, tegishli metod asosida shaxs psixik xususiyat, holat jarayonlarini ijobiy tomonga yo'naltirishda muhim rol o'ynaydi.

Reja: 1.Psixologiyada tadqiqot metodlarining ilmiy va amaliy ahamiyati.

2.Tadqiqot metodlari klassifikatsiyasi: 3.Tadqiqot bosqichlari.

Tayanch so'z va iboralar

Psiyologiya, metod, kuzatish, eksperiment, suhbat, diagnostika, test, biografiya, anketa, proyektiv metodlar, sotsiometriya, suhbat metodi, psixologik eksperiment.

Barcha boshqa psixologiyaning tarmoqlari singari yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya ham o'z tadqiqot metodlariga ega.

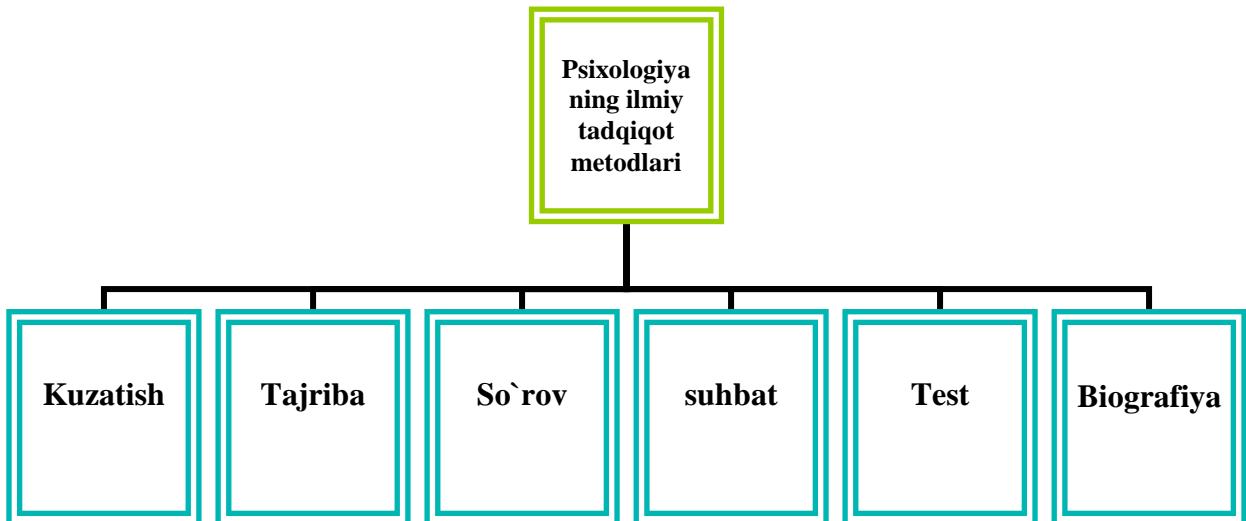
Psiyologiyada tekshiriladigan psixik hayot hodisalari juda xilma-xil va murakkab hodisalardir. Bu hodisalar qanday metodlar bilan, ya'ni qaysi yo'llar bilan, qanday usullar bilan tekshiriladi, degan savol tug'iladi. Psiyologiyada chinakam ilmiy bilimga ega bo'lmoq uchun psixikani tekshirish metodlarini bilish va shu metodlardan foydalana bilish kerak. Har bir pedagog kishilar psixikasini tekshirish uchun loaqlal eng oddiy

usullarni bilishi lozim. Har bir fan kabi psixologiya ham psixik (ruhiy) hayot hodisalarini chinakamiga ilmiy asosda bilib olish uchun quyidagi talablarga amal qilingan lozim: Tekshiriladigan har bir psixik hodisaga boshqa hodisalar bilan bog'langan deb qaralishi zarur. Masalan, psixik hodisani uning nervfiziologik asosdan ajratib o'rghanish yaramaydi, xotirani tafakkur, diqqat va umuman shaxsdan ajratib o'rghanish yaramaydi va hokazo.

Har bir psixik hodisa va umuman shaxs vujudga kelish, taraqqiy etish va o'zgarish jarayonida ko'zdan kechirilishi zarur. Shuning uchun, masalan, bolalar va o'smirlar psixikasining taraqqiyot qonunlarini

bilmasdan turib, voyaga yetgan odam psixikasini yetarlicha yaxshi bilib bo'lmaydi. Psixik hayot hodisalarini ularni taraqqiyot jarayonida o'rganganda miqdor o'zgarishlarining sifat o'zgarishlariga o'tishini va bir sifat holatining ikkinchi sifat holatiga o'tishini ko'zdan kechirmoq kerak. Masalan, odam psixikasining taraqqiy etishini o'rgana turib, bilim olish va toplash jarayonida odamning bilish qobiliyatları: xotirasi, tafakkuri va nutqi, mushohadakorligi sifat jihatidan o'zgarishni ko'rsatib bersa bo'ldi. Odam ongi uning tarixiy taraqqiyotida shakllanadi. Hozirgi mustaqillik sharoitida milliy ongning shakllanishiga taalluqli umumiylilik qonuniyatlarini izlash, yangicha tafakkur qilingan va dunyoqarashni shakllantirish milliy mafkura va milliy g'oyaning shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Odamning tevarak-atrofdagi voqelikni bilishi kuzatishdan, tajribadan boshlanadi. Shu sababli, ilmiy psixologiya ham o'z mavzuini o'rghanishni tajribadan, psixik hayot faktlarini aniqlash, tasvir etish va tahlil qilingandan boshlashi lozim. So'ngra, aniqlangan va tahlil qilingan faktlar asosida, psixik hayot qonuniyatlarini ochib, tegishli nazariy va amaliy xulosalar chiqarilishi lozim.

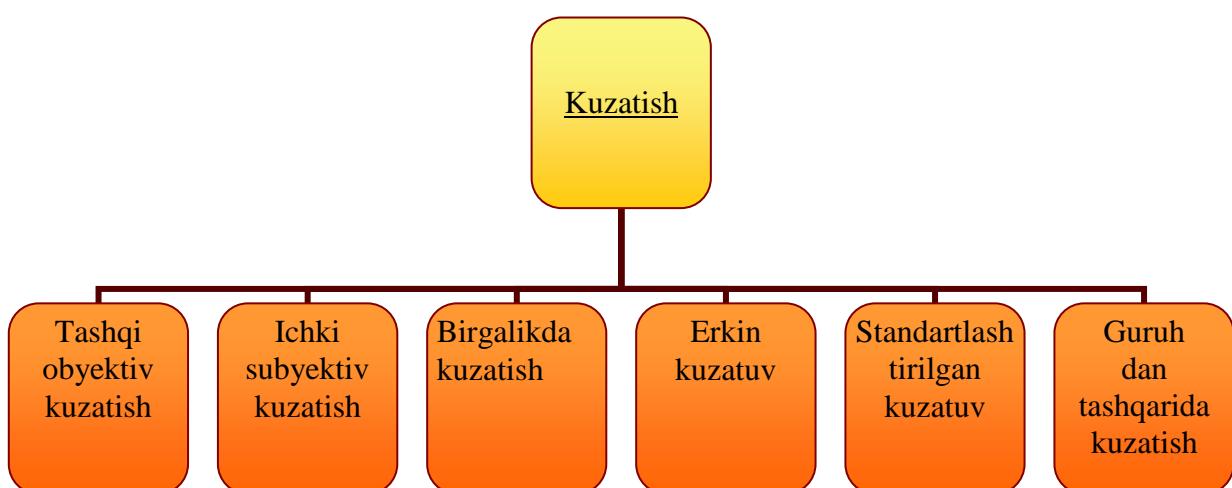
Har bir fandagi kabi psixologiyada ham tajriba, kuzatish va eksperiment shaklida qo'llaniladi.

Kuzatish – voqealarga aralashmay, psixologik xodisa tabiiy sharoitda qanday yuz berayotgan bo`lsa, shu holida o`rganiladi. Inson psixikasidagi o`zgarishlarni kuzatish uchun quyidagilar amalga oshirilishi kerak: 1) Kuzatish maqsadi, vazifasi belgilanadi; 2) kuzatish ob`ekti tanlanadi; 3) sinaluvchining yoshi, jinsi aniqlanadi; 4) tadqiqot vaqtি rejalashtiriladi; 5) kuzatish qancha davom etishi qat`iy lashtiriladi; 6) qaysi faoliyat kuzatilishi belgilab olinadi; 7) kuzatish shakli (yakka, guruhiy, jamoaviy) belgilanadi; 8) kuzatishni qayd etib borish vositalari (kundalik, kino-video, foto, magnit yozuvi va boshqalar) tanlanib, natijalar sistematik ravishda qayd qilib boriladi.

Kuzatish orqali turli yoshdagi odamlarning diqqati, his-tuyg`ulari, nerv tizimidagi tashqi ifodasi, temperament xususiyatlari, imo-ishoralari, sezgirligi, xulq-atvori, nutq faoliyati va boshqalar ham o`rganiladi.

Bu metod tadqiqotchidan kuzatuvchanlikni, o`rganilayotgan psixik xodisani tabiiy sharoitda tekshira olish qobiliyatini talab qiladi.

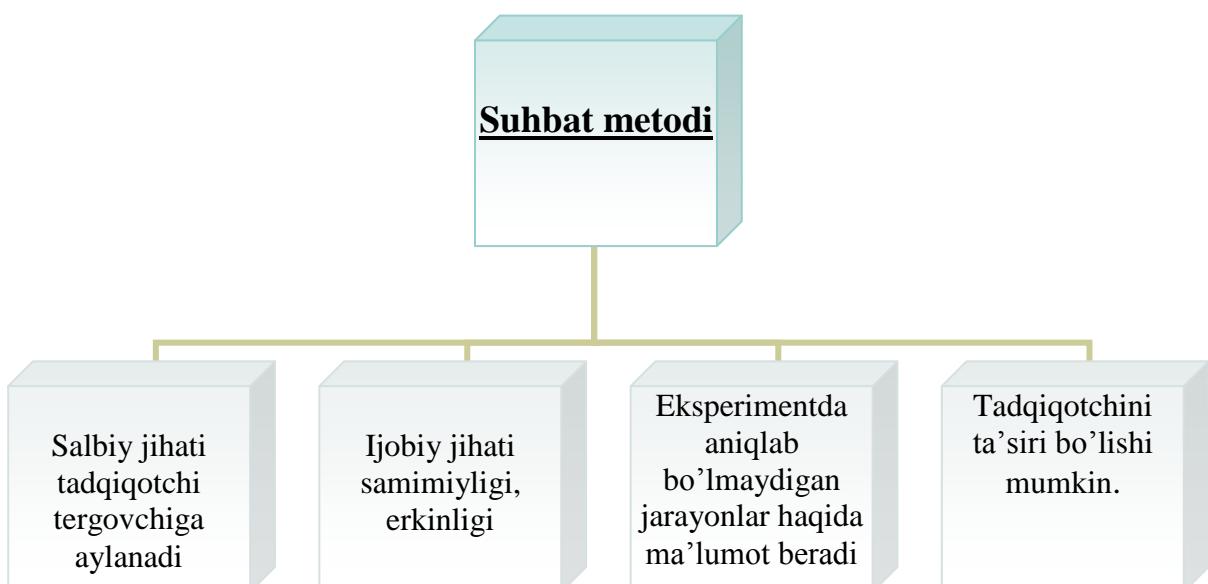

Suhbat. Bu metod yordamida psixik hodisalarning ichki – sub`ektiv tomonlari o`rganiladi. Inson psixikasini o`rganishda suhbatning maqsadi va vazifasi belgilanadi, uning ob`ekti va sub`ekti tanlanadi, vaqtি, joyi aniqlanadi, yakka, guruhiy va jamoa bilan bog`liq savol-javob tartibi tayyorланади. Suhbatning bosh maqsadi muayyan bir vaziyat yoki muammoni hal qilingan jarayonida inson psixikasidagi o`zgarishlarni o`rganishdir.

**Psixik hodisalarни о`рганишда суббат методидан унумли фойдаланиш учун
тадқиқотчи quyидаги шартларга амал qilingани lozim:**

1. Suhbat jarayoniga puxta tayyorlanish;
2. Suhbatning mavzusi va mazmuni o`ргаништаган об`ектнинг, shaxsning yoshiga va individual xususiyatlariga mos bo`lishi;
3. Suhbat jarayonida beriladigan savollarning mazmunli va puxta bo`lishi;
4. Tadqiqotchi tomonidan beriladigan savollarga o`рганишувчining to`g`ri va to`liq javob qaytarishiga erishish;
5. Suhbat jarayonini aniq muddatga mo`ljallash, uni haddan tashqari cho`zib yubormaslik.

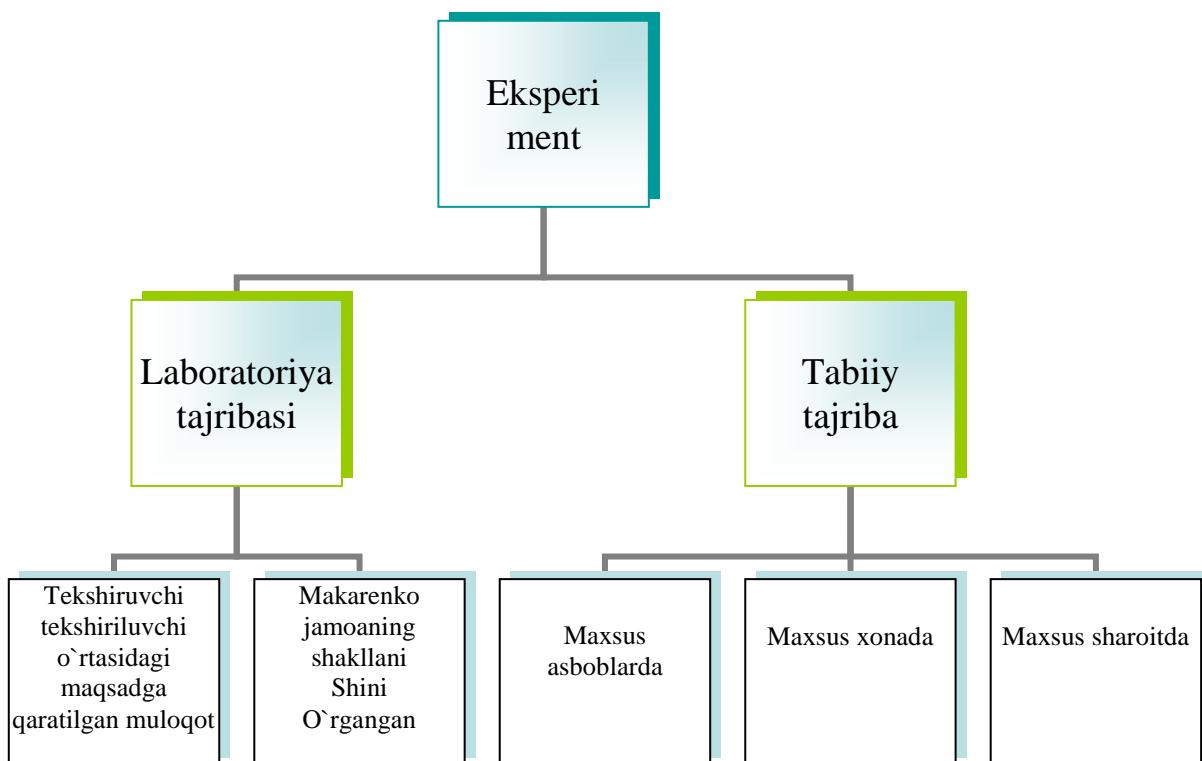

Eksperiment metodi. Yangi psixologik faktlarga ega bo`lishning ob`ektiv usullaridan biri - eksperiment metodidir. U murakkab xarakterdagи psixik xodisalarни о`рганиш учун qo`llaniladi. Bu metodning afzalligi shundaki, tadqiqotchi bu metod yordamida о`рганайотган psixik xodisani o`zi istagan vaqtida vujudga keltiradi va uni maxsus asboblar yordamida alohida xonada о`рганади. Kuzatishdan farqi, eksperiment o`tkazuvchi sinalayotgan faoliyatga faol aralashuvi, sun`iy vaziyat paydo qilinishi mumkin. Bu metod inson psixikasini chuqur, aniq tadqiq qilinganda eng muhimi hisoblanadi. Eksperiment metodi yordamida sun`iy tushunchalarning shakllanishi, favqulodda holatdan chiqish, muammoli vaziyatni hal qilingan jarayonlari, shaxsning his-tuyg`ulari, xarakteri va tipologik xususiyatlari о`рганади. Inson psixikasining nozik ichki bog`lanishlari, munosabatlari, qonuniyatları, qonunlari, xossalari, murakkab mexanizmlari tekshiriladi.

Eksperiment metodining ikkita asosiy turi farqlanadi: tabiiy eksperiment va laboratoriya eksperimenti. **Tabiiy eksperiment** pedagogik-psixologik masalalarni hal

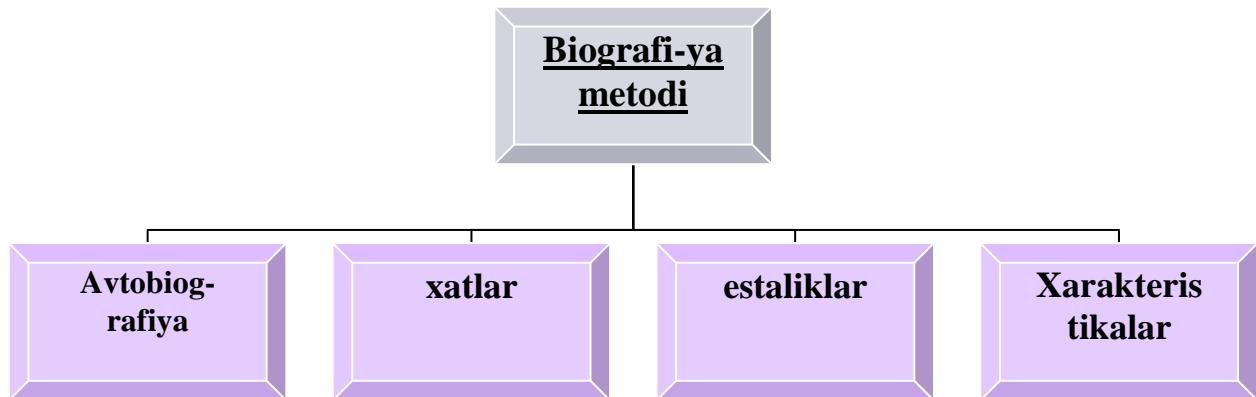
qilinganda qo'llaniladi. (Sinfda sun'iy, odatdagidan boshqacha vaziyat va muhit yaratib kuzatish). Bu metodning ilmiy asoslarini 1910 yilda Aleksey Fedorovich Lazurskiy (1874-1917) ishlab chiqqan. Tabiiy sharoitda inson psixikasini o'rghanishda sinaluvchilarning o'zları bexabar bo`lishi, kundalik mehnat tarzi doirasida amalga oshirilishi, mumkin.

Laboratoriya (klinika) metodi ko`pincha individual (goxo guruhiy) shaklda sinaluvchilardan yashirmay, maxsus psixologik asbob-uskunalar, yo'l-yo`riqlar, tavsiyalar, ko`rsatma va ilovalardan foydalaniib olib boriladi. Inson psixikasidagi o`zgarishlarni aniqlaydigan detektorlar, elektron va radio o`lchagichlar, sekundomer, refleksometr, anomaloskop, taxistaskop, audometr, esteziometr, elektrotiogramma, elektroense-falogramma kabilardan ham foydalilaniladi. Laboratoriya eksperimentining xarakterli belgisi faqat uning laboratoriya sharoitida maxsus psixologik asboblar yordamida o`tkazishlarida va sinaluvchining hatti - harakatlari yo'l-yo`riqqa binoan sodir bo`lishi bilangina emas, balki sinalayotganligini biladigan sinaluvchi (garchi odatda, sinalayotgan kishi eksperimentning mohiyati nimadan iboratligini, konkret nimani va nima maqsadda tadqiq qilinganayotganligini bilmasa ham) kishining munosabati bilan ham belgilanadi. Laboratoriya eksperimenti yordamida diqqatning xossalariini, idrok, xotira va boshqalarning o`ziga xos xususiyatlarini tadqiq qilingan mumkin.

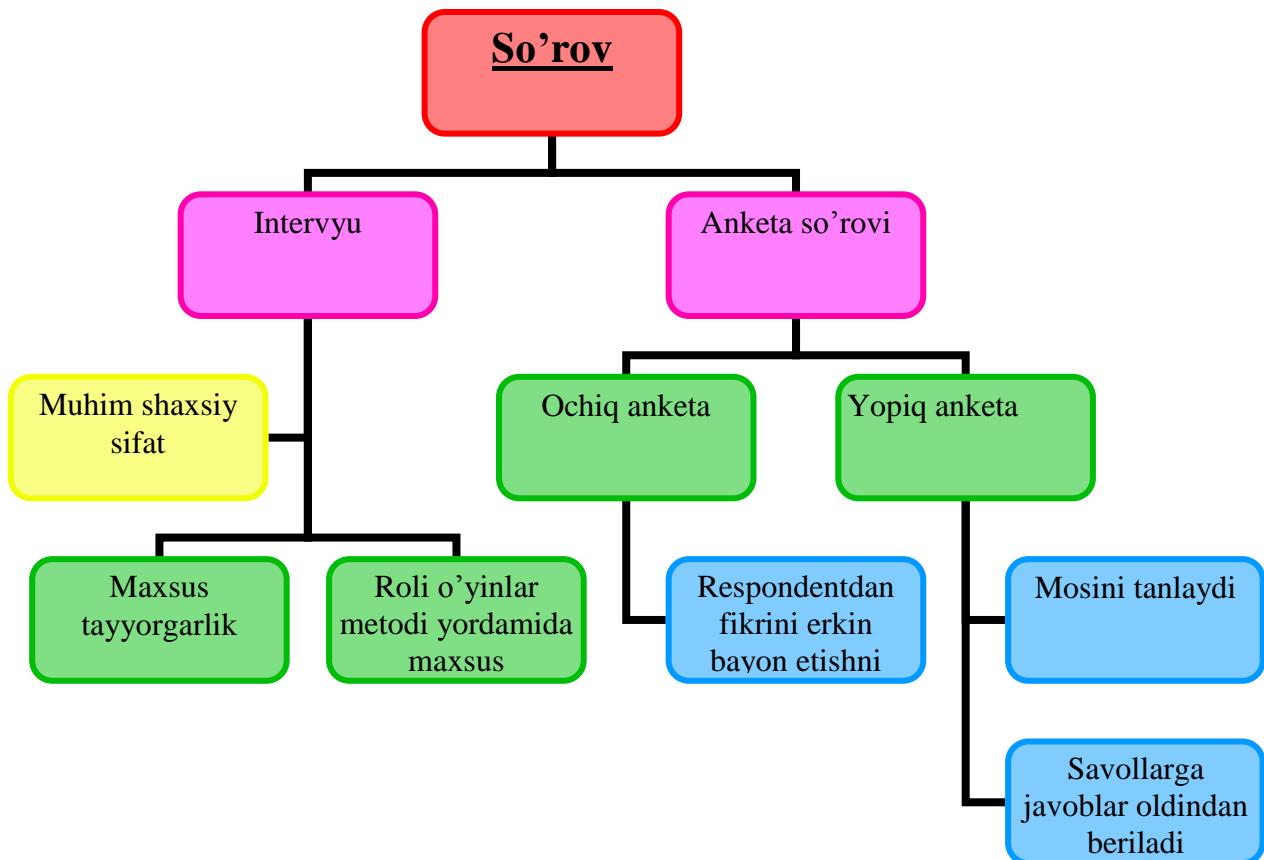

Biografiya (tarjimai hol) metodi inson psixikasidagi ayrim o`zgarishlarni to`liqroq o'rghanish maqsadida qo'llaniladi. Bunda avtobiografik ma'lumotlar, xarakteristikalar, xatlar (boshqa shaxs bilan yozishmalar), esdaliklar, kundaliklar, badiiy asardagi tavsiflar, baholar, magnitofon yozuvlari, fotolavhalar, hujjatli filmlar, taqrizlar o'rganilayotgan shaxsni to'laroq tasavvur etishga xizmat qiladi. Biografik ma'lumotlar odamlarning o`zini o`zi tarbiyalash, nazorat qilingan, idora etish, o`zining uslubini yaratish, kamolot cho`qqisiga erishish jarayonida namuna vazifasini o'taydi.

Biografik ma'lumotlarda shaxsning havasi-qiziqishi, qobiliyati, orzu – o'ylari, uning shaxs sifatida shakllanishidagi yetakchi faktorlar bayon qilingan bo`ladiki, bular uning shaxsiyati va individualligini bilishga imkon beradi.

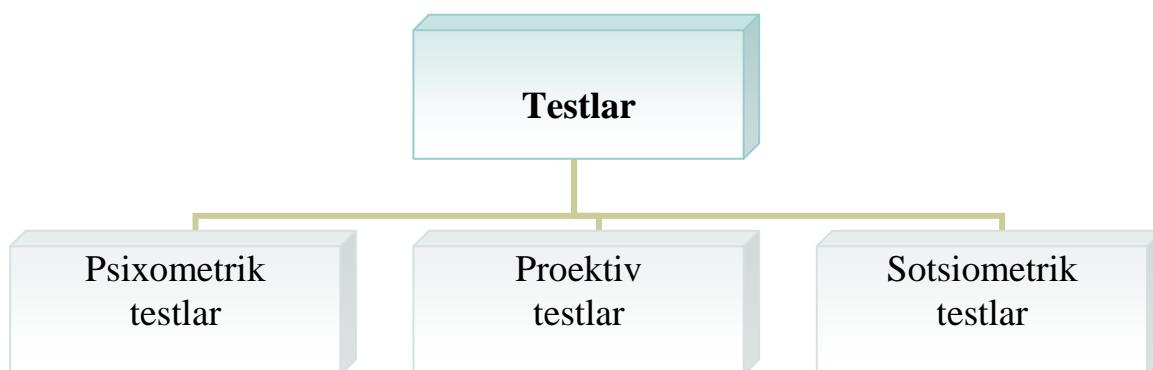
Anketa metodi. Shaxsga xos bo`lgan individual sifatlar-qiziqish, qobiliyat, talant. Xarakter kabilar anketa yordamida ham o`rganiladi. Bunda o`rganuvchi o`rganilishi lozim bo`lgan individual sifatga oid bir qancha savollar tuzadi. Bu o`rganiluvchiga yetkaziladi va uning bu savollarga javob qaytarish muddatini belgilaydi. O`rganiluvchining belgilangan muddatda qaytargan javoblarini tahlil qilib, ma'lum xulosalarga keladi. Anketa metodining afzalligi shundaki, u individual va guruhda o'tkazilishi mumkin. Anketa odatda uch xil tuziladi. Birinchi xili anglashilgan motivlarni aniqlashga mo`ljallangan savollardan tuziladi. Ikkinci xilida har bir savolning bir nechtdan tayyor javoblari beriladi. Uchinchi xili anketada sinaluvchiga yozilgan to`g`ri javoblarni ballar bilan baholash tavsiya etiladi.

Test. Test-inglizcha so`z bo`lib, sinash, tekshirish demakdir. Shaxsning aqliy o'sishini, qobiliyatini, irodaviy sifatlari va boshqa psixik xususiyatlarini tekshirishda qo'llanadigan qisqa standart masala-topshiriq, misol, masala, jumboqlar, boshqotirmalar ham test deb atalishi mumkin. Test ayniqsa odamning qanday kasbni egallashi mumkinligini, kasbga yaroqliligi yoki yaroqsizligini, iste'dodli yoki iste'dodli emasligini - aqli zaifligini aniqlashda, kishilarni saralashda keng qo'llaniladi. Hozirgi vaqtida bolalarni maktabga olishda, kasb-hunarga yaroqliligini aniqlashda, ishga qabul qilinganda va boshqalarda test sinovlari keng qo'llanilmoqda.

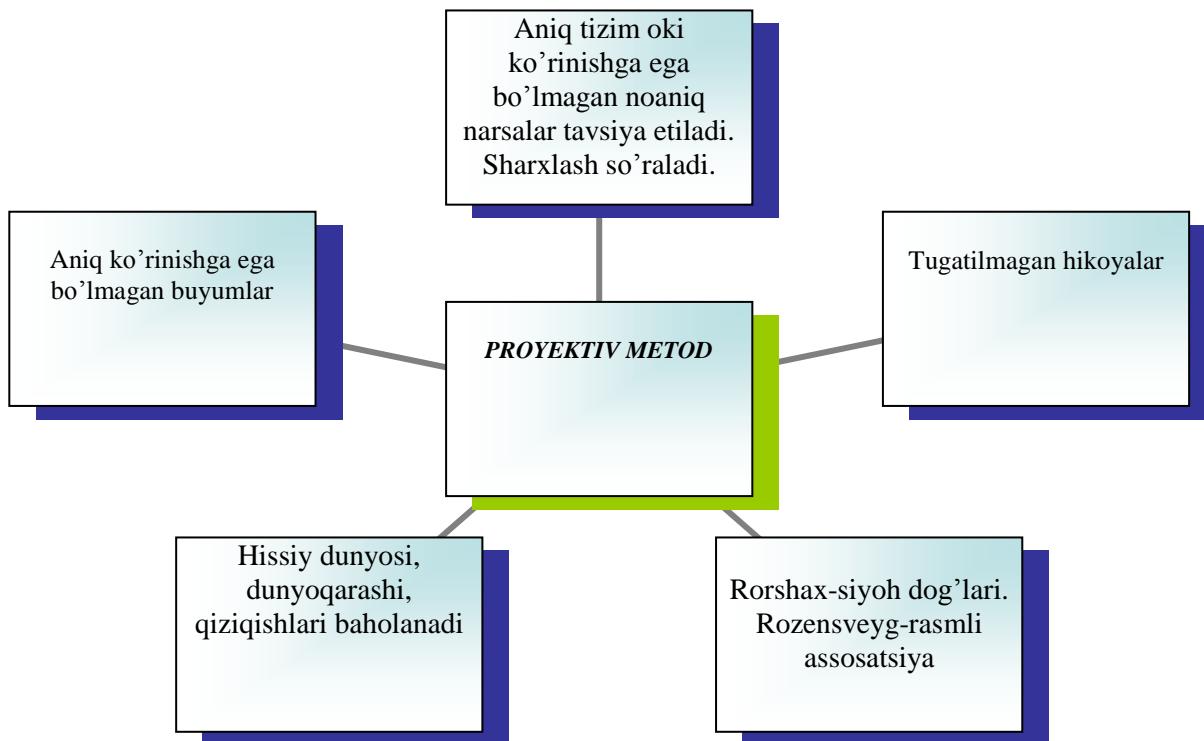
Hozirgi davrda nodir testlar qatoriga psixologlar Rorshax, Rozensveyg, Kettel. Vartegg, Veksler, Meyli, Ayzenk, Agastazi, Raven va boshqalar ijodining namunalarini kiritish mumkin.

Eng ko`p tarqalgan testlar qatoriga yutuqqa erishish harakatlari, intellekt testlari, shaxs testlari (psixodiagnostika), shaxs «loyihasi» (proyektiv) testlari kiradi.

Sotsiometriya metodi. Bu metod kichik guruh a'zolari o`rtasidagi bevosita emotsiyal munosabatlarni o`rganish va ularning darajasini o`lchashda qo'llaniladi. Unga amerikalik sotsiolog Djon Moreno asos solgan. Mazkur metod yordamida muayyan guruhdagi har bir a'zoring o`zaro munosabatini aniqlash uchun uning qaysi faoliyatlarda kim bilan birga qatnashishi so`raladi. Olingan ma'lumotlar matritsa, grafik, sxema, jadval shaklida ifodalanadi. Odatta sinaluvchilardan quyidagicha savollarga javob berish talab qilinadi: «Sen sayohatga kim bilan birga borishni xohlaysan?», «Imtihonga kim bilan birga tayyorlanishni istaysan?», «Kim bilan qo'shni bo`lib yashashni yoqtirasan?», «Partada kim bilan yonma-yon o'tirishni istar eding?» va hokazo. Har bir savol sotsiometrik mezon (o`lchov) vazifasini bajaradi va turmush voqeligidan olingan. Sinaluvchi har bir savolning uchta javobidan bittasini «eng maqbul» deb tanlashi lozim.

Sotsiometrik usul bilan shaxslararo munosabatning darajasi va ko`lami aniqlanadi. Ko`rsatkichlarga qarab guruhdagi munosabatlar ularning o`ziga xosligi psixologik mexanizmlari haqida xulosa chiqariladi. Shu bilan birga nazariy ahamiyatga molik g`oyalar olg`a suriladi, amaliy ko`rsatmalar beriladi, tavsiyalar bildiriladi.

Har bir shaxs faoliyatining mahsuli unga xos bo`lgan psixik odatlarni va individual sifatlarni aniqlashga yordam beradi. Faoliyat samaradorligini o`rganish yordamida shaxsning fikr ko`lami, irodaviy sifatlari, qobiliyati, iste'dodi, ko`nikmalari, malaka va odatlari kabilarni bilish mumkin. M: o`quvchining plastilindan yasalgan turli buyumlari, chizgan rasmlari, yasagan turli modellari undagi qiziqlik, qobiliyat, tasavvur va tafakkurni bilish uchun xizmat qiladi.

Demak, odamning individual sifatlari ham, psixologik holatlari ham uning mehnati mahsulida aks etadi.

Psixologik tadqiqotlarda yuqorida sanab o`tgan usullarimizdan kuzatish, anketa, eksperiment, faoliyat mahsulini tahlil qilingan, test, sotsiometriya eng ko`p qo`llaniladigan metodlar hisoblanadi. Bu metodlar o`z oldiga qo`yan maqsadlariga qarab turlicha, turli vaziyatda, turli vositalarni qo`llab, jumladan turli savollarni o`z oldiga qo`yib o`tkazilishi mumkin.

Hozirgi zamon psixologiyasida qo`llanilib kelayotgan konkret psixologik metodikalar haddan tashqari ko`pdir. Qaysi metod qo`llanilishidan qat'iy nazar barcha tadqiqot to`rt bosqichda olib boriladi:

Birinchi bosqich-tayyorgarlik bosqichi. Unda har xil vositalar yordamida material o`rganiladi, dastlabki ma'lumotlar to`planadi, Birinchi bosqich yakunida tadqiqotchi o`z taxminining to`g`ri yoki noto`g`rilgi haqida tasavvurga, nima qilingan, nimadan boshlash haqidagi gipotezaga ega bo`ladi.

Ikkinci bosqich - eksperimental (tajriba) bosqichi bo`lib, bunda tadqiqotning konkret metodikasi amal qiladi va o`z navbatida bu bosqich birin-ketin qo`llaniladigan qator bo`g`inlarga – eksperiment seriyalariga bo`linadi. **Tadqiqotning uchinchi bosqichi** - tadqiqot ma'lumotlarini sifat jihatidan qayta ishlashdir. U psixologiyaning matematik appartini - dastlab ilgari surilgan gipotezaning tasdig`i tarzida olingan xulosalarning haqqoniyligi haqida hukm chiqarish imkonini beradigan turli xildagi

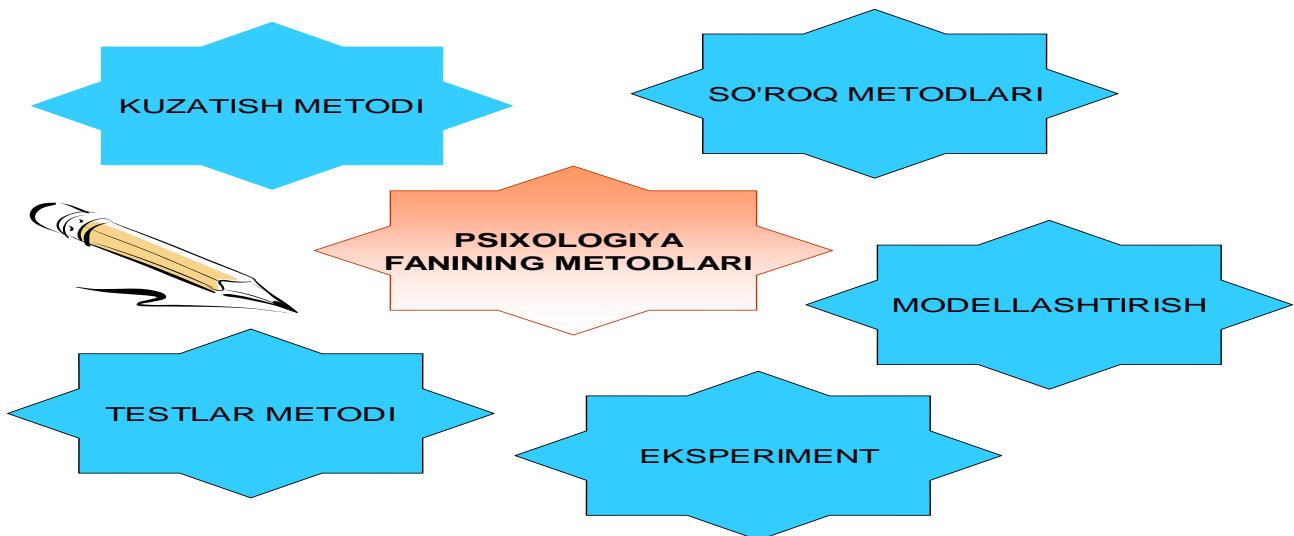
statistik usullarni va ehtimollik nazariyasining asosiy qoidalarini qo'llashning taqozo qiladi.

Tadqiqotning to'rtinchi bosqichi - olingan ma'lumotlarni izohlab berish, ularni psixologik nazariya asosida talqin qilingan, gipotezaning to`g'ri yoki noto`g'riliгини uzil - kesil aniqlashdan, ularni sinab ko'rib, aniq xulosaga kelish bosqichi.

Muammoli savol: Pedagog psixologik tadqiqot metodlaridan qachon va qanday foydalanishi mumkin?

O`z - o`zini tekshirish uchun savollar va topshiriqlar:

1. Ilmiy-tadqiqot metodlari va uning ahamiyati.
2. Tadqiqot bosqichlari nimalardan iborat?
- 3.O`z guruhingizda test, anketa va sotsiometrik usulda tadqiqot o'tkazib, natijasini yozib chiqing.
- 4.Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiyasida tadqiqotlarni tashkil etish metodlari qanday?
- 5.Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiyasida emperik materiallarni to'plash metodlari haqida nima bilasiz?

KLASTER

1. Aqlingizga kelgan barchani yozing. G'oya sifatini muhokama qilmang: Ularni odiy holda yozing.
2. Orfagirafiya va boshqa omillarga etibor bermang
3. Ajratilgan vaqt tugaguncha yozuvni to'xtatmang. Agarda aqlingizda g'oyalalar kelishi birdan to'xtasa, u holda qog'ozga rasm chizing, qachonkiy yangi g'oyalalar paydo bo'limguncha.
4. Ko'proq aloqa bo'lishligiga harakat qiling. G'oyalalar soni, ular oqimi o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikka chegaralanmang.

3-Mavzu: Psixik taraqqiyot qonuniyatları

Mavzuning dolzarbliji: Inson ongingin tarixiy taraqqiyotining mahsuli, psixikaning yuksak shakli bu inson ongidir. Kishilik jamiyatida mehnat faoliyatining takomillashuvi, shaxslararo munosabatnibng vujudga kelishi. Ularni

barchasini amalga oshishini ta'limlochi ongning rivojlanishi. Ongning taraqqiyoti tufayli hozirgi zamon kishisining ma'naviy, madaniy yuksalishi muhim ahamiyatga ega.

R e j a : 1.Psixik taraqqiyotni harakatlantiruvchi kuchlar.

2.Yosh taraqqiyotini davrlarga bo`lish.

3.Psixik taraqqiyot qonuniyatlar.

4.Yosh krizislari va yetakchi faoliyati.

Asosiy tushunchalar:

Senzitiv davr – biror psixik funksiya yoki xususiyatning rivojlanishidagi eng tez va qulay davr.

Interiorizatsiya – avval tashqariga, boshqa odamlarga qaratilgan psixik funksianing shaxsning ichki funksiyasiga aylanishi.

Akseleratsiya – bolalar va o'smirlarda ma'lum davrlarda somatik va fiziologik o'sishning tezlashuvi.

Yosh – psixik taraqqiyotning sifat jihatdan chegaralangan bosqichi bo'lib, fiziologik va psixologik jihatdan barcha normal kishilar uchun tipik hisoblanadi. Har bir yosh davriga xos taraqqiyotning ijtimoiy situasiyasi mavjud.

Psixik taraqqiyotni harakatlantiruvchi kuchlar.

Shaxs taraqqiyotidagi ichki ziddiyatlar psixik taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchidir.

Asosiy ziddiyatlardan biri shaxsda paydo bo'ladigan yangi ehtiyojlar va ularni qondirish uchun zarur vositalarning yetishmasligidir. Shaxs taraqqiyotining erishgan darajasi, hayot tarzi va uning ijtimoiy munosabatlar sistemasida tutgan o'rni o'rtasidagi ziddiyat ham muhim ziddiyatlardan biridir. Shaxs yangi sharoitga moslashishga intiladi (bog'chada, maktabda). Ta'lif va tarbiya jarayoni ham shaxs oldiga yangi vazifalarini qo'yadi, faoliyatning yangi motivlarini hosil qiladi.

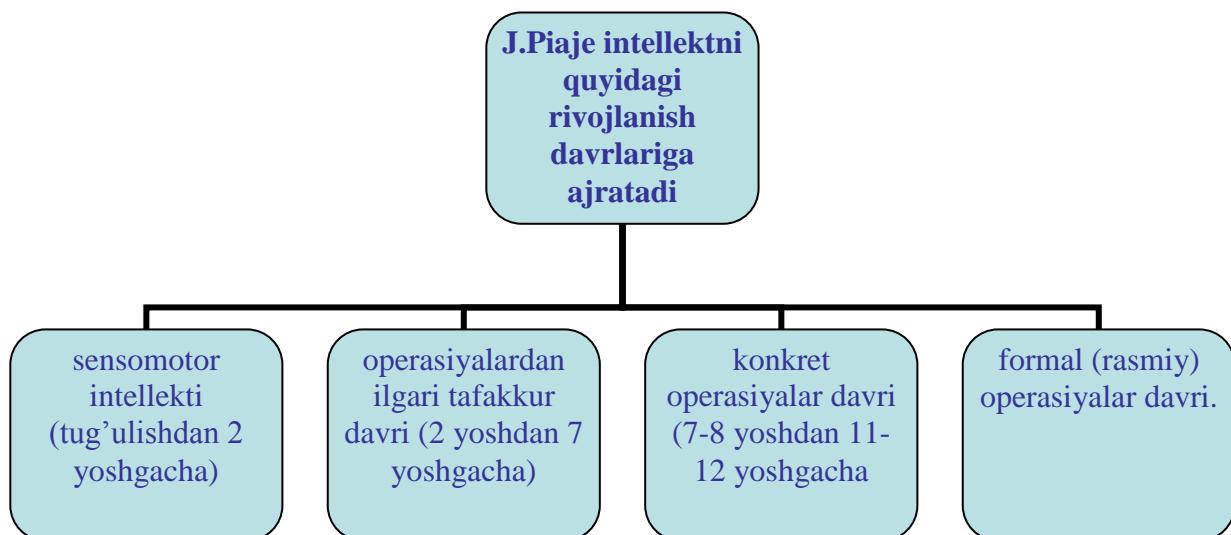
Shaxs ma'lum ijtimoiy munosabatlar sistemasida shakllangan ijtimoiy mavjudotdir. Har bir tarixiy davrda shaxsning o'ziga xos xususiyatlari shu davning ijtimoiy-iqtisodiy tipi va tarbiya tizimiga bog`liq holda tashkil opadi, shakllanadi.

Psixologiya fanida yosh davrlarini tabaqlash bo'yicha qator nazariyalar mavjud. Masalan, psixodinamika nazariyasini yorqin vakillaridan biri E.Erikson nazariyasiga ko'ra inson umri 8 davrga bo'linadi:

E.Shpinger, K.Byuler, A.Maslou va boshqalar personologik nazariyaning vakillari bo'lib, ular yosh davrlarini shaxs "men" xususiyatlarining shakllanishi bosqichlari deb hisoblaydilar.

Kognitivistik yo'naliшning asoschilari qatoriga J.Piaje, Dj.Kelli va boshqalarni kiritish mumkin.

Sobiq sovet psixologlari L.S.Vigotskiy, L.I.Bojovich, D.B.Elkonin, A.A.Lyublinskaya, V.A.Krutetskiy, A.V.Petrovskiylar ham yosh davrlarini o'ziga xos tabaqlash nazariyalarini yaratdilar. Ular orasida D.B.Elkoninning tasnifi alohida o'rinnutib, yetakchi faoliyat nazariyasiga asoslanadi.

D.B.Elkoninning nazariyaga ko'ra har bir yosh davrida biror faoliyat turi inson shaxsi shakllanishida asosiy rol o'ynaydi.

Bu yosh davrlari quyidagilar:

Yosh davrlari	Yetakchi faoliyat
1) Go'daklik davri – tug'ilgandan 1 yoshgacha	asosiy faoliyat – bevosita emosional muloqot.
2) Ilk bolalik davri – 1 yoshdan 3 yoshgacha	asosiy faoliyat – predmetli faoliyat.
3) Maktabgacha davr – 3 yoshdan 7 yoshgacha	asosiy faoliyat – rolli o'yinlar.
4) Kichik muktab yoshi davri – 7 yoshdan 10 yoshgacha	asosiy faoliyat – o'qish.
5) O'smirlik davri – 10 yoshdan 15 yoshgacha	asosiy faoliyat – muloqot.
6) Ilk o'spirinlik davri – 15 yoshdan 18 yoshgacha	asosiy faoliyat – o'qish, kasb tanlash.

Psixik taraqqiyotning yosh krizislari

Psixik taraqqiyotning bir bosqichidan ikkinchisiga o'tish bosqichlarida yosh krizislari yuz beradi. Krizislар иккى yosh davri oralig'ida yuz bergenligi sababli bir yosh davrining tugashi va ikkinchi yosh davrining boshlanishiga to'g'ri keladi. Barcha yosh krizislari ba'zi umumiylar belgilarga ega. Bolalar krizislар davrida qaysar, asabiy bo'lib qoladilar, kattalar bilan nizolar paydo bo'ladi, avvalo bajaradigan ishlarini qilishdan bosh tortadilar. Krizislар davrida paydo bo'ladigan yangi ehtiyojlari qondirilmaydigan bolalar shunday reaksiya namoyon qiladilar.

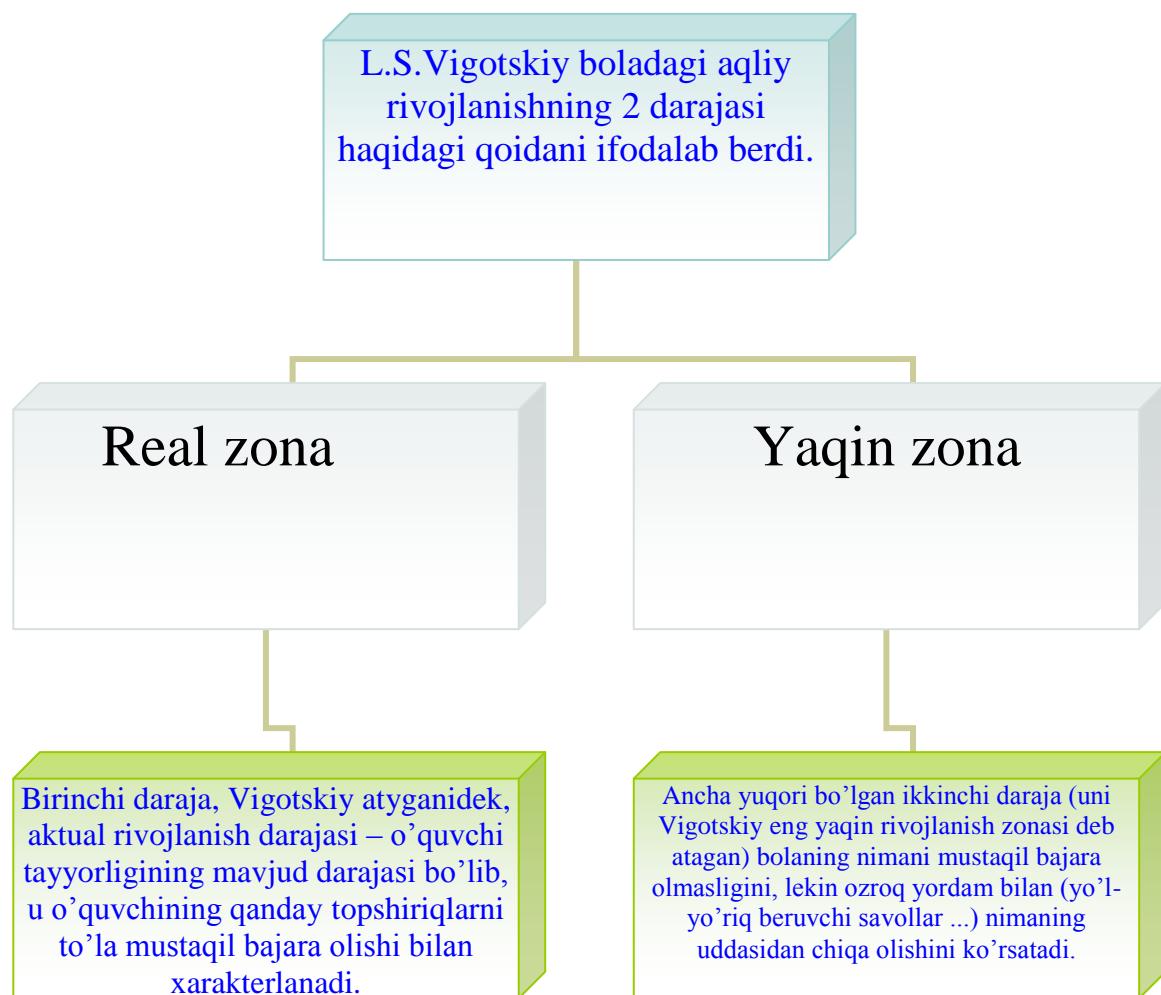
Shaxsning ontogenezidagi ijtimoiy rivojlanish 2 yo'naliishda: ijtimoiylashuv va individuallashuv ko'rinishida bo'lib turli yosh davrlaridagi krizislар ham mos ravishda turli xarakterga ega.

1, 6, 15 yoshlilar krizislari ijtimoiy tajribani o'zlashtirish muhitda o'z pozisiyalarini mustahkamlash bilan bog'liq yosh krizislari.

0, 3, 10, 17 yoshdagи krizislар esa o'zini anglash, ko'rsatish, atrofdagilarning tan olishi uchun kurashish asosida yuzaga keluvchi krizislardir.

Bola avval ma'lum darajaga yetib, keyin tarbiyalanmaydi, balki ta'lim va tarbiya jarayonida psixik rivojlanadi. Bunda psixologlar Vigotskiy tomonidan aniqlangan qoidaga, ya'ni ta'lim berish bola qo'lga kiritib bo'lgan rivojlanish darajasini ko'zlamasdan, bir muncha olg'a ketish, bolaning tafakkurida uning mavjud imkoniyatlarini bir muncha oshiradigan talablar qo'yishi u erishgan va yaxshi o'zlashtirib olgan analitik-sintetik faoliyat darajasini talab qilish kerak degan qoidaga asoslanadilar.

L.S.Vigotskiy ta'limining aqliy rivojlanishdagi yetakchi rolini ta'kidlar ekan, ta'lim bolaning rivojlanishidagi kechagi kunga emas, balki ertangi kunga tayanmog'i lozim deb hisoblangan edi. Ta'lim rivojlanishning faqat tugallangan darajasi asosida qurilmasdan, avvalo hali unga tarkib topmagan narsalarga tayanmog'i kerak.

Vigotskiy bola bugun kattalar, o'qituvchi yordamida bajarayotgan narsani ertaga mustaqil ravishda o'zi bajaradi, eng yaqin rivojlanish zonasiga kirgan narsalar, ta'lim jarayonida aktual rivojlanish jarayoniga o'tadi deb ta'kidlagan edi. Har qanday psixik funksiya inson hayoti davomida 2 marotaba namoyon bo'ladi: avval ijtimoiy, so'ngra psixologik xarakterdadir, avvaliga psixik funksiya odamlar orasida interpsixik ko'rinishda bo'lsa, so'ngra bola uchun intrapsixik ko'rinishdadir. Bu qonuniyat barcha psixik funksiyalar, ixtiyoriy diqqat, mantiqiy xotira tushunchalarining, irodaning rivojlanishiga tegishlidir. Har qanday funksiya avval boshqa odamlarga qaratilgan bo'lib, so'ngra shaxsning ichki funksiyasiga aylanadi. Ontogenezda psixik bir

bosqichdan sifat jihatdan boshqa bosiqchga qadamma-qadam o'tishdir. Har bir yosh davrlarda tashqi ta'sirga psixikaning sezuvchanlik xususiyati turlicha bo'lib, u yoki bu psixik funksiya rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratiladi. Bunday davrni – shu psixik funksianing senzitiv davri deyiladi.

Turli yoshda ma'lum psixik xususiyatlarning rivojlanishi uchun senzitiv bo`lgan davrlar.

→ 1 yoshdan 3 yoshgacha davr nutq rivojlanishining senzitiv davridir.

→ Kichik maktab yoshi o'quv faoliyati uchun senzitivdir. Bu yoshdagagi bolalarning xususiyatlari, xususan o'qituvchining obro'li ekanligi, ishonuvchanligi, tirishqoqligi bunga imkon beradi

→ O'spirinlik yoshi esa o'z ichki dunyosini bilish uchun qulay davrdir. Ularning emosional sferasining boyishi, o'z-o'zini boshqarish va ma'suliyati seziladi.

Masalan,, Bola psixik rivojlanishining turli yo'nalishi mavjudligini unutmaslik lozim. Funkional rivojlanish bevosita bilim va malakalarni o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lsa, yosh davriga xos psixofiziologik rivojlanish bilan belgilanadigan yosh davri rivojlanishidir.

B.B.B. usuli asosida bilimlarni sinash uchuntarqatma materiallar

T/r	Tushuncha	Bilaman “+”, Bilmayman “-”.	Bildim “+”, Bila olmadim “-”.
1	Psixik taraqqiyotni harakatlantiruvchi kuch		
2	Yosh davrlarini tabaqalash bo'yicha qator nazariyalar		
3	Psixik taraqqiyotning yosh krizislari		
4	Turli yoshlar uchun senzitiv bo`lgan davrlar.		
5	Inson umri yosh davrlarida yetakchi faolyaitni o'rgangan olim.		

Boshqotirma savollari

- 1.Go'daklik yosh davrida yetakchi faoliyat.
- 2.Psixik taraqqiyotining sifat jixatidan chegaralangan bosqichi.
- 3.Yosh va pedagogik psixologiya fanining predmeti.
- 4.Oziqning og'iz orqali me'da ichakka tushishi qanday oziqlanadi.
- 5.Ko'p marta takrorlash va mashq bajarish natijasida bilimlarni o'zlashtirish.
- 6.Faoliyatni, xatti-xarakatilarni to'g'ri tanlay olish darajasida o'zlashtirish.
- 7.Inson umri yosh davrlarida yetakchi faolyaitni o'rgangan olim.
- 8.Kichik mакtab yosh davrida yetakchi faoliyat.
- 9.Qonga moddalarning so'riliши natijasida oziqlanish.
10. Qaysi yosh davrning oxirida, bolalarda taqlidchanlik kuchayadi.
11. Inson ongi va tafakkuri bilan boshqariladigan o'ziga xos faollik shakli.
12. Biror bir psixik funksiyaning rivojlanishi uchun qulay davr.
13. O'smirlik davrida qaysi bez ishlab chiqaradigan garmon gavdaning o'sishi ta'minlaydi.
14. Yangi tug'ilgan chaqaloq, ongsiz odam fanda qanday nom bilan ataladi.
15. Erikson 3-7 yoshgacha bo'lган davrni qanday nom bilan ataydi.
16. Temperament tushunchasini fanga olib kirgan olim.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. Toshkent. 1996.
2. KarimovI.A.Brakamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent. 1997.
3. G'oziev E.G` . Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent. 1997.
4. G'oziev E.G` . Psixologiya. Toshkent. 1994 y.
5. V.Karimova. Psixologiya. Toshkent. 2000.
6. G`oziyevE.G` .Psixologiya(Yosh davrlari psixologiyasi).T.,O`qituvchi, 1994.
7. Davletshin M.G.,Do`stmuxamedova Sh.A., To`ychiyeva S.M., Mavlonov M. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T.: TDPU, 2004 y.
8. Ibragimov X.I.,Yo`ldoshevU.A., Bobomirzayev X. Pedagogik psixologiya. T.: 2010 y.

4- mashg'uot: Mavzu: Maktabgacha yosh davri psixologiyasi

R e j a : 1.Go'daklik yoshining psixik taraqqiyoti.

2.Ilk bolalik davrida psixik rivojlanish

3.Maktabgacha yosh davrda psixik taraqqiyot.

4.Bolaning mакtab ta'limiga psixologik tayyorligi muammosi.

" Bolalikka buyuk hurmat va ehtirom bilan qarash lozim."

Yuvenal I. A. Karimov. Barkamol avlod orzusi.T.-2000. 151-bet.

ASOSIY TUSHUNCHALAR

Predmetli faoliyat – ilk bolalik davrida yetakchi faoliyat turi bulib, bola atrofidagi predmetlarning ijtimoiy mohiyati va funksiyalarini o'zlashtirishdan iborat.
Motivlar ierarxiyasi – Tarbiya sharoitiga qarab turli motivlarning ahamiyatliligiga ko'ra tabaqalanishi.

(1- ilova)

Ma`ruza matni bilan tanishib, chaqaloqlik, go`daklik, ilk bolalik davrlari haqida va har bir davrdagi muhim o`zgarishlar hamda farqlarini belgilang.

(2- ilova)

Bola tug`ilganidan maktabgacha bo`lgan davrda jismoniy va psixologik jihatdan juda tez o`sadi. Bu davrda bola ko`p jihatdan kattalarning doimiy va to`g`ri parvarishiga muhtoj bo`ladi. Bolaning kelgusida sog`lom bo`lishi va psixik jihatdan normal o`sishi uning shu davrda to`g`ri parvarish qilinishiga bog`liq. Yosh davrlari psixologiyasining maqsadi bola ta`lim-tarbiyasi bilan ish olib boruvchi har bir shaxs inson psixik taraqqiyotida har bir yosh davrining muhim xususiyatlarini ilmiy va amaliy jihatdan o`rganib, barkamol avlodni kamol toptirishda undan samarali foydalanishdir.

(3- ilova)

Aqliy hujum usulidan foydalangan holda auditoriyaning tayyorgarlik darajasini aliqlash.

1. Go`daklik davrining asosiy xususiyatlarini ayting.
2. Erta bolalik davrida bolaning aqliy rivojlanishi qanday amalga oshadi?
3. Maktab ta`limiga psixologik tayyorgarlik deganda nimalar nazarda tutiladi?
1. Bog`cha davrining o`ziga xos xususiyatlari qaysilar?

(4- ilova)

Juftlikka ajralib ma`ruza matn va o`z nuqtai-nazaridan, maktabgacha davrning asosiy farqlari, bo'yicha juftliklarda muhokama qilish va savollarga javob berish.

(5- ilova)

Blits-so`rov uchun savollar

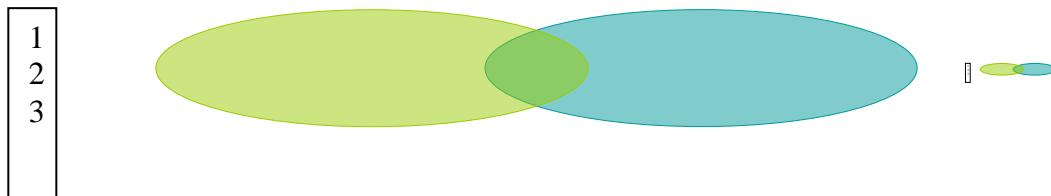
1. Go`daklik davrida psixologik taraqqiyot.
2. Ilk bolalik davrida bolaning akliy rivojlanishi.
3. Maktabgacha yosh davrining umumiyligi tomonlarini va boshqayosh davrlardan farqlarini tushuntirib bering.
4. Maktabgacha yosh davrining afzalliklari va ziddiyatlari nimalardan iborat?
5. Kattalar bilan muloqot go`dak psixik taraqqiyoti uchun qanday ahamiyatga ega?
6. Ilk bolalik davrida nutkning rivojlanish bosqichlari qanday?
7. Maktabgacha yosh davrida bilish jarayonlari qanday o`sadi?

8.O'yinning qanday ko'rinishlarini bilasiz?

9.Bolaning maktab ta'limiga psixologik tayyorligi belgilari qanday?
(6-ilova).

"Vena" diagrammasi asosida turli yosh davrlar va maktabgacha yosh davrini taqqoslab, umumiyligi va xususiy belgilarni aniqlash vazifasini beradi.

Venna diagrammasi

3-ilova.

"Insert usuli"

"Insert usuli"

Insert - samarali o'qish va fikrlash uchun belgilashning interfaol tizimi hisoblanib, mustaqil o'qib-o'rghanishda yordam beradi. Bunda ma'ruza mavzulari, kitob va boshqa materiallar

oldindan talabaga vazifa qilib beriladi. Uni o'qib chiqib, «V; +; -; ?» belgilari orqali o'z fikrini ifodalaydi.

Matnni belgilash tizimi

(v) - men bilgan narsani tasdiqlaydi.

(+) – yangi ma'lumot.

(-) – men bilgan narsaga zid.

(?) – meni o'ylantirdi. Bu borada menga qo'shimcha ma'lumot zarur.

Insert jadvali

Tushunchalar	V	.+.	.-.	.?.
Go'daklik davri.				
Ilk bolalik davrining psixik xususiyatlari.				
Sensor va intellektual taraqqiyot				
Bog`cha yoshi davrining eng muhim xususiyati.				
Maktab ta'limiga psixologik tayorgarlik, uning ob`yekтив va				

Chaqaloqik davri. Odamzod bolasi boshqa jonzodlar bolasiga nisbatan ancha zaif tug'iladi. Unda zarur fiziologik funksiyalarning kechishi uchun zarur bo'lgan shartsiz reflekslari, himoya refleksi va orientirovka reflekslaridir. Chaqaloqlik davrida bosh miyaning rivojlanishining zarur sharti – analizatorlarning aktiv ishlashidir. Agar chaqaloq sensor izolyatsiya holatiga tushib qolsa, uning rivojlanishi keskin ravishda orqada qola boshlaydi. 2-3 oylikka borganda bolaga tashqi muhitga va kattalarga nisbatan maxsus emotsiyal harakat paydo bo'ladi. Oyog'i va qo'llari bilan tipirchilay boshlaydi. Bu reaksiya jonlanish kompleksi deb ataladi. Uning paydo bo'lishi chaqaloqlik davri tuguganligini bildiradi.

Go'daklik davri. 2-3 oydan 1 yoshgacha davrni o'z ichiga oladi. Bu yosh davrda yetakchi faoliyat kattalar bilan emosional muloqotdir. Bu muloqot sekin-asta birgalikda faoliyatga aylanib boradi. Muloqot davomida nutqning asoslari rivojlanib boradi. 2 oydanoq bolalarda g'o'ldirash belgilari paydo bo'ladi.

Sekin-asta taqlid asosida bola ona tilining fonemasini o'zlashtira boshlaydi. 1 yoshda bola 30-40 ta so'zni o'zlashtirish kerak. Kattalar bilan muloqot davrida bolaga yurish, predmetlar bilan harakat qilish o'rgatilgandagina bola tarbiyalanadi va psixik taraqqiyot yuz beradi.

O.Bryune ma'lumotlariga ko'ra bolalar hayot sharoiti va tarbiya uslubidan qat'iy nazar psixik rivojlanishda bir xil natija ko'rsatadilar. 1 yoshgacha bo'lgan davrda otanidan ajralgan bolalar oiladagi sharoitidan qat'iy nazar psixik rivojlanishdan orqada qolar ekanlar.

1 yoshgacha bo'lgan davrda bola psixik jarayonlar va sifatlarning rivojlanishida katta natijalarga erishadi. Avval boshini tutishni, emaklashni, 6 oyga borib, o'tirishni o'rganadi. 3-4 oylikdayoq predmetlarni ushlay boshlaydi va harakatlarni namoyon qiladi. Bu harakatlar avvaliga tartibsiz bo`lib, bola ko'p xato qiladi, keyinchalik sekin-asta harakatlar aniqlasha boradi. Go'dak predmetlar bilan oddiy manikulyasiya qilishni o'rganadi. So'ngra bu oddiy harakatlar ichki planga – ko'rish idroki planiga o'ta boshlaydi. Go'daklikning oxiriga kelib bolalarga taqlidchanlik kuchayadi.

Ilk bolalik davri. Ilk bolalik davrining oxiriga kelib boshqa faoliyat turlari, masalan, qiyin va produktiv faoliyati (rasm chizish, plastilindan narsa yasash) rivojlana boshlaydi.

Bu yosh davri nutqning rivojlanishidagi senzitiv davri hisoblanadi.

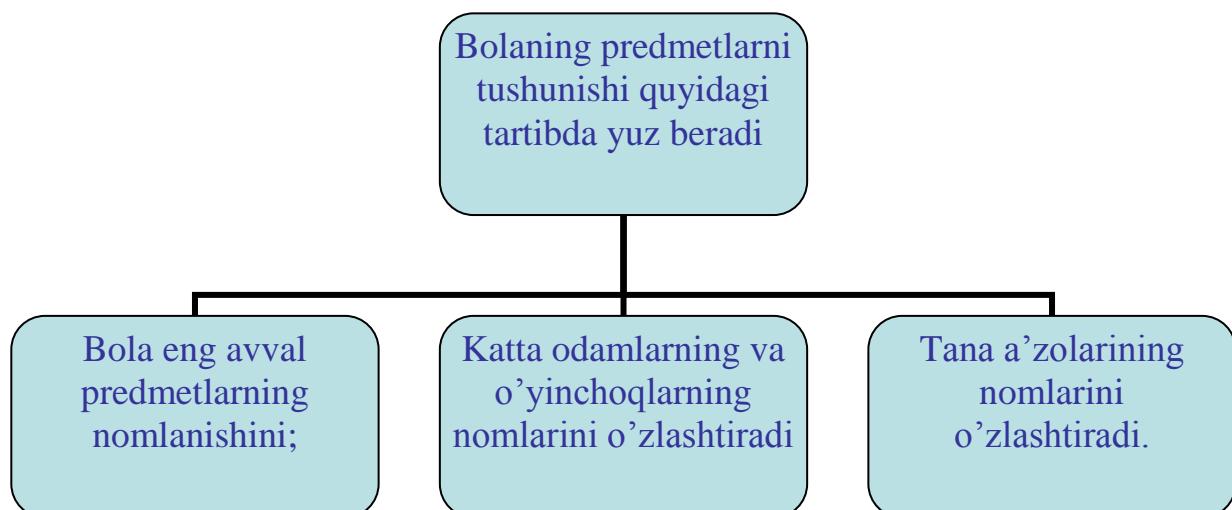
1,5 yoshgacha bola 100 tacha, 2 yoshgacha 300 tacha, 3 yoshgacha 1500 so'zni o'zlashtiradi.

Tilning grammatik tuzilishini o'zlashtirish bir necha bosqichga bo'linadi.

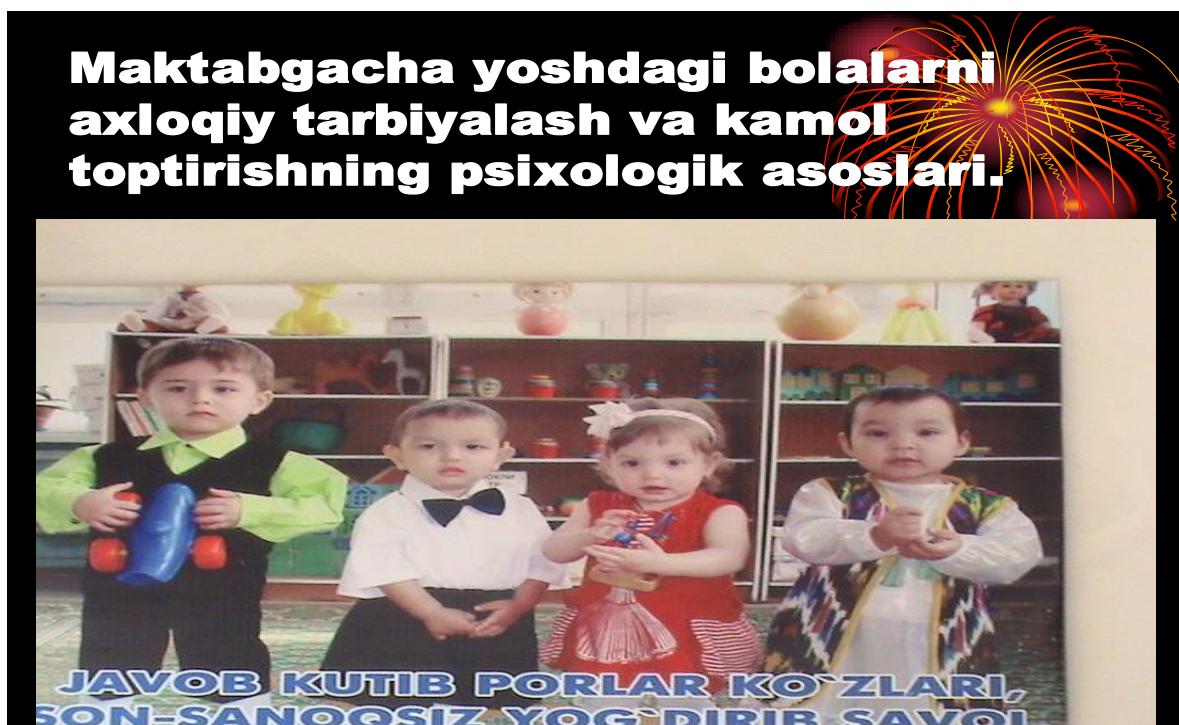
1. Avtonom nutq davri 1-2 yoshda bo`lib, nutq amorf so'z o'zaklardan iborat.
- 3 yoshgacha davrda esa ona tilining grammatik tuzilishini o'zlashtira boshlaydi.

Ilk bolalik davrida predmetlik faoliyati asosida tafakkur rivojlana boshlaydi.

Tushunishning eng qulay (senzitiv) davri bir yoshdan bir yarim yoshgachadir. Bu davrda bola predmet va jismlarning nomlarini yengil o'zlashtirib oladi.

Ilk bolalik davrida bola shaxsi shakllanishi boshlanadi. Bolada “men o'zim” konsepsiysi vujudga keladi. Bu yosh davri 3 yoshlilar krizis davrining yuzaga kelishi bilan tugaydi. Krizisning sababi bolada ma'lum darajada mustaqillikka ehtiyojning paydo bo'lishi, kattalarning esa eski munosabatlar tipini saqlab qolishidir.

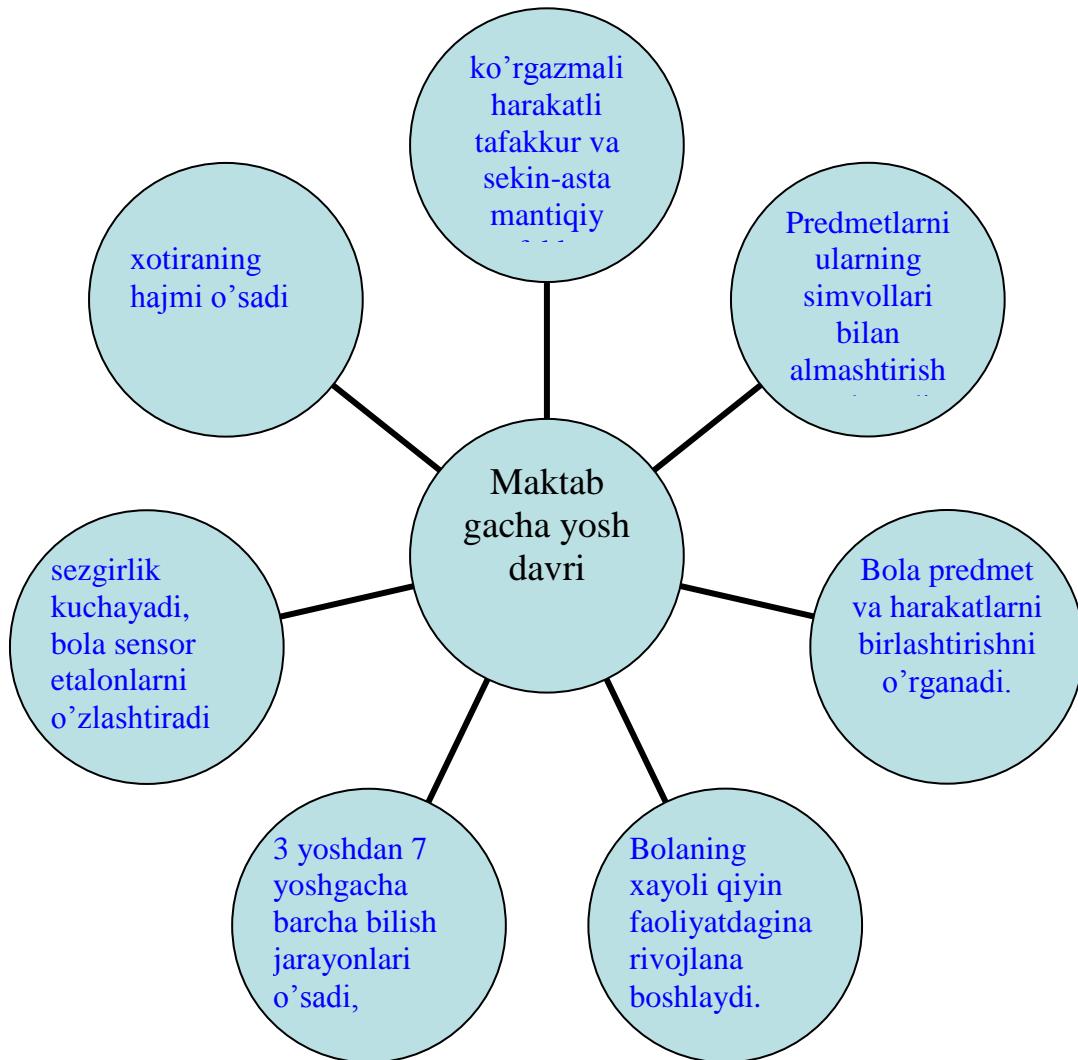

Maktabgacha yosh davri. 3 yoshdan 7 yoshgacha organizmning intensiv o'sishi davom etadi. Bosh miya og'irligi 1350g-gacha yetadi, ikkinchi signal sistemasi rivojlanadi. Bolaning ijtimoiy situasiyasini o'zgaradi.

O'yin faoliyati yetakchi faoliyat turidir.

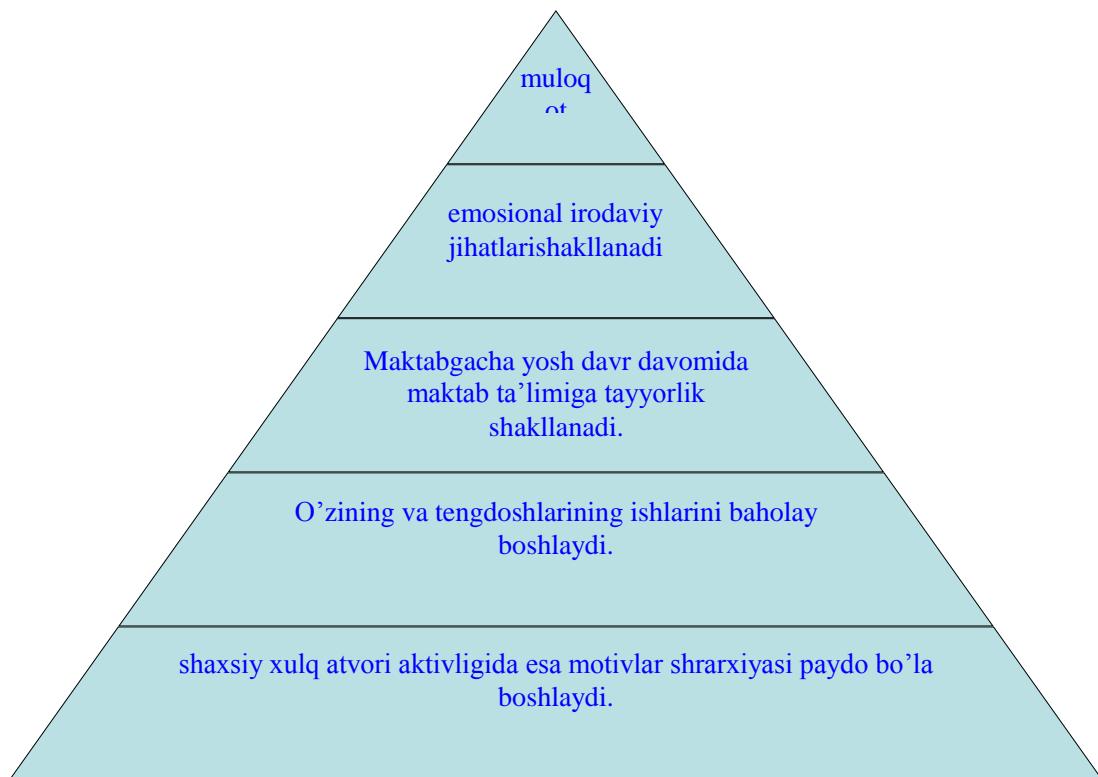
Rolli o'yinlar jarayonida ular katta odamlarning barcha vazifa va ishlarini amalda bevosita bajaradilar. Rolli o'yinlarni vujudga keltiruvchi eng zarur omillardan biri, bolada o'z xatti-harakatlarini kattalar xatti-harakati bilan solishtirish, undan nusxa olish tuyg'usining mavjudligidir. Bolalarning o'yin faoliyati D.B.Elkonun, A.S.Slavina, A.P.Usova va boshqa psixologlar o'rganishgan. O'yin faoliyati ixtiyoriy diqqat va xotiraning, tafakkurning rivojlanishini belgilab beradi.

Ilk bolalik davrida Bolaning tafakkuri turli faoliyatlarda, xususan, o'yin faoliyatida rivojlanadi. Bilish jarayonlari va o'yin faoliyati bola nutqini rivojlantiradi. Bolaning nutqi situativ xarakterga ega, maktabgacha yosh davrining oxiriga kelib esa u o'z ona tilini, grammatik tuzilishini yaxshi o'zlashtiradi, ichki nutq paydo bo'ladi, nutq alohida faoliyat tarzida shakllanadi. Bolaning shaxsiy xulq atvori aktivligida esa motivlar shrarxiysi paydo bo'la boshlaydi. O'zining va tengdoshlarining ishlarini baholay boshlaydi. Shu tarzda o'z-o'zini baholash yuzaga keladi. Maktabgacha yosh davr davomida maktab ta'limiga tayyorlik shakllanadi. 6 yoshli bolada bilimga qiziqish, (narsa va hodisalarining xossalalarini qidirish va taqqoslash, ajablanish) oddiy aqliy operasiyalarni bajara olish qobiliyati shakllangan bo'lishi, emosional irodaviy jihatlari, muloqot ko'nikmalari yetarlicha bo'lishi kerak.

Bolaning shaxsiy xulq atvori aktivligida esa motivlar shrarxiyasi paydo bo'la boshlaydi.

Bola shaxsining rivojlanishida quyidagi o'zgarishlar yuz beradi.

Nazorat uchun savollar:

1. Kattalar bilan muloqot go'dak psixik taraqqiyoti uchun qanday ahamiyatga ega?
2. Ilk bolalik davrida nutkning rivojlanish bosqichlari qanday?
3. Maktabgacha yosh davrida bilish jarayonlari qanday o'sadi.
4. O'yining qanday ko'rinishlarini bilasiz?
5. Bolaning maktab ta'limiga psixologik tayyorligi belgilari qanday.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. I.A.Karimov. «Barkamol avlod- O'zbekiston taraqqiyotining poydevori». Toshkent. 1997.
2. E.G'oziev. «Pedagogik psixologiya asoslari». Toshkent. 1997.
3. M.Voshidov. «Bolalar psixologiyasi». Toshkent. 1982.
4. G`oziyev E.G`. Psixologiya(Yosh davrlari psixologiyasi). T., O`qituvchi, 1994.
5. Davletshin M.G., Do`stmuxamedova Sh.A., To`ychiyeva S.M., Mavlonov M. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T.: TDPU, 2004 y.
6. Muxina V.S. "Shestiletney rebenok v shkole". M: 1986

Mavzu: Kichik maktab yoshi psixologiyasi

Mavzu: Kichik maktab yoshi psixologiyasi

Mavzuning dolzarbligi. Maktabga kirish bolaning hayotida uning faoliyatini burilish davri hisoblanadi. Kichik maktab yoshida ta`lining ta`siri bilan bolalarning psixik rivojlanishida jiddiy siljishlar yuz beradi. Kichik maktab o`quvchilarining aqliy taraqqiyotiga xos xususiyatlari unda kelgusida bilim egallash uchun imkoniyatlar mavjudligidan darak beradi. Bu imkoniyatlarni bola faoliyatini rag`batlantirish, faol, ijodiy va mustaqil fikrlashga o`rgaish, undagi imkoniyatlarni qobiliyat darajasiga yeishi uchun tinmay harakat qilish orqali shakllantirib boorish talab qilinadi.

R e j a : 1. Kichik maktab yoshida anatomo - fiziologik rivojlanish.

2. Kichik maktab o`quvchilarida bilish jarayonlarining o'sishi.
3. Kichik maktab yoshi davrida asosiy psixologik o'zgarishlar.
4. O'quv faoliyatining strukturasi.
5. Kichik maktab yoshida shaxs rivojlanishi va o'zaro munosabatlarning xususiyatlari.

ASOSIY TUSHUNCHALAR

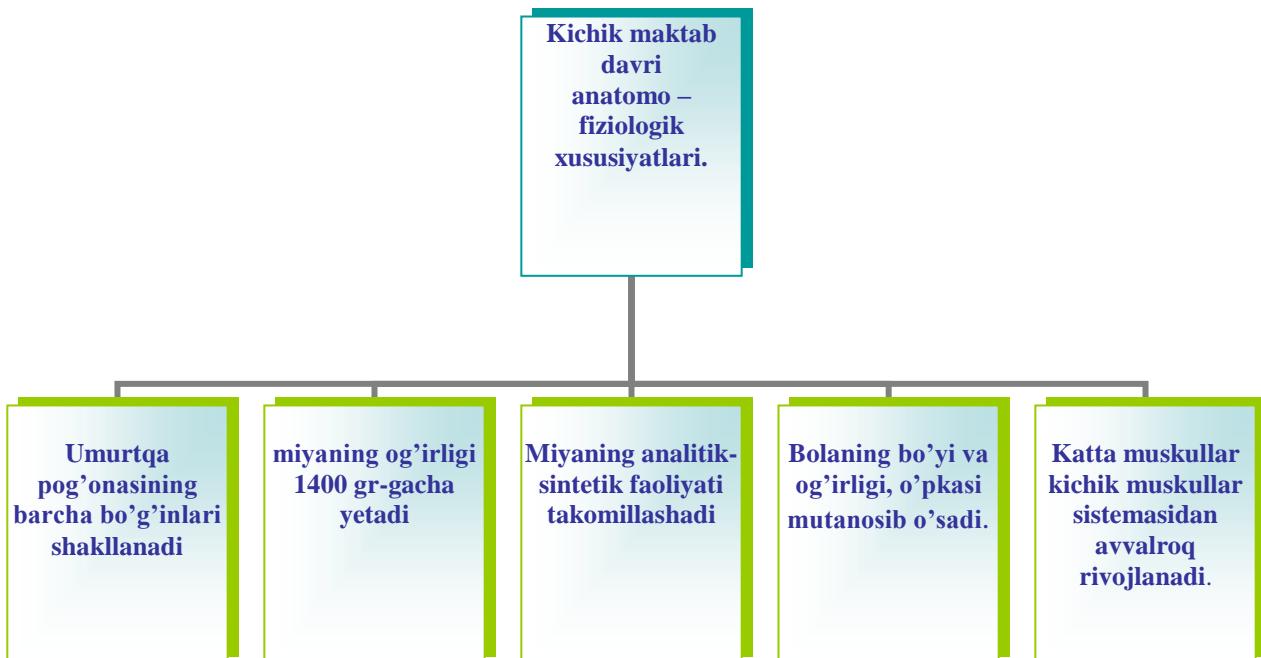
Refleksiya – bola o'z xatti-harakatlari, xulq-atvorini boshqalar bilan taqqoslash va o'zini xolis baholay olish xususiyatlari.

Ko'rgazmali – obrazli tafakkur - narsa va predmetlarning bevosita idrok etiladigan obrazlariga asoslangan tafakkur turi.

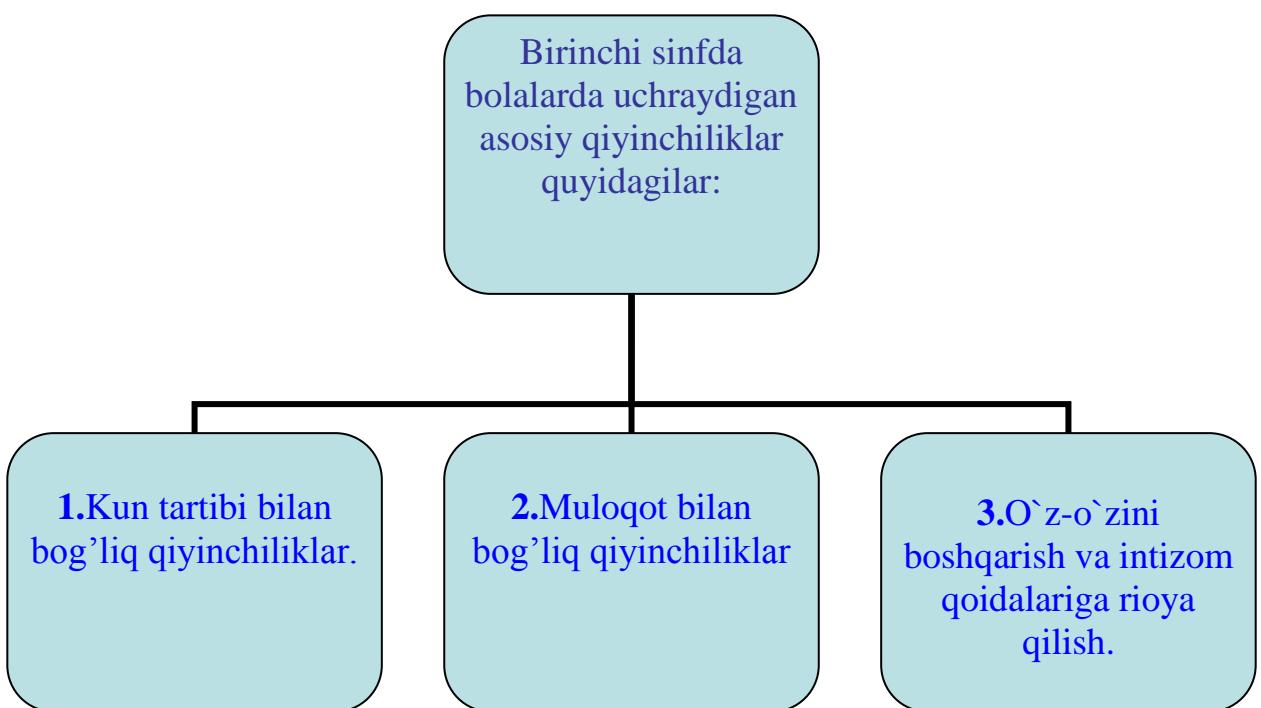
O'quv situatsiyasi – konspekt amaliy masalalarni yechish yoki tushunchalarni o'zlashtirishning umumiyl usullarini o'zlashtirish.

Kichik maktab davri 6-7 yoshdan 9-10 yoshgacha davom etadi.

Bu davrda bola maktab o`quvchilariga qo'yiladigan turli talablar bilan tanishadi, fan asoslarini o'rGANISH uchun biologik va psixologik jihatdan tayyorlanadi.

Kichik maktab davrida bola serharakat, yugurib charchamaydigan, lekin yozuv mashqlaridan tez toliquvchan bo'ladilar. Shu sababli 1-2 sinflarda yozuv topshiriqlari juda ko'p bo'lmasligi kerak.

1. Kun tartibi bilan bog'liq qiyinchiliklar. O'quvchi dars va uy vazifalarini bajarishi bilan bog'liq yangi kun tartibiga o'rganishi lozim. Buning uchun kattalar bolaga qo'yiladigan yangi talablarni tushuntirishlari va ularning bajarilishini nazorat qilishlari lozim.

2.Muloqot bilan bog'liq qiyinchiliklar bo'lib, ular o'qituvchi bilan, sinfdoshlari bilan yangicha munosabatlar o'rnatilishi zaruriyati bilan bog'liqdir.

3.Ta'limning butun mazmuni boladan ixtiyoriy jarayonlarni: ixtiyoriy diqqat, ixtiyoriy idrok, xotirani rivojlangan bulishini taqozo kiladi.

O'quvchi mustaqil fikr yuritishi, vazifalarni mustakil bajarishi lozim. Bu xususiyat hamma bolalarda ham birdek rivojlanmagan. Bola o`z burchini anglagan bulishi, yaxshi o`qish va yaxshi intizomga ega bo`lishi, intizom qoidalariga rioya qilishi, uyga berilgan vazifalarni bajarishi uning burchi ekanligi xis qilishi kerak. Diqqat e'tiborni o'qituvchi aytganlariga qaratish, uni idrok qilib esda olib qolish va kerak vaqtida ularni boshqara olish qobiliyatiga ega bo`lmogi talab qilinadi. Bunday talablarga javob qaytarish so`zsiz o`quvchiga qiyindir. Bunday qiyinchiliklarni mustaqil ravishda yenga bilish asta-sekin va muntazam o`qish jarayonida materialni osondan-qiyingga oddiydan murakkabga tushuntirish, bolalarni o`qish faoliyatiga qiziqtirish, darslarni qiziqarli, emotsiyal va obrazli bayon qilish orqali bartaraf qilinadi.

Bu qiyinchiliklarni o'quvchilar o'quv yilining o'rtalarida his qila boshlaydilar. Birinchi sinf o'quvchilarida odatda maktabning tashqi atributlariga qiziqish mavjud bo'lib, o'quv materialining mazmuniga qiziqish esa zaif shakllangan. Shu sababli o'quvchida o'qishga qiziqish yo'qolishi, maktabga borishdan bosh tortishi mumkin.

O'qituvchi o'quvchilarga aktiv intellektual harakatlarni talab qiladigan masalalar berish, oddiy yodlashni talab qiladigan masalalarni iloji boricha kamaytirish kerak.

O'quv faoliyati quyidagi struktura tuzilishiga ega:

 1. O'quv situatsiyalari. Unda o'quvchilar konkret amaliy masalalari yechish yoki tushunchalarni o'zlashtirishning umumiyl usullarini o'zlashtirishlari kerak. O'quvchi ularni shunday muammoli vaziyat sharoitga qo'yish kerakki, unda o'quvchilar bu usullarni topa olishlari zarur.

 2. O'quv harakatlari. Har bir o'quv predmetida o'quv masalalarini yechish uchun bir nechta o'quv amallari va ularning ketma-ketligini bajarishni o'zlashtirish muhimdir. Buning uchun o'qituvchi dars davomida o'quv harakatlarining mashqlar yordamida mustahkamlanishini ta'minlashi lozim.

 3. O'quv faoliyati to'liq shakllanishi uchun yana bir komponent – **nazoratning** shakllanishi zarurdir. O'quvchi o'z harakatlarini va ularning natijalarini berilgan namunalar bilan taqqoslashi va baholay olishi kerak. Avval bu vazifani o'qituvchi bajaradi.

4. Bahο – o'quv situasiyasining talablariga erishilgan natijaning mos kelishkelmasligi darajasini aniqlashdir. O'quvchining faoliyatiga qo'yiladigan bahο sinf jurnaliga qo'yiladigan bahο bilan cheklanmasligi kerak. Buning uchun o'qituvchi o'quvchi bilimini baholashning turli usullarini qo'llashi kerak.

Bilish jarayonining o'sishi.

Idrok - mazkur yoshdagi bolalar o'z idroklarining aniqligi, ravonligi bilan ajralib turadilar. Buni ularda birinchi signal sistemasining ustunligi bilan izohlash mumkin. Ta'lim jarayonida o'quvchilar idroki perzeptiv faoliyat darajasiga ko'tariladi.

Diqqat - birinchi va ikkinchi sinflarda o'quvchilarning diqqati yetarli barqaror emas. 3-4-sinf o'quvchilari esa butun dars davomida o'z diqqatlarini saqlab tura oladilar. Lekin ular uchun ham dars davomida qisqa tanaffuslar foydalidir.

Xotira - Bolalarda birinchi signal sistemasi ustun bo'lganligi sababli mantiqiy xotiradan ko'ra ko'rgazmali-harakatli xotira muhimroq rol o'ynaydi. Ta'lim jarayonida o'quv materiallarining ma'nosini, turli mulohazalarni ilmiy asoslarni eslab qolish va esga tushirish orqali o'quvchilarda mantiqiy xotira takomillashadi. Uning rivojlanishi ko'p jihatdan o'quvchilar aqliy faolligining derajciga bog'liq.

Tafakkur- Kichik maktab yoshdagagi tafakkurning xususiyatlaridan biri narsalarning ba'zi belgilari doimiyligini payqab olmaslikdir. Bolalar tafakkurining bu xususiyatini shveysariyalik J. Plaje o'rgangan. Narsa va hodisalarning xossalari, qonuniyatlariga ko'ra muhim belgilarga asoslanib umumlashtirish xususiyati esa keyinroq shakllana boshlaydi. Bolalar ancha vaqtgacha predmetlarning muhim va nomuhim belgilarini ajrata olmay qiynaladilar. Shuning uchun tushunchani to'g'ri umumlashtirish usullarini o'rgatish kerak.

Kichik maktab yoshidagi asosiy psixologik o'zgarishlar.

Bu yoshda yetakchi faoliyat o'quv faoliyati bo'lib, ta'lim jarayoni psixikada yangi xususiyat va sifatlarning paydo bo'lismiga sabab bo'ladi.

Xatti-harakatlarning ixtiyoriy xususiyat bo'lib, o'quvchi ishlarini avvaldan rejalshtirish, ongli avishda faoliyat maqsadlarini tanlashni o'rganadi.

O'quvchi biror masalani yechish davomida har bir harakatning tartibi, variantlarini qidiradi, masalaning hal qilinishini nazorat qiladi, ya'ni o'quvchi xatti-harakatlarini **ichki planda** bajarishni o'rganadi.

Bola o'z xatti-harakatlarini va xulq-atvorini boshqalar bilan taqqoslaydi, o'zini xolis baholashni o'rganadi, ya'ni refleksiya rivojlanadi.

Bola shaxsining rivojlanishi.

Bu yoshda xulq-atvorning axloqiy normalari intensiv shakllana boshlaydi. Kichik yoshdagagi o'quvchilar bu normalarni o'zlashtirish uchun psixologik jihatdan tayyor bo'ladilar. O'qituvchi ularagi ijobjiy axloqiy sifatlarni rahbatlantirishi, salbiylari shakllanishining oldini olishi zarur. Bu yosh davridagi bolalarning o'zaro munosabatlari asosan tashqi hayotiy shart-sharoitlar va tasodifiy omillar bilan belgilanadi (bir partada o'tirishi, bir uyda yashashi va h.k.). Lekin o'qituvchi ular uchun eng asosiy referent shaxs sifatida idrok qilinadi.

B.B.B. usuli asosida bilimlarni sinash uchun tarqatma materiallar

T Tushuncha	Bilaman “+”,	Bildim “+”,
--------------------	---------------------	--------------------

/r		Bilmayman “-”.	Bila olmadim “-”.
1	Maktab hayotining boshlanishi davrida bolalarga xos xususiyatlar nimadan iborat?		
2	O`quv faoliyati motivlarini izoxlab bering.		
3	O`quvchilarni o`z-o`zini anglashi va qiziqishlari qanday shakllanadi?		
4	Kichik o`quvchilar va o`qituvchilar orasidagi o`zaro munosabatlar qanday xarakterga ega bo`lishi lozim?		
5	Kichik maktab yoshidagi asosiy psixologik yangiliklar nimadan iborat?		

Mavzu yuzasidan test savollari

Kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik rivojlanishida ta’limning roli qaysi javobda berilgan.

- A. Kichik maktab o’kuvchilarda jamoa shaklidagi mulokot va faoliyatining shakllanishi va bilimga bo’lgan kizikishning rivojlanishi;
- B. Ko’zatuvchanlik, ixtiyoriy diqqat, esda olib qolish usullari, ijodiy hayol, mavxum tafakkurini shakllanishi;
- S. Bilish jarayonini rivojlanishi, ta’lim olishdagi muammolarni yechish imkoniyatini beradigan tafakkur jarayonining shakllanishi.
- D. Kichik maktab yoshidagi bolalarda amaliy ko’nikmalar va malakalar va faoliyat tizimining rivojlanishi

Kichik maktab yoshidagi o’quvchi mexnatining psixologik xususiyatlari ko’rsatilgan javobni aniqlang.

- A. O’z - o’ziga xizmat qilish va o’zini nazorat qilishning dastlabki, elementar ko’rinishini shakllantiradi.
- B. Mexnat bu davrdagi asosiy yetakchi faoliyat hisoblanadi;
- S. Mexnat kasbga hos asosiy malaka va ko’nikmalarini shakllantiradi, mexnatsevarlikni tarbiyalaydi.
- D. Kichik maktab yoshidagi o’quvchilarda axloqiy hislarni shakllantiradi, mexnatsevarlikni tarbiyalaydi

Kichik maktab yujudga keladigan yangi o’zgarishlar nimalardan iborat.

- A.Qiziqishlari yo'nalishning turlichaligi va maxsus qobiliyatlarining yuzaga kelishi;**
B. Erkinlik, refleksiya va katta bo'lganligini his etish;
S.Erkinlik, tanqidiylik, o'z fikrlarining xaqqoniyligi asoslab bera olish.
D.Hatti harakat va o'z ichki rejasida o'z xarakatini xaqqoniyligi asoslab bera olish

Kichik mакtab o'quvchilarining taraqqiyoti nimalardan iborat?

- A.Axloq normalari va xulq - atvor qoidalarini egallaydi, bolaning o'z - o'zini anglashi va o'z - o'ziga baxo berishi kattalar baxosiga bog'lik bo'lib, anik vaziyatli xarakterga ega bo'ladi;**
B.O'z - o'zini tarbiyalash elementlari yuzaga keladi; mustaqillikka erishishga intilish, o'zining shaxsiy hissiyotlarini bilish extiyoylari paydo bo'ladi;
S.O'zini tevarak atrofdagi olamdan ayrib qo'ygan xolda o'z "men"ligini anglashi, shaxsiy xulq - atvori yuzaga kelib, uni o'z motivlariga buysundiradi;
D.Bolada men konsepsiyasini paydo bo'lishi va aniq vaziyatni xarakterlay olishi

Kichik mакtab yoshida yetakchi faoliyat qaysi bir javobda ko'rsatilgan?

- A.O'qish faoliyati;**
B.Predmetli faoliyat;
D.O'yin va mexnat faoliyati;
S.Taqlidchanlik faoliyati

- Kichik mакtab o'quvchilarning kadrli katta odamlar (o'kituvchi va ota - onalar) va o'z tengqurlari bilan bo'ladigan munosabatlari hususiyati nimalardan iborat?**
- A.Bunda gap shundaki, kattalar bola uchun obru tariqasida kelsa, tengqurlari guruxi muxim axamiyatga ega bo'lgan referent gurux tariqasida keladi;**
B.Bunda gap shundaki, sinfda jipslashgan jamoa yuzaga kelib, kattalar esa ma'naviy xakamlik rolida keladi;
S.Bunda gap shundaki, tengqurlar guruxi kichik mакtab o'quvchilari uchun yakka referent gurux bo'lib xisoblansa, kattalar bunday xususiyatga ega emas.
D.Bunda gap shundaki o'z guruxiga axamiyatli bo'lgan tasodifiy faoliyatni yuzaga kelishi

NAZORAT UCHUN SAVOLLAR:

- 1.Maktabda bolalar qanday psixologik qiyinchiliklarga duch keladilar?
- 2.Oqish faoliyati xususiyatlari nimadan iborat?
3. 5.O`quvchilarning mehnat faoliyati xususiyatlari tavsifnomasini bering?
- 4.Kichik o`quvchilarda diqqat, sezgi va idrok xususiyatlari?
- 5.Xotira va tafakkurda qanday o`zgarishlar ro'y beradi?
- 6.Aqliy tarakkiyot rezervlari deganda nimani tushunasiz?
- 7.Kichik mакtab o'quvchisining anatomo-fiziologik rivojlanishi qanday ko'rsatkichlarga ega?
- 8.Kichik mакtab o'quvchisining o'quv faoliyati qanday tuzilishga ega?
- 9.Kichik mакtab yoshida bilish jarayonlari qanday rivojlanadi?

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. «Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori». Toshkent. 1997.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. T., 2008 y.
3. G'oziev E.G. «Pedagogik psixologiya asoslari». Toshkent. 1997.

4. G`oziyev E.G` . Psixologiya(Yosh davrlari psixologiyasi). T., O`qituvchi, 1994.
5. Davletshin M.G., Do`stmuxamedova Sh.A., To`ychiyeva S.M., Mavlonov M. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T.: TDPU, 2004 y.
6. Psixologiya. Qisqacha izohli lug`at. T., 1997 y
7. I.V.Dubrovina. "Individualnqe osobennosti shkolnikov". M: 1875

Mavzu O'smir psixologiyasi

Mavzu: O'smir psixologiyasi

Mavzuning dolzarbliji: O`smirlik – bolalikdan kattalikka o`tish davri bo`lib, fiziologik va psixologik jihatdan o`ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilish ortadi, xarakteri shakllanadi, ma`naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi. O`smirlik balog`atga yetish davri bo`lib, yangi hislar, sezgilar va jinsiy hayotga taalluqli chigal masalalarning paydo bo`lishi bilan ham xarakterlanadi. Talabalarga bu davrning o`ziga xos bo`lgan psixik qonuniyalar to`g`risida ilmiy bilimlarni kengaytirish va mustahkamlashlozim. Har bir pedagog o`tish davriga oid psicho-pedagogik bilimlarga ega bo`lsagina samarali faoliyat yuritish imkoniyatiga ega bo`ladi.

1-ilova.

Ma'ruza mashg'uloti taqdimot mavzulari.

- 1.O'tish davri inqirozi va uning sabablari.
- 2.O'smirdagi asosiy psixologik o'zgarishlar.
- 3.O'smarda bilish jarayonlarining o'sish va o'qish faoliyati.
- 4.Tarbiyasi qiyin o'smirlar..

2-ilova.

Xulosani shakllantirish uchun savollar

1. O`smirlik davrining asosiy xususiyatlari nimadan iborat?
2. O`smirlik yoshidagi jismoniy tarakkiyotning eng muxim farki nimadan iborat?
3. O`smirlarda kanday ijobiy va salbiy salbiy xislatlar bor?
4. O`smirlar bilan kattalar urtasidagi uzaro munosabat?
5. O`smirning psixologik xususiyatlarini tavsiflab bering?

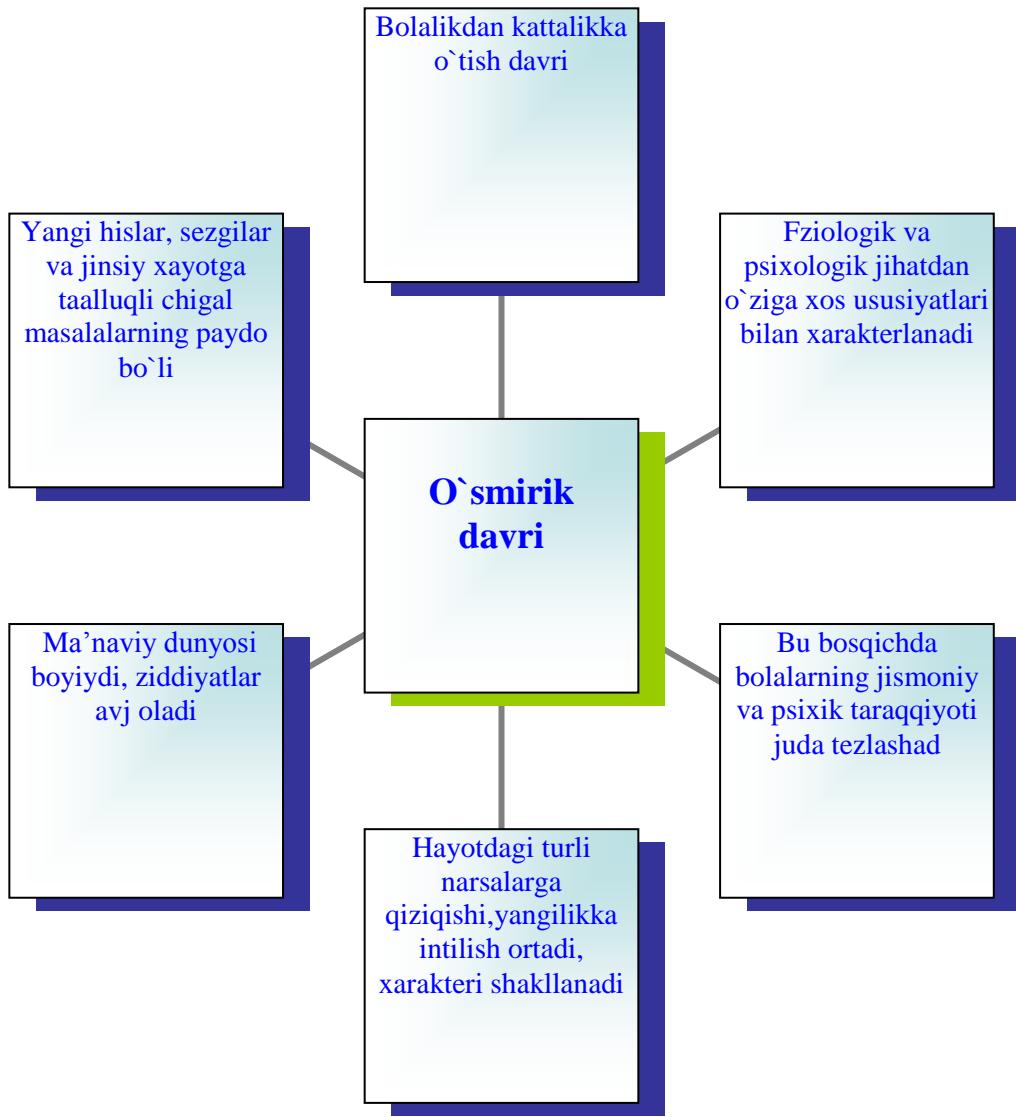
3-

ilova.

Baholash ko'rsatkichlari va mezonlari

Baholash ko'rsatkichlari va mezonlari (ballarda)	Ma'ruzachi (F.I.SH.)	Ma'ruzachi (F.I.SH.)	Ma'ruzachi (F.I.SH.)
<i>Ma'ruzaning mazmuni (2,5):</i>			

- mavzuga mos kelishi (1,5);			
- mantiqiylik, aniqlik (0,5);			
xulosalarni qisqaligi (0,5);			
<i>Informatsion texnologiyalardan foydalanganligi (ko'rgazmalilik) – (0,9).</i>			
<i>Reglament (0,6)</i>			
Jami (4,0)			
Taqrizchilar (F.I.SH.) <i>Ma'ruzaning tavsifi (3,0)</i>			
- ma'ruzaning kuchli tomonlari aniqlash (1,2)			
- ma'ruzaning zaif tomonlari aniqlash (1,2)			
<i>Reglament (0,6)</i>			
Jami (3,0)			

Bular ta'sirida o'smirning xarakteri, atrofdagi kishilar bilan muomalasi, jamiyatda sodir bo`layotgan voqealarga munosabati tez o`zgarib boradi. Ba'zan ijtimoiy masalalar tug`risida noto`g`ri tasavvur va yanglish fikrlar hosil bo`lishi tufayli u muayan tartib-qoidalarga tanqidiy ko`z bilan qaraydi.

O'smirda psixik jarayonlarning keskin o`zgarishi bilan aqliy faoliyatida ham burishlar sezildi. Shuning uchun shaxslararo munosabatda, o`quvchi bilan o`qituvchi muloqotida, kattalar bilan O'smirlarning muomalasida qat'iy o`zgarishlar jarayonida qiyinchiliklar paydo bo`ladi. Bular avvalo ta'lif jarayonida ro`y beradi: yangi axborot, ma'lumotlarni bayon qilish shakli, uslubi va usullari o'smirni qoniqtirmay qo`yadi.

Odobli, dilkash o'smir kutilmaganda qaysar, intisomsiz, qo`pol, serzarda bo`lib qoladi. O'smir xulqidagi bunday o`zgarishlar tajribasiz o`qituvchi va ota-onasini qattiq tashvishga soladi.

O'smirlarning psixik o'sishini xarakatga keltiruvchi kuch nima?

O'smirning psixik o'sishini xarakatga keltiruvchi kuch - uning faoliyatini vujudga keltirgan yangi ehtiyojlar bilan ularni qondirish imkoniyatlari o`rtasidagi qaramaqarshiliklar tizimining namoyon bo`lishidir. Vujudga kelgan ziddiyatlarni psixologik kamolotni ta'minlash, faoliyat turlarini murakkablashtirish orqali o'smir shaxsida yangi psixologik fazilatlarni tarkib toptirish bilan asta-sekin yo`qotish mumkin.

Xarakter aksentuatsiyasi – K.Leongard tomonidan kiritilgan tushuncha bo'lib, xarakter ba'zi sifatlarning yorqin ifodalanganligining namunasidir. Xarakter aksentuasiyasini bilish o'smirlarga individual yondashish, kasbga yo'naltirish kabilarda zarurdir. O'z-o'zini baholash – shaxsning o'zini boshqalar bilan taqqoslash va refleksiya natijasida o'z-o'zini baholash murakkab va o'zgaruvchan bo'lib, shaxs strukturasida katta o'rinni tutadi.

O`smirlik davrining anatomo – fiziologik xususiyatlari.

Butun endokrin sistemasining, xususan gipofizning aktivlashishi tufayli o'smir organizmida sifat jihatdan o'zgarishlar yuz beradi. Bu holat qizlarda 11-13, o'g'illarda 13-15 yoshda bo'lib, ikkilamchi jinsiy belgilar paydo bo'ladi, o'smirning tashqi ko'rinishi o'zgaradi. Muskullar massasi va muskul kuchi o'sadi, bu holat jinsiy yetilish davrining oxiriga borib tezlashadi. Ichki organlar, xususan yurak o'sadi. Ba'zan yurak qon-tomir sistemasida patologik o'zgarishlar yuz beradi.

O'tish davrining inqirozi haqida nazariy qarashlar.

Biogenetik yo'nalish vakllari S.Xall va Z.Freyd bu inqiroz biologik shartlanganligi tufayli muqarrardir deb hisoblasalar, amerikalik antropologlar M.Mid va R.Benedikt o'smirlik inqirozi ijtimoiy munosabatlarning natjasidir deb isbotlaydilar. R.Benedikt bolalikdan kattalikka o'tishning 2 usulini ko'rsatadi. K.Levin (AQSH) fikricha jamiyat kattalar va bolalar guruhlariga bo'linadi. O'smir esa oralia guruhni tashkil etadi.

O'smirlardagi asosiy psixologik o'zgarish.

O'smir o'zini asta-sekin katta odam deb his qila boshlaydi, lekin ko'p odad va xususiyatlari bolalarcha bo'lib qoladi. Bu hissiyot kattalik hissi deb ataladi va o'smirlikdagi asosiy psixologik yangilikdir. Bu his o'smirda o'ziga, atrof muhitga, odamlarga nisbatan yangi hissiy pozisiyanı yuzaga keltiradi. U bolalar xulq-atvorini kattalar xulqi va qadriyatlariga qayta orientasiya qila boshlaydi.

O'smir o'z huquqlari doirasini kengaytiradi, kattalarни esa cheklashni xohlaydi. Kattalar va o'smirlar orasidagi ziddiyatlarning sababi – kattalarda ularga nisbatan bolalarcha munosabatning saqlanib qolishidir. O'smirning mustaqillik darajasi haqidagi tasavvurlar kattalar va o'smirlarda turlicha. Kattalar bu yoshda o'smirlarga o'z yonidan joy berishni o'rganishlari lozim.

O'smirning tengqurlari bilan munosabati yangi spetsifik funksiyani bajara boshlaydi, ya'ni bu munosabatlarda o'smir amalda kattalar axloq normalarini o'zlashtira boshlaydi. O'smirlar uchun tengdoshlari bilan ijtimoiy muloqot yetakchi faoliyat bo'lib qoladi.

Bilish jarayonlarining o'sishi.

O'smirning qiziqishlari ortadi, bilish faoliyati maktab dasturidandan tashqariga chiqadi, mustaqil o'qiy boshlaydi. Uning tafakkurida tanqidiylik, mustaqillik hosil bo'ladi. O'qituvchi o'quvchilarga o'quv materiallarini taqqoslashni, mavhumlashtirishni, o'z fikrini to'g'ri, ravon va aniq ifodalash yo'lini tushuntirib berishlari lozim. O'smirlarning o'quv faoliyatida, o'quv materialini o'zlashtirish darajasida, umumiy intellektual rivojlanishida turli darajadagi o'quvchilarni uchratish mumkin. O'quv faoliyatidagi kamchiliklar kichik sinflarda bilinmagan bo'lsa, V-VI sinflarda o'zlashtirishi keskin farqlanadigan bolalar ko'zga tashlanib qoladi. O'smirlarda nazariy, formal va refleksiv tafakkur turlari shakllanadi. Xotira, idrok jarayonlari ham intellektualizasiya bo'la boshlaydi, ya'ni o'smir o'quv materiallarini tushinib idrok qilish va eslab qolishni o'rgana boshlaydi.

O'smirlarning o'z-o'zini anglashi sifat jihatidan o'zgaradi. O'zi haqida o'ylash, o'zini boshqalar bilan taqqoslash o'smirning xususiyatidir. O'smir o'z kamchiligi ustida o'playdi, o'zidan qoniqmaslik hissi paydo bo'ladi. Ko'pchilik o'smirlar kattalarga o'xshaydigan o'z tenglashlariga o'xshashga harakat qiladilar.

Tarbiyasi qiyin o'smirlarni bir necha shartli guruhlarga ajratish mumkin:

orsiz, subutsiz o'smirlar;

mustaqil fikrga ega bo'limganlar;

shaxsiy talab va ehtiyojlari qondirish uchun qonunbuzarlik yo'liga kirgan o'smirlar;

injiq tabiatli o'smirlar.

shaxsning biologik kamchiliklari;

maktabdan tashqari muhitdagi kamchiliklar.

Psixik rivojlanishdagi kamchiliklar;

Tarbiyasi qiyin o'smirlarni yuzaga keltiruvchi sabablar quyidagilar:

maktab ta'limi va tarbiyasidagi kamchiliklar;

shaxs tarbiyasidagi nuqsonlar;

bilish faoliyatidagi kamchiliklar

Mavzu yuzasidan test savollari

Shaxsning o'smirlilik yoshiga o'tishda yuzaga keladigan asosiy qayta - shakllanishi nimalardan iborat?

A. Mustakillikka intilishi, tevarak - atrofdagilarga nisbatan tankidiy munosabatlarda bo'lishida, negativizm, janjallik xolatlari bo'lishidadir;

B. Bunda gap shundaki, bolaning tasavvurlari o'z bolaligi xakida emas, balki o'zining katta bo'lganligi his etishi, katta bo'lishi va o'zini katta deb xisoblashga intiladi;

S. O'ziga karashida, o'zini "parvarish" kilishida, o'zini bola deb xisoblashlarini istamasligida, o'z imkoniyatlariga yuqori baxo berishidadir.

D. Bunda gap shundaki o'z - o'ziga e'tibor berish va o'z - o'ziga yuqori baho berish

O'smirlar bilan kattalar o'rtasidagi nizolarning kelib chikish sabablari nimada aks etadi?

A. Kattalarda o'smirlarga nisbatan bo'ladijan munosabatlar kichkina bolaga bo'lgan munosabatdek saklanib kolishida;

B. O'smirning moddiy tomondan kattalarga butunlay bog'lik bo'lib turishida;

S. Ota-onalarning o'smirlarni "kattalashish" darajasini ogir kechinishlaridadir;

D. Bu yoshdagi o'smirlarda o'tish davrining ogir kechishi

O'smirlilik yoshida o'zaro munosabatlarning xususiyatlari va "tanglik" davring kechishi nima bilan aniqlangan?

A. O'smirning ijtimoiy mavkei kattalar olamga o'tishi bilan;

B. O'smir organizmida anatom - fiziologik o'zgarishlarning xarakteri bilan;

S. O'smirda o'kish motivlarining asta - sekin tarkib topishi bilan;

D. O'smirda motivatsion faoliyatning tarkib topishi.

O'qish faoliyati motivlari nimalardan iborat?

A. Keng ijtimoiy motivlar bilan shaxsiy bilish motivlari, muvaffakiyatga erishish, o'z qadr - qimmatini himoya qilish bilan bog'lik bo'lgan shaxsiy motivlarning murakkab tuzilishida;

B. Keng ijtimoiy motivlar bilan ko'shilib ketgan shaxsiy motivlarning asosiy o'rnnini egallashidan;

S. Tengkurlarning eng kichik referent guruxi va kattalarni tushunish bilan bog'lik turli motivatsiyalar murakkabligi birligidan iboratdir.

D. Turli xil guruxlarda keng bir - biriga ko'shilib ketgan shaxsiy motivlarning murakkab tuzilishi.

O'smirlar taraqqiyotidagi ijtimoiy vaziyatlarning asosiy o'zgarishlari nimalardan iborat?

A. O'smir va tengkurlari jamoasida o'z o'rnni egallashga intiladi;

B. Tengkurlar jamoasi o'smir uchun yangi rolni bajaradi;

S. O'smir kupinchha karshilik ko'rsatishga moyil bo'ladi.

D. O'smirlarda boshkalarga nisbatan o'z "men"ini yukoriga ko'yish

O'smirlarda o'z - o'zini anglashning rivojlanish xususiyatlari nimalardan iborat?

A. O'smirlar shaxsida egotsentrik (ichki) yo'nalishlar borgan sari kuchayib, o'z - o'zini ko'prok parvarish qila boradi;

V. O'smirlar emansipatsiya reaksiyasi yuzaga kelib, tevarak - atrofdagilarning fikrlarini yukori darajada his etish bilan qo'shilib ketadi;

S,O'smirlarda o'zining ichki olamiga bo'lgan kizikishlar pasayib, o'smirlilik davri oxirlariga borib uning o'rmini tengurlarining referent guruxiga bo'lgan kizikishlar egallaydi.

D.O'smirlarda ichki va tashki ta'sirlarga berilishi va borgan sari boshkalarga kizikishi ortishi bilan belgilanadi.

NAZORAT UCHUN SAVOLLAR:

1. O'smir organizmidagi asosiy anatomo-fiziologik o'zgarishlar qanday?
2. O'smirlar va kattalar o'rtasidagi asosiy ziddiyatlarning sabablari nimalardan iborat?
3. O'smirning psixik rivojlanishida muloqot qanday rol o'ynaydi?
4. Tarbiyasi qiyin o'smir xulq-atvorida salbiy xususiyatlar paydo bo'lishining sabablari qanday?
5. O'smirlarda xarakter aksentuasiyasi qanday ko'rinishlarda namoyon bo'ladi?

Adabiyotlar ro'yxati:

- 1.I.A.Karimov. «Barkamol avlod –O'zbekiston taraqqiyotining poydevori». Toshkent. 1997.
- 2.G'oziev. E.G'. «Pedagogik psixologiya asoslari». Toshkent. 1997.
- 3.V.Karimova. «Psixologiya». Toshkent. 2000.
- 4.G`oziyev E.G'. Psixologiya(Yosh davrlari psixologiyasi). T., O`qituvchi, 1994.
- 5.Davletshin M.G., Do`stmuxamedova Sh.A., To`ychiyeva S.M., Mavlonov M. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T.: TDPU, 2004 y.
- 6.Ibragimov X.I., Yo`ldoshevU.A., Bobomirzayev X. Pedagogik psixologiya. T.: 2010 y.

Mavzu Ilk o'spirinlik yoshining psixologik xususiyatlari

MA'R UZA KONFERENSIYA

Oldindan qo`yilgan muammo va dastur doirasiga mantiqiy yakunlangan matn tayyorlanadi

Matnlar muammoni har tomonlama yoritib beradi

5-10 minut davom etadigan
axborotlar tizimida ilmy amaliy
mashg`ulot

O`qituvchi talabalarning
ma'lumotlariga aniqlik
kiritib, yakun yasaydi

Mavzu: Ilk o'spirinlik yoshining psixologik xususiyatlari

Mavzuning dolzarbligi: O'spirinlar do'stlik tuyg'usini insoniy munosabatlarning eng muhimi deb hisoblaydilar. Ular do'stlikka juda katta talablar qo'yadilar. O'spirinlar do'stlikning eng muhim funksiyalaridan biri uning o'ziga xos "psixoteropiya" rolini o'ynashidir. O'spirin o'z "men"ining hurmat qilinishi, qo'llab-quvvatlanishini do'stidan kutadi. O'spirinlar odatda o'z jinsidan, tengdoshlaridan do'st tanlaydi. Qizlarning va yigitlarning do'stligi orasidagi tafovutlar hali to'liq o'rganilmagan. Bu yoshda yigit va qizlar o'rtasida ilk romantik munosabatlar paydo bo'ladi. SHunisi qiziqarlik, bu munosabatlar "epidemiya" xarakteriga ega.

R e j a : Ilk o'spirinlik yoshda jismoniy taraqqiyot.

O'spirin shaxsining rivojlanish xususiyatlari.

O'spirinning xususiyatlari va kasb tanlashning psixologik xususiyatlari.

O'spirinlarning psixologik munosabatlari.

1- ilova.

O'quv topshiriqlar

Guruh bilan ishlash qoidalari

Guruh a'zolarining har biri

- o'z sheriklarining fikrlarini xurmat qilishlari lozim;
- berilgan topshiriqlar bo'yicha faol, hamkorlikda va mas'uliyat bilan ishlashlari lozim;
- o'zlariga yordam kerak bo'lganda so'rashlari mumkin;
- yordam so'raganlarga ko'mak berishlari lozim;
- guruhnini baholash jarayonida ishtirok etishlari lozim;
  - "Biz bir kemadamiz, birga cho'kamiz yoki birga qutilamiz" qoidasini yaxshi bilishlari lozim

2- ilova.

Bilis-so'rov

1. Ijtimoiy yetuklik deganda nimani tushiunasiz?
2. Yigit va qiz o'rtasidagi do'stlik haqida?
3. Kasb tanlash bilan bog'liq muammollar?
4. O'spirin deganda kimni tushunasiz?
5. Ilk o'spirinlik davri bilan bog'liq qanday tushunchalarni bilasiz?

3-

ilova.

Taqdimot reglamentini o'tkazish tartibi

1. Boshlovchi ma'ruza mavzusi va ma'ruzachilarning taqdimotlarin e'lon qiladi.
2. Ma'ruza 5 minut davom etadi.
3. Taqrizchi – 2 minut.

4. Jamoaviy muhokama – 5-10 minut.

Mavzu yuzasidan tayanch tushunchalar.

“Men” – konsepsiya – individning o’z shaxsi haqidagi nisbatan turg’un, anglangan, boshqalar bilan munosabatlarni tashkil etishga asos bo’ladigan tasavvurlari. U o’spirinlik davrida turli,rang-barang ko’rinishli va intensiv shakllanish davrini boshdan kechiradi.

Do’stlik – o’spirinlik yoshida intensiv rivojlanuvchi mustahkam, individual tanlov asosidagi shaxslararo munosabatlardir. O’spirinlarda bu hissiyot o’zaro “yoziб qo’yilmagan” kodekslarga asoslanadi. Do’stlikning barqarorligi esa qadriyatlar oriyontasiyasining bilimi bilan belgilanadi.

Qiziqishlar xaritasi – ye.A.Klimov tomonidan ishni aniqlashga qaratilgan psixologik metodika.

O’spirinlarning jismoniy taraqqiyoti

Ilk o’spirinlik yoshi davrida 14-15 yoshdan 18 yoshgacha bo’lgan o’quvchilar mansubdir. Ularda bo’yning o’sishi o’smirlik davriga qaraganda sekimlashadi. Qizlarda 16-17 yoshda, o’g’il bolalarda 17-18 yoshda bo’yning o’sishi to’xtaydi.

O’spirinlarda muskul kuchining o’sishi katta odamnikiga yaqinlashadi.

Sportning ko’pgina turlarida o’spirinlik davri yuksak natijalarga erishish davridir.

O’spirinlarning ijtimoiy holati.

O’spirin 16 yoshda pasport oladi. 18 yoshdan saylash, saylanish, oila qurish huquqiga ega bo’ladi. O’spirinlik davrining yana bir muhim vazifasi – kasb tanlashdir. Bu yoshdagilar maktab o’quvchisi bo’lishdan tashqari kollejda o’qishi, ishlashlari mumkin. Ularning ba’zilari bir vaqtning o’zida ham o’qib, ham ishlaydilar.

O’spirinlarning psixologik xususiyatlari

Eng muhim psixologik xususiyati – o’z ichki dunyosini kashf etadilar.

Ular o’zlarining kuchli va zaif tomonlarini anglaydilar, aqliy va jismoniy imkoniyatlarini qiyosiy baholay oladilar.

Ularning yana bir xususiyati murakkab shaxslararo munosabatlarda aks etuvchi burch vijdon hissi, o’z qadr-qimmatini sezish kabi xislatlardir.

Umuman, o’z-o’zini anglash - quvonchli, hayajonli hodisadir.

Ayni vaqtida bu his dramatik xavotirli kechinmalarga ham sabab bo’lishi mumkin.

O’spirin kechinmalarida asosiy o’rinni kelajak haqidagi o’ylar egallaydi.

O’spirinlar uchun yana bir muhim kechinma o’zining tashqi ko’rinishi haqidagi o’ylardir.

Juda ko’pchilik o’spirinlar o’z tashqi ko’rinishini o’zgartirishni xohlagan bo’ladilar.

Tashqi ko’rinishlaridagi ozgina kamchilik ular uchun “fojia” darajasiga ko’tariladi.

Umuman, refleksianing o’sishi, o’z “men”iga qiziqishning ortishi barcha o’spirinlarga xos xususiyat. Lekin bu kechinmalar shaxs rivojlanishining qiyinchiliklari bo’lib, o’tkinchi xarakterga ega, umuman olganda o’spirinlik juda baxtli davr sifatida esda qoladi.

O’spirinlarda refleksianing kechishi ko’pgina ijtimoiy, individual-tipologik,biografik omillarga bog’liqdir.

O'spirinlar aql-idrokining xususiyatlari.

Bu yoshda o'quvchilarda bilish jarayonlari kichik yoshdagilar kabi intensiv o'smasa-da, lekin mustahkamlanib, stabillashib boradi. O'spirinlarda barcha faoliyat turlarida mustaqil fikr yurita olmaslik ularning jiddiy kamchiligidir. Fan o'qituvchilari har bir predmetdan o'spirinlarni original fikr yuritishga o'rgatishlari zarur. Tafakkur bilan birga o'quvchining nutq faoliyati ham o'sadi. O'spirinlik qobiliyati va layoqatlari o'qish faoliyati davomida namoyon bo'la boshlaydi. O'spirinlarda maxsus qibiliyatlar ko'zga tashlanadi.

O'spirinlarda kasb tanlash muammosi.

Albatta, kasb tanlash muammosi o'spirin hal qilishi kerak bo'lган eng muhim muammolardan biridir. Maktabni bitirguncha hamma o'quvchilar ham bo'lajak kasbni aniq tanlaydi deb bo'lmaydi. O'spirinlarning ba'zilari kasblari haqida aniq tasavvurga ega bo'ladilar, rejalarini oldindan tuzadilar. Ba'zilari esa kasblarni ota-onas yoki boshqa kattalarning ta'risida tanlaydilar. Ba'zi o'spirinlar esa bo'lajak kasblarini tasodifiy sabablarga ko'ra tanlaydilar. (o'quv yurti uyiga yaqin bo'lgani uchun, o'rtog'i shu o'qishga kirgani uchun va h.k.) Bu esa keyinchalik tanlagan kasbidan ko'ngli sovishi, o'z kasbidan norozi bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin.

O'spirinlarning o'zaro munosabatlari.

O'spirinlar do'stlik tuyg'usini insoniy munosabatlarning eng muhimi deb hisoblaydilar.

Ular do'stlikka juda katta talablar qo'yadilar.

O'spirinlar do'stlikning eng muhim funksiyalaridan biri uning o'ziga xos "psixoteropiya" rolini o'ynashidir.

O'spirin o'z "men"ining hurmat qilinishi, qo'llab-quvvatlanishini do'stidan kutadi.

O'spirinlar odatda o'z jinsidan, tengdoshlaridan do'st tanlaydi.

Qizlarning va yigitlarning do'stligi orasidagi tafovutlar hali to'liq o'rganilmagan.

Bu yoshda yigit va qizlar o'rtasida ilk romantik munosabatlar paydo bo'ladi.

SHunisi qiziqarlikki, bu munosabatlar "epidemiya" xarakteriga ega.

Ba'zi guruhlarda hamma shu "kasallik" bilan og'risa, ba'zilarida umuman bunday munosabatlar ~~ba'lmoqchi~~:

(4- ilova)

5 qatorli sinkveyn

Maqsad –O'spiringa xarakteristika berish

Sinkveyn sxemasi:

1-qator – tushuncha;

2-qator – tushunchani tavsiylovchi 2 sifat;

3-qator – ushbu tushuncha vazifalari to'g'risidagi 3 ta fe'l;

4-qator – ushbu tushuncha mohiyati to’g’risidagi 4 so’zdan iborat so’z birikmasi;
5-qator – ushbu tushuncha sinonimi.

Mavzu yuzasidan talabalar bilimini nazorat qilish uchun test savollari

Ijtimoiy - psixologik holat bo’lgan o’spirinlik qanday ifodalanadi.

A ,Bu -o’spirinning kattalar jamoasining to’lik a’zosi bo’lishga tayyorligini sub’ektiv boshdan kechirishi sifatida kattalik hissining vujudga kelish davri bo’lib, bu xis mustakillikka intilishida namoyon bo’ladi.

B.O’spirin o’z xulk - atvorida amal kiladigan axlokiy prinsiplar, e’tikod, tushuncha va tasavvurlarning tez - sur’atlar bilan shakllanish davridir;

S.Bu o’spirinning fuqaro sifatida tarkib topishi, davri, uning ijtimoiy xayotga faol qo’shilishi, fuqaro va vatanparvar sifatida uning ma’naviy xislatlarining shakllanishi davridir;

D.O’spirinda anotomik fiziologik va funksional o’zgarishlar rivojlanishi davridir

O’spirinlik davrida vujudga keladigan yangi xususiyatlar nimalardan iborat.

A. Ularning o’kishga ongli munosabati sadi; bu yosh davri boshdan kechiriladigan xis - tuyg’ularning boyligi va turli - tumanligi bilan boshqalardan farq qiladi, hayotiy maqsad, baxt, burch, sevgi kabi falsafiy - axloqiy muammolarga qiziqish ortadi; o’z - o’zini anglash xam sifat jixatdan o’zgacha xarakter kasb eta boshlaydi;

B.Voqelikning ta’siri ostida shakllanadigan va o’spirin o’z xulk- atvorida amal kila boshlaydigan axloqiy tushunchalar, tasavvurlar, e’tiqod, prinsiplar tarkib topadi; e’tikod va dunyokarash bilan bir katorda o’spirinda axloqiy ideallar xam vujudga keladi;

S.YUqori sinf o’quvchilarining o’kuv fanlariga tanlab munosabatda bo’lishi; bu yoshda yigit va qizlar fanning muayyan soxasiga barkaror kizikishlarini aniklaydilar; bunday kizikish shaxsning kasbiy yo’nalishining shakllanishiga olib keladi va kasb tanlashni belgilaydi.

D.O’spirinlik davrida o’z - o’ziga yukori baxo berib mustakillikka intilib va o’zini kattalarday his etish istagining namoyon bo’lishi

O’spirinlarning kasb tanlash muammosi va o’z - o’zini aniklash kanday namoyon bo’ladi.

A.Maktabni bitiruvchilarining ko’pchiligi u yoki bu darajada o’zlarining kelajaklarini belgilab boradilar. Lekin ulardan ayrimlari o’z xayotiy yullarini aniklay olmaydilar. kasbiy o’z - o’zini aniklay olmaslik esa murakkab ichki nizolar, tanlagen kasbidan ko’ngli kolish kabilalar bilan bog’lik jiddiy kechinmalarga olib kelishi mumkin.

B.Kasb tanlash shaxsiy talabchanlikning muayyan darajasini aks ettiradi. U esa ob’ektiv imkoniyatlarini va kobiliyatlarni baxolashni o’z ichiga oladi. Bundan tashkari unga ko’pincha sub’ektiv tomonidan anglanilmaydigan kasbga ko’yiladigan talablar darajasi xam ta’sir etadi.

S.Qizikishlarni yukligi sababli yukori sinf o’kuvchisi kasb tanlashini orqaga suradi. Bu kechikish ko’pincha umumiyl balog’atga yetmaganlik, o’spirinlar xulk - avtori va ijtimoiy orientatsiyalarining infantilligi bilan birga kechadi. Kasbiy o’z - o’zini aniklash esa barkaror ”Men” obrazi va kattalikning muxim tarkibiy kismlaridan biridir.

D.Kasb tanlashda ijtimoiy muxitning ta’siri va bu orkali o’zidagi individual psixologik qobiliyatni baxolashni o’z ichiga oladi

O’spirinlik davrida o’z - o’zining anglashning xususiyatlari nimalardan iborat.

A. Yukori sinf o'kuvchilarining o'z - o'zini anglashi sifat jixatdan tamoman boshkacha xarakterga ega. O'z - o'zini anglash shaxsning axlokiy psixologik sifatlarini baxolash va anglash extiyojri bilan boglangan;

B.O'spirinlik davrida o'ziga, o'z shaxsining sifatlariga kizikish, o'zini boshkalar bilan taqqoslash, o'zini baxolash o'z hissiyot va kechinmalarini tushunib olish extiyoji tarkib topadi;

S.Abstrakt - mantikiy tafakkurning rivojlanishi nafakat yangi akliy sifatlarning, balki yangi extiyojlarning paydo bo'lishiga xam olib keladi. D.O'spirinlarda o'ziga kizikish, o'zini boshkalar bilan takkoslash vujudga keladi.

Tafakkurning rivojlanishida intellektual rivojlanish va bu davrda xilma - xil extiyojlarning paydo bo'lishiga olib keladi.

NAZORAT UCHUN SAVOLLAR :

1. O'spirinning jismoniy rivojlanishi ?
2. O'spirin shaxs shakllanishning ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlari qanday?
3. Sinf jamoasi va boshqa guruhlarda o'spirinlarning o'zaro munosabatlari qanday xususiyatlariga ega?
4. O'spirinlarning kasb tanlashda qanday motivlar yetakchi rol o'ynaydi?

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov.I.A. «O'zbekiston buyuk kelajak sari». Toshkent. «O'zbekiston». 1998.
2. Karimov.I.A. «Barkamol avlod orzusi». Toshkent. 1999.
3. G`oziyev E.G. Psixologiya(Yosh davrlari psixologiyasi). T., O`qituvchi, 1994.
4. Davletshin M.G., Do`stmuxamedova Sh.A., To`ychiyeva S.M., Mavlonov M. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T.: TDPU, 2004 y.
5. G'oziev. E.G. «Pedagogik psixologiya asoslari». Toshkent. 1997.
6. Kon I.S. Psixologiya yunosheskogo vozrasta. M.: 1979
7. Mudrik A.V. O vospitanii starsheklassnikov. M.: 1981
8. Klimov ye.A. Put v professiyu. Leningrad: 1980
9. Zaxarova A.V. Psixologiya obucheniya starsheklassnikov. Riga: 1980

Mavzu: Ta'lim psixologiyasi

Reja:

1. O'quv faoliyatining psixologik mohiyati.
2. O'qish motivlari.
- 3.Bilimlarni o'zlashtirish jarayoni va uning psixologik komponentlari.
4. Ko'nikma va malakalarni shakllantirish.
5. O'quv faoliyatini boshqarish.

Mavzuning dolzarbliji: O'quv faoliyati bu shunday faoliyatki, unda shaxsning psixik jarayonlari shakllanadi va rivojlanadi, uning asosiy yangi faoliyatlar yuzaga keladi.

O'quv faoliyati insonning butun hayoti davomida namoyon bo'lувчи узлуksiz jarayondir. O'quv faoliyati bu shunday faoliyatki, uning natijasida avvalo o'quvchida o'zgarish yuz beradi. Uning mahsuli turli motivlar asosida, ko'rilgan bo'lishi darkor. Bu motivlar bevosita o'quvchi shaxsining o'sishi va rivojlanishi bilan bog'liq bo'lishi kerak.

Muammoli masala

- O'quvchi matematika faniga qiziqadi. Maktabda uchta matematika o`qituvchisi bor. Biri darsni juda yaxshi o`tadi. o`ta talabchan, qattiqko'l, baxoni bilimga nisbatan pastroq qo'yadi. Ikkinchi o`qituvchi darsni o`rtacha o`qitadi. Juda ochiqko`ngil, xushfe'l, o`quvchining ko`ngliga qaraydi. Baxoni bilimdan yuqori qo`yaveradi. O`quvchini ortiqcha tergab o`tirmaydi. Uchinchi o`qituvchi darsni yaxshi o`qitadi. O`quvchi bilan yaxshi munosabatda bo`ladi. Yaxshi baxo uchun ta'magirlik qiladi.
- O`quvchini qaysi o`qituvchi o`qitishini xoxlar edingiz. Ochiq muloqot asosida xulosangizni izoxlang.
- O`qituvchi o`quvchi bilan chiqisholmay qoldi. Ayb ikki tomonda ham bor. Siz qanday yo`l tutasiz. Fikringizni yozma bayon eting.

1997 yilda qabul qilingan «Ta'lim to'g'risida» gi qonun va «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» da shaxs kamoloti asosiy masala sifatida e'tirof etilgan. **Prezidentimiz I.A.Karimov; «Iqtisodiy va siyosiy sohalardagi barcha islohatlarimizning pirovard maqsadi yurtimizda yashayotgan barcha fuqarolar uchun munosib hayot sharoitlarini tashkil qilib berishdan iboratdir. Aynan shuning uchun ham ma'naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonni tarbiyalash, ta'lim va maorifni yuksaltirish, milliy uyg'onish g'oyasini ro'yobga chiqaradigan yangi avlodni voyaga yetkazish davlatimizning eng muhim vazifalaridan biri bo'lib qoladi», degan edilar.**

Maktab jamiyatning ijtimoiy institutlaridan biri. Maktab jamiyatining buguni emas, balki kelajakka yo'naltirilgan rivojini belgilaydi. Maktabning maqsadi ta'lim va tarbiyadir.

O'quv faoliyatining psixologik mohiyati

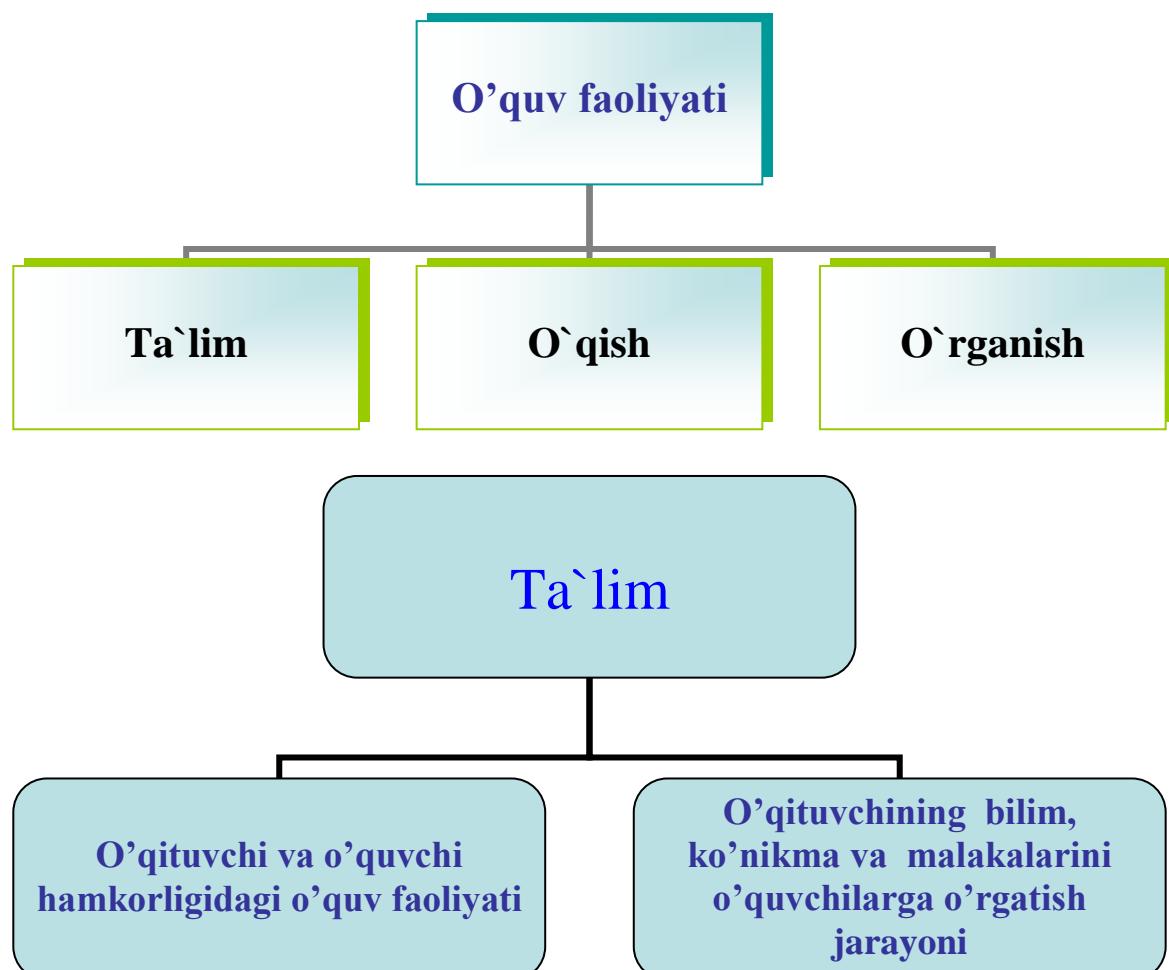
O'quv faoliyati bu shunday faoliyatki, unda shaxsning psixik jarayonlari shakllanadi va rivojlanadi, uning asosiy yangi faoliyatlar yuzaga keladi.

O'quv faoliyati insonning butun hayoti davomida namoyon bo'lувчи узлуksiz iaravondir.

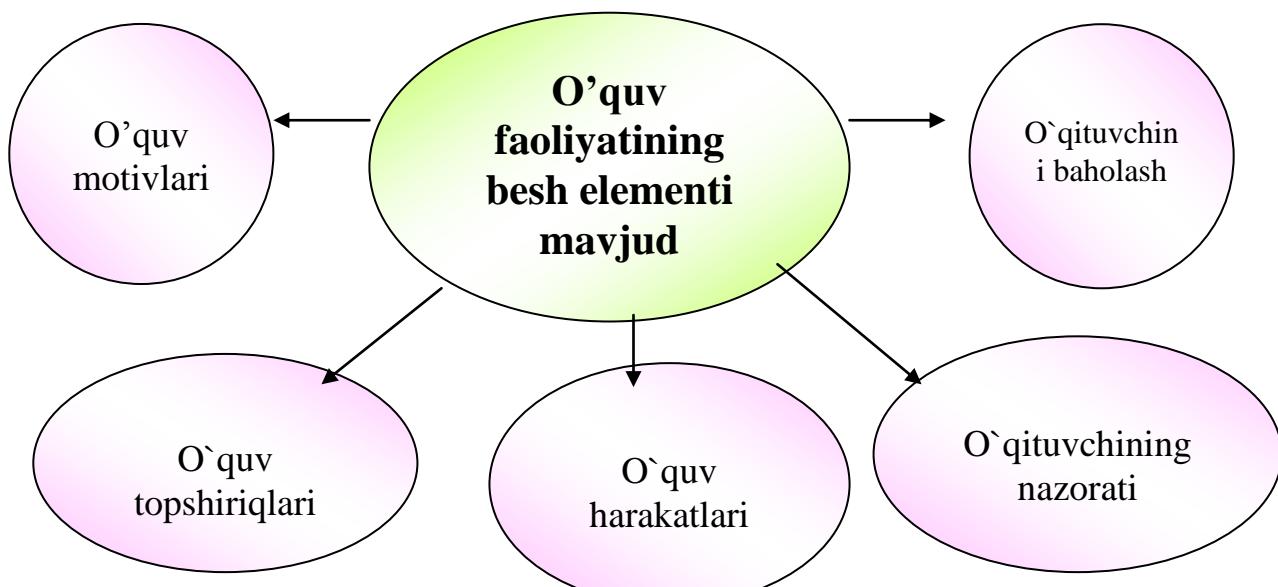
-Rus psixologi A. N. Leont'ev inson faoliyatining psixik va amaliy shakllari mavjudligini, bola ongi aynan o'quv faoliyatida o'sishini ta'kidlaydi.

D. B. Elkonin esa o'quv faoliyatining xususiyatlarini ko'rsatib, uni mohiyatiga, mazmuniga va o'zini namoyon bo'lishi shakliga ko'ra ijtimoiyligini ta'kidlaydi.

O'quv faoliyati bu shunday faoliyatki, uning natijasida avvalo o'quvchida o'zgarish yuz beradi. Uning mahsuli turli motivlar asosida, ko'rilgan bo'lishi darkor. Bu motivlar bevosita o'quvchi shaxsining o'sishi va rivojlanishi bilan bog'liq bo'lishi kerak. O'quv faoliyati ta'lim, o'qish va o'rganish degan tushunchalar bilan bevosita bog'liqdir. Ta'lim o'qituvchi va o'quvchi hamkorligidagi o'quv faoliyati o'qituvchining bilim, ko'nikma va malakalarini o'quvchilarga o'rgatish jarayonidir.

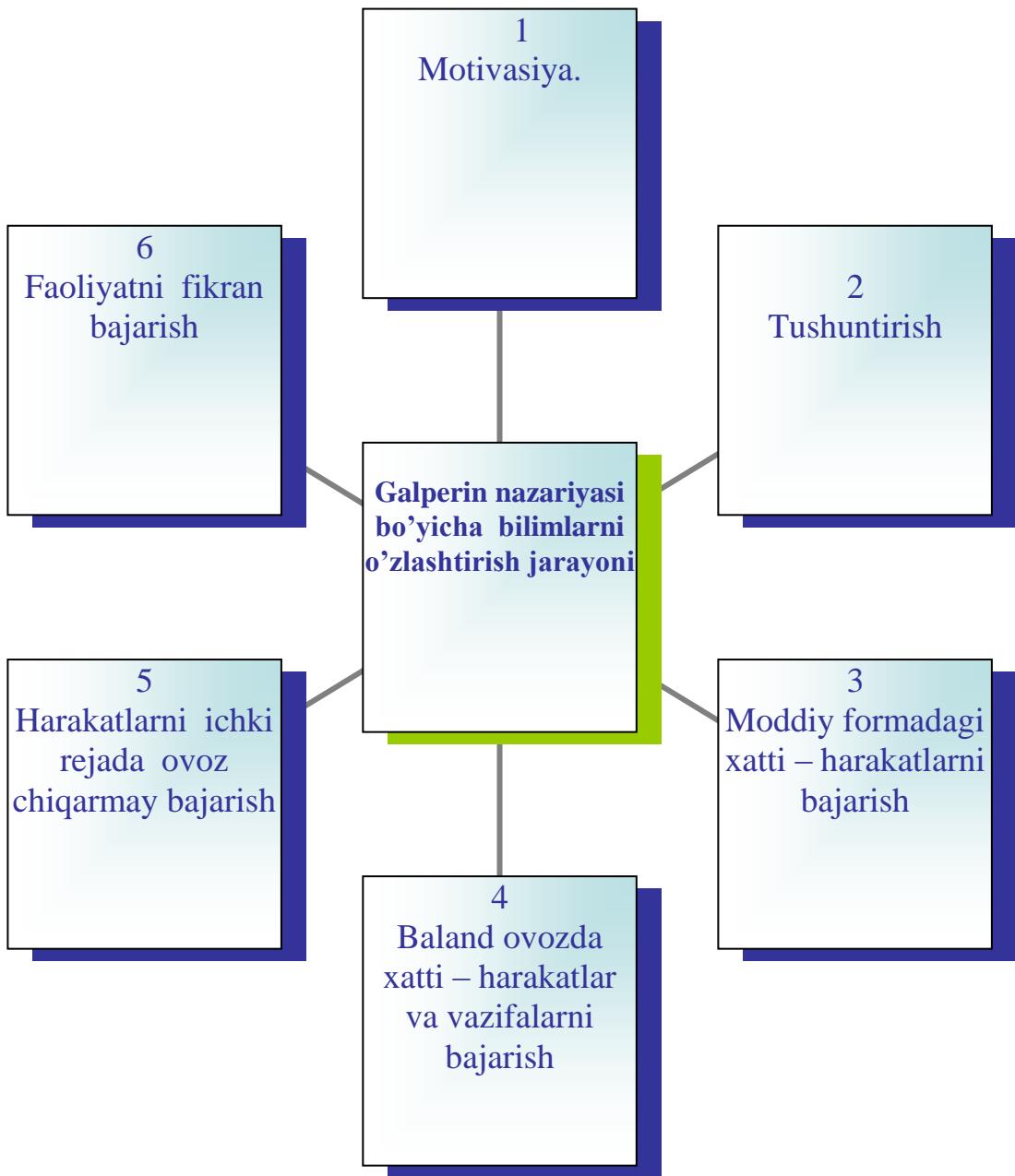
Ta'lim jarayoni bevosita muayyan axborotni, xarakatlarni, xulq-atvorining shakllarini o'zlashtirishga qaratilgandir. O'qish va o'rgatish tushunchalari o'quv faoliyati bilan bog'liq bo'lib, ular bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga, o'rgatishga xizmat qiladi.

Ta'lim jarayoni besh elementdan iborat.				
Ta'limning maqsadi- nima uchun o'qitish kerak?	Ta'limning mazmuni – nimani o'qitish kerak?	Ta'limning metodlari, usullalri vapedagogik muloqot yo'llari.	Ta'lim beruvchi. O`qituvchi, pedagog	O'quvchi. O`rganuvchi

Ta'lim va ta'lim jarayonida bolani rivojlanish muammosi psixologik markaziy masalalardan biridir. Ta'lim va rivojlanish muammosiga doir qator nazariyalar ishlab chiqilgan bo'lib, ulardan biri;

1.Aqliy xatti- harakatlar, bilimlar, malaka va ko'nikmalarni bosqichma – bosqich rivojlantirish nazariyasi (P.YA. Galperin).

Galperin nazariyasida ta'limning uchta asosiy turlari ajratiladi

Birinchi turda-xatti harakatlarni o'zlashtirish xatolar bilan kechadi, berila yotgan material yetarli daraja da anglanilmaydi, ta'lim oluvchi ta'limning asl mohi yatinini tushunib yetmaydi;

Ikkinci turda - materialni nisbatan dadil va to'la tushunilishi va material bilan bog'liq tushunchalarni ajratilishi bilan xarakterlanadi.

Uchinchi tur -tez, samarador va bexato xatti-sharakatlarni o'zlashtirilishini ta'minlab beradi.

Ta'limning muvaffaqiyati bir qator psixologik omillarga bog'liq bo'ladi. Avvalo o'quvchining o'qishga bo'lgan munosabatiga to'xtaylik. Bu munosabat diqqatda, his – tuyg'ularda, qiziqishlar va irodada, shaxsning tutgan yo'lida namoyon bo'ladi.

Ta'lim jarayoni avvalo o'quvchilar diqqatini yo'lga solishni talab etadi. Darslarda ko'rgazmali qurollardan, texnik va EHM vositalaridan foydalanish ta'lim oluvchida ixtiyorsiz diqqatni yuzaga keltiradi. Ta'lim jarayonining samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchi tomonidan beriladigan ko'rsatmalarga ham bog'liq. O'qituvchining roli shundan ibortki, u o'quvchilarga tegishli ustakovkani hosil qilishi, nimani vaqtincha, nimani umrbod esda olib qolishi kerakligini, nimani butunlay esda olib qolmasdan, faqat tushunib olish kifoya qilishini, nimani so'zma – so'z esda olib qolishni, nimaning ma'nosini o'z so'zlari bilan aytib berish uchun esda olib qolish zarurligini ko'rsatib o'tishi lozim. Kuzatishlar ko'rsatadiki, bunday ko'rsatmalar berilmaganda, o'quvchilarda ko'pincha noto'g'ri tasavvurlar vujudga keladi.

O'qitishning emosionalligi ta'limning muvaffaqiyatliliginin ta'minlovchi omillardan biridir. Ta'lim berish jarayoni emosional jarayon. Agar o'quvchilarga berilayotgan axborot ularda hech qanday his-tuyg'u uyg'otmasa, uni o'quvchilar yaxshilab esda olib qolmaydilar. Gap o'quvchilarning psixik holatlari, ya'ni ularning muayyan bir paytdagi kechinmalari haqida ham borishi kerak, albatta. Ulardagi quvonchli, optimistik kayfiyat o'quv faoliyatini juda samarali qiladi. O'quvchilar emosional ruhdagi materialni durustroq o'zlashtirib oladilar.

Jamiyatimizdagi mehnat – haqiqiy ijod, quvonch manbai. Maktab o'quvchilarida o'quv mehnatiga ijodiy munosabat o'yg'otib, mehnatning haqiqiy ijodga quvonch manbaiga aylanishiga ko'maklashishi kerak.

Qadimda greklar juda ajoyib iborani qo'llaydilar: «Talaba – to'ldirilib turilishi kerak bo'lgan idish emas, balki yoqib turilishi lozim bo'lgan mash'adir». Bu fikrning tagida chuqur ma'no bor. Ta'lim jarayonini bugungi kundagi asosiy talablaridan biri

erkin fikrlovchi, mustaqil tafakkurga ega bo'lgan shaxsni shakllantirish bo'lib, katta mash'allar paydo bo'lismeni ta'minlab beradi.

Ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilishga qiziqishlari g'oyat katta roll o'ynaydi. Ma'lumki qiziqimsh o'quvchilarning emosional bezagi biror buyumni, biror faoliyatni tanlash munosabati va yo'nalishidir.

Ma'lumki, psixologiyada qiziqishning ikki turi o'quvchilarning ta'lim jarayonida aniqlanadi. Birinchisi bevosita qiziqish, ikkinchisi bilvosita qiziqish. Har bir o'qituvchi o'z o'quvchilarida o'z faniga nisbatan bilvosita qiziqishni tarkib toptirishga harakat qiladi. qiziqishlar orqali o'quvchilarda ta'limga aktiv munosabat namoyon bo'ladi.

Psixologiyada qiziqish bu shaxsning o'zi uchun qimmatli yoki yoqimli bo'lgan muayyan narsa yoki hodisalarga munosabatidir. qiziqishlar shaxsning muhim va individual hususiyatlaridan biri bo'lib hisoblanadi. qiziqishlar o'quvchilar hayotida katta rol o'ynaydi. Ular o'quv faoliyatini faollashtiriuvchi asosiy turtkilar – **motivlardir**.

Ta'lim jarayonida iroda O'quvchilarning muayyan maqsadni ko'zlab ish tutishida, qiyinchiliklarni yenga olishda, ishdan chalg'itadigan narsalar bilan shug'ullanishdan o'zini tiya olishda, unda o'qishga ishtiyoq tarkib toptirishda namoyon bo'ladigan iroda ta'lim jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi.

Umumiy psixologiya kursidan ma'lumki, iroda bu shaxsning o'z oldiga qo'ygan maqsadining aniqligi, uni amalga oishirishi uchun intilishi, maqsad yo'lida ma'lum bir qarorga klish tezligi va uni o'z vaqtida ijro etishi bilan belgilanadigan sifatidir. Ta'lim jarayonida quv materialiga bo'lgan diqqatning barqaror bo'lismida irodaviy zo'r berishning ahamiyati nihoyatda kattadir.

Ta'limda iroda o'quvchida muktab va uyda o'tkaziladigan mashg'ulotlarga tayyor turishda namoyon bo'ladi. O'quv materialiga bo'lgan diqqatning barqaror bo'lismida irodaviy zo'r berishning ahamiyati nihoyatda kattadir. Ta'limda iroda o'quvchida muktab va uyda o'tkaziladigan mashg'ulotlarga tayyor turishda namoyon bo'ladi. O'quv materialini o'rganish eslab qolish va o'quvchining irodaviy zo'r berishgagina bog'liq. Iroda o'quvchilarning fikrlash faoliyatlarida - masalani yechishga, qo'yilgan savolga javob topishga va hokozolarga intilishda namoyon bo'ladi. Ular o'quvchilarda ko'nikma va malakalrni hosil qilishda ham tarkib topadi.

Psixologlar olib borgan tadqiqotlarda o'quvchilar tomonidan berilgan materiallarning o'zlashtirilishi ko'p jihatdan irodaning tarbiyalanishiga bog'liqdir. Irodaviy aktivlik ta'limning surur shartidir. Ta'lim muassasasidagi ta'lim jarayoning o'zi o'quvchilardan irodaviy o'stirish omillaridan biridir. Bunda o'quvchilarning

kundalik rejimi, o'qish va oqilona dam olishni bir-ibri bilan to'g'ri almashtirib turish katta rol o'ynaydi.

Ta'lif jarayonida bilish jarayonlarini shakllantirishga alohida e'tibor berish lozim. Zero bilish jarayonlari juda murakkab faoliyat bo'lib, unda jonli mushohadadan abstrakt tafakkurga, abstrakt tafakkurdan amaliyotga o'tiladi, ana shundan so'ng ob'ektiv haqiqat bilib olinadi. Binobarin, biz birinchi navbatda ko'rib chiqishimiz lozim bo'lgan narsa o'quv materialini idrok qilish jarayonidir. Umumiy psixologiya kursidan ma'lumki, idrok bu narsa va hodisalarini sezgi organlariga ta'sir etishi natijasida ularning kishi psixikasida yaxlit obrazini paydo bo'lishi bo'lib, idrok etish jarayoni ta'linda turli formalarda o'qituvchining og'zaki hikoya qilishida, suhbat o'tkazishida, leksiya o'qishida, kinodars, televizion parcha, sxemalar va ko'rgazmali qurollar hamda boshqa qo'llanmalarni o'qitish tarzida o'tishi mumkin. Shuni alohida ta'kidlash lozimki; idrokni tarkib toptirishda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini xisobga olish nihoyatda muhimdir. CHunki, fazoni, vaqtida va harakatlarni idrok etishda ham yosh xususiyatlarida turli farqlar mavjud bo'ladi.

O'qish motivlari

Motiv-inson xulq-atvorining ichki barqarorligi, harakatga undovchi tushunchadir.

Motivasiya esa xulq-atvorni psixologik va fiziologik boshqarishning dinamik jarayoni bo'lib, unga tashabbus, yo'nalganlik tashkilotchilik, qo'llab - quvvatlash kiradi.

Ta'lif jarayonida o'qish motivlari **«nima uchun?», «nimaga?», «qanday maqsad bilan?»** kabi savollar asosida yuzaga keladi. Motivlar birinchidan, o'quv faoliyatiga undasa, ikkinchidan, maqsadga erishish uchun zarur yo'l va usullar tanlashga yordam beradi. O'quv faoliyatida o'quv motivlar o'quvchilar tomonidan tanlanib, ular o'quvchining maqsadi, qiziqishi, kelajak rejalarini bilan bevosita bog'liq bo'ladi. yosh davrlarida turlicha bo'ladi.

O'quv faoliyati motivasiyasining manbalari mavjud bo'lib, ularga quyidagilar kiradi.

Ichki manbalar. Ular insoniy tug'ma yoki orttirilgan ehtiyojlari bilan belgilanadi. Ulardan eng muhamma tug'ma informasiyaga bo'lgan ehtiyojdir. Orttirilgan ehtiyojlar esa gnostik va ijtimoiy ijobiy ehtiyojlar	Tashqi manbalar. Ular shaxsning ijtimoiy hayot shart – sharoitlari bilan belgilanadi.	Shaxsiy manbalar: bu shaxsning qadirligini sistemasi ustaniyalari g'oyalardir. Bu manbalar har bir shaxs faoliyatida u yoki bu darajada mavjud. Ularning barchasi faoliyatning ketishiga ta'sir etib ta'lif jarayoning motivasiyasini
---	---	---

hisoblanadi.		tashkil etadi.
--------------	--	----------------

Talabalar ularning birinchisi bo'lib, jamiyatning shaxsdan talab qiladigan doimiy hulq -atvor bildiradi. Bog'cha, maktab, oila boladan juda ko'p ishlarni amalga oshirishni talab qiladi.

Ijtimoiy kutish har birimizdan ma'lum bilimlar, ko'nikmalar darajasini bo'lishi, zarurligini jamiyat kutishini bildiradi. Masalan bir yoshli bola yurishi kerak, 7 yoshdan u o'qishi kerak, 15 yoshdan u kasb tanlashi kerak deb hisoblaymiz. Imkoniyatlar–shaxs faoliyatini belgilovchi ob'ektiv shart– sharoitdir. Masalan, bolaning undan boy kutubxona uni kitob o'qishga undaydi.

V.A. Krutetskiy o'spirinlarda uchraydigan motivlarning qo'yidagilarni alohida ifodalaydi:

- a) Biror o'quv faniga qiziqish; b) Vatanga foyda keltirish istagi;
- v) Shaxsiy qobiliyatni ro'kach qilish; g) Oilaviy an'analarga rioya qilish;
- d) Do'st–birodarlarga ergashish; ye) Moddiy ta'minlash va hokozalar.

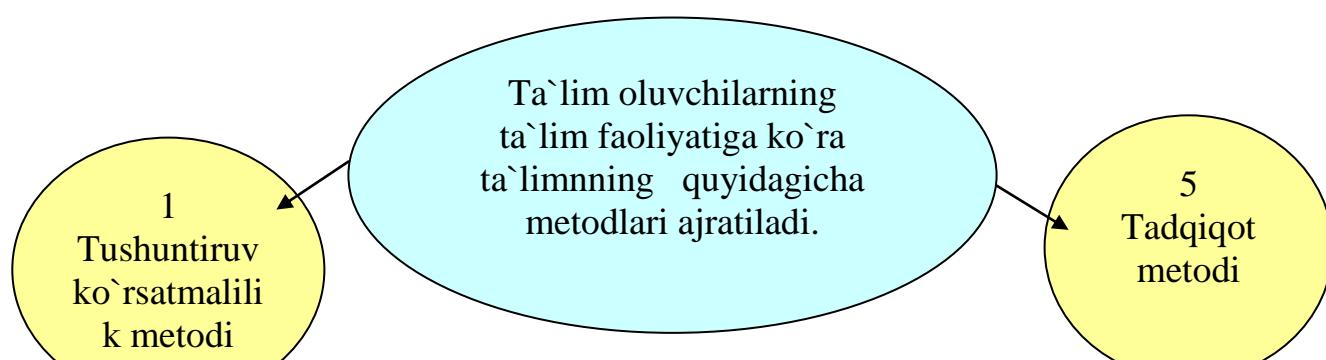
Bilimlarni o'zlashtirish jarayoni va uning psixologik komponentlari

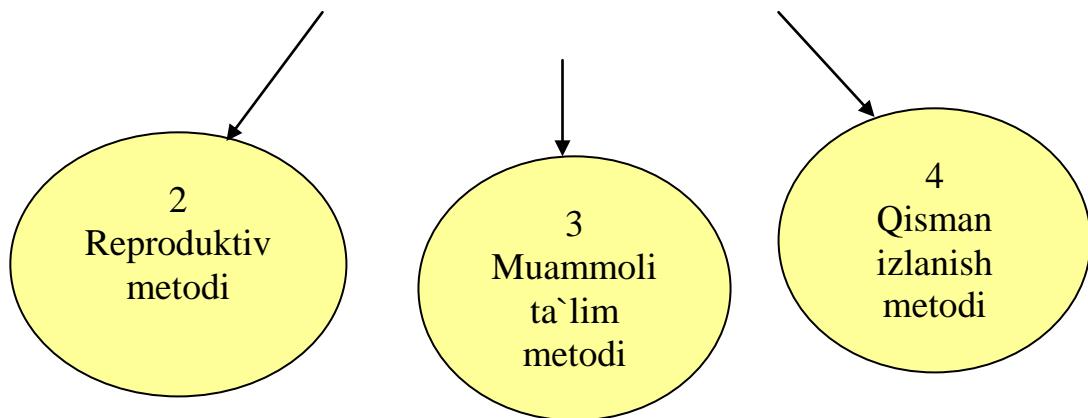
Ta'lim jarayonining natijasi o'zlashtirish, ichki va tashqi faoliyatni maqsadga muvofiq ravishda o'zlashtirishdir. Ta'lim bir odamning boshqasiga bilim va ko'nikmalar berishidir. Bilim, ko'nikma va malakalar ta'lim jarayoning natijasidir.

Ta'lim jarayonida o'zlashtirishning muvaffaqiyati quyidagilarga bog'liq:				
Ta'lim mazmuni	O'quv rejalar, dasturlari, darsliklar va o'quv qo'llanmalar ning mavjudligiga	Ta'lim metodikalarini takomillashganligi	O'qituvchi mahoratiga	O'quvchining individual psixologik xususiyatlari

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, turli individual tipologik xususiyatlarga ega o'quvchilar uchun ta'limning yagona qulay, optimal sharoitlarini yaratish mumkin emas. Ammo o'zlashtirishning samaradorligini oshirishda muammoli ta'lim, noan'anaviy ta'lim usullarini qo'llash muhim ahamiyatga ega.

Ta'limning noa'nanaviy usullari. Mustaqil tafakkurni rivojlantirish

1.Tushuntiruv ko'rsatmalilik metodi - bu metod reproduktiv metod bo'lib, unda faoliyat o'qituvchi tomonidan olib boriladi. O'quvchilar ta'lif jarayonida bilim oladilar, tanishadilar. Bu metod juda keng tarqalgan metodlardan biri bo'lib uni takomillashtirilgan usullari mavjud, bu- programmalashtirilgan ta'lmdir.

2.Reprodukтив методда о'quvchi faoliyati ko'rsatib, unda о'quvchiga berilayotgan bilimni qayta xotirada tiklab, olingan bilmni nusxa sifatida qabul qiladi.

3.Muammoli ta'lim metodi -o'qituvchi tomonidan tashkil etilib, u produktiv xarakterga egadir. Ushbu metod orqali o'quvchi bilim va malakalarini shakllantiradi. Ushbu metodning takomillashtirish yo'llaridan biri ishchan o'yinlarni tashkil etishdan iboratdir.

4.Qisman izlanish metodi –O'qituvchi nazorati ostida tashkil etiladigan ta'lim metodi bo'lib, u produktiv xarakterga ega, bunda o'quvchi ijod qiladi.

5.Tadqiqot metodi –O'qituvchi ilm yoradamisiz tashkil etiladigan ta'lim metodi bo'lib, u o'quvchining mustaqil izlanishi, fikrlashi va bilmlar transformasiyasini talab etadi.

Ta'lim jarayoni tashkil etishning o'ziga xos metodlaridan biri ishchan o'yinlardir. Ishchan o'yinlar munosabatlar sistemasini modellashtirish, faoliyat xarakteristikasini tashkil etishga yordam beradi.

«**Kadrlar tayyorlash milliy dasturi**» da ta'lim jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarni kiritish ta'kidlanadi. Pedagogik texnalogiya – bu ta'lim jarayoniga sistemali yondashuv bo'lib, unda ta'lim jarayoning tashkil etishda texnika va inson imkoniyatlari hisobga olinadi va ularning o'zaro munosabati ta'limning optimal formalari yaratilishiga zamin bo'ladi.

Pedagogik texnologiyalarni quyidagi tarkibiy qismlarga bo'lish mumkin				
Ta'lim – tarbiya ishtiroychilar shaxsiga qo'yiladigan ijtimoiy talablar.	Hamkorlik faoliyati a'zolarining kasbiy tayyorligi:	Ta'lim jarayoning maqsadi, mazmuni, mohiyati, amalga oshirish vositalari:	Ta'lim jarayonini differensia- siyalashtirish:	Ijodiylik

Prezidentimiz I.A. Karimov aytganidek – «Demokratik jamiyatda bolalar, umuman har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi». O'quvchini mustaqil

ta’lim olishga o’z-o’zini rivojlantirishga tayyorlash bugungi kun matabining asosiy vazifasidir.

Ta’lim jarayonida o’quvchining mustaqil ta’lim olishini faollashtirish zarur. Mustaqil ta’lim masalani qo’yilishi, yechish, o’z-o’zini nazorat va baholashning yo’llarini o’quvchi tomonidan tanlanishi va bajarilishi bilan xarakterlanadi.

O’quvchilarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish uchun fikrlash xususiyatlarini shakllantirish zarur. Fikrlash operasiyalari asosida dars jarayoni faollashtiriladi. Bu o’qituvchining: «Nima uchun?», «qanday maqsadda?», «Sabablari qanday?», «Natija nima uchun shunday bo’ladi?» singari savollarning muhokamasi orqali amalga oshirilishi mumkin. O’qituvchilarni evristik, muammoli vaziyatlarga tortish, tanqid, gumon holatlarini muhokama qilish, ulardagи muamolarni mustaqil holda topish va ularni yechish uchun o’z loyihalarini tuzish va himoya qilish o’quvchilar tafakkurining ma’nodor va unumdon bo’lishiga xizmat qiladi.

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» (1997yil) ta’lim muammolari oldiga mustaqil fikrlovchi shaxsni shakllantirish muammosini qo’ygandir.

Prezidentimiz I.A. Karimov ta’kidlaganlaridek: o’qituvchining bosh vazifasi o’quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko’nikmalarni hosil qilishdan iboratligini ko’pincha yaxshi tushunamiz, lekin afsuski, amalda, tajribamizda unga rioya qilmaymiz.

Demaokratik jamiyatda bolalar, umuman har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi. Agar bolalar erkin fikrlashni o’rganmasa, berilgan ta’lim samarasini past bo’lishi muqarar.

Albatta, bilim kerak, ammo, bilim o’z yo’liga. Mustaqil fikrlash ham katta boylik. Hozirgi zamon o’quv mussasalarining vazifasi yosh avlodni mustaqil fikrlashga o’rgatishdir. Albatta, fikrlashda ham individual farqlar mavjud. Fikrlashni bilish – bu insonning aqlidir.

Aqlning quyidagi sifatlarini ajratish mumkin	
1	Mazmundorlik (boyligi, chuqurligi, hukumga boyligi).
2	Fikrlashning kengligi (keng vam tor) va chuqurligi, nazariya va amaliyotning uzviligiga bog’liqdir. Amaliyot, hukmining to’g’riligi mezonidir.
3	Fikrlashning mustaqilligi – umumiyl tajribani qo’llay olish, shaxsiy fikrga ega bo’lishi, tajribaga munosabat bildirish.
4	Aqlning tashabbuskorligi
5	Aqlning egiliuvchanligi, vazifasini standart yechishdan qochish
6	Aqlning qandayligi, o’z ishini aniq baholay olish, uni o’lchash
7	Aqlning maxsuldarligi
8	Fikrning ketma- ketligi
9	Tafakkurning tezligi

Aql haqida ayrim olimlar va arboblarning fikrlari keltirilgan. «Ulug’ aql egalari o’z oldilariga maqsad qo’yadilar, qolgan odamlar o’z istaklari ortidan ergashadilar» (Vashington Irving).

«Aql – bu yaxshi tashkil etilgan bilimlar tizimidir» (K.D. Ushinskiy).

Yuqorida aytib o'tilgan barcha sifatlar yosh o'zgargan sari o'zgarib boradi. Ijodiy ishda fikrlashning mustaqilligi va tanqidiyliги zarur bo'lib, u aqliy faoliyatning produktivligini ta'minlaydi.

Ko'nikma va malakalarni shakllantirish

Ko'nikma – mashq qilish natijasida yuzaga kelgan xatti – harkatlarning avtomatlashgan usuli. Fiziologik jihatdan ko'nikma bosh miyaning katta yarim sharlari po'stlog'ida hosil bo'lib, vaqtinchalik nerv bog'lanishlarning barqaror tizimining funksiyasini ta'minlaydi. Dinamik–streotiplarni yaratish sharoitlari bir vaqtning o'zida avtomatlashgan akt bilan murakkab analistik – sintetik faoliyatni yuzaga keltiradi. Buning natijasida nafaqat ko'nikmalar, balki malakalar ham yuzaga keladi.

Malaka-oldinga qo'yilgan maqsad va xatti-harakat sharoitidan kelib chiqadigan muvaffaqiyatli harakatlar usulidir.

Malakalar xatti-harkatning maqsad va konkret shart– sharoitlariga tegishli bo'lgan holda doimo suyanadi. Odam ishni qanchalik yaxshi bilsa, uni shunchalik malakli amalga oshiradi va undan foydalanadi. Ko'nikma va malakalr xatti-harkat uslubi bo'la turib, ma'lum faoliyat turiga qarab ishlab chiqarish, o'quv, ijtimoiy, sport, tashkiliy, texnik faoliyat, ilmiy faoliyat, san'at sohasidagi ko'nikmalar va boshqalar bo'lishi mumkin. Lekin, barcha faoliyat turlarida qo'llaniladigan ko'nikma va malakalr mavjud: bular harkat, sensor, aqliy ko'nikma va malakalardir.

Harakat ko'nikmalarga jismoniy mehnat, sport va o'quv ko'nikmalarini (xat yozish, tez o'qish va hokozo) kiradi.

Sensor ko'nikma va malakalarga o'lchov, yorug'lik, ovoz va simvolik ma'lumotlarni tez va to'g'ri qabul qilish bilan bog'liq bo'lgan va boshqarish markazlarida takrorlab borishlar kiradi.

Aqliy ko'nikma va malakalrga – kuzatish usullari, malakalarni rivojlantirish, og'zaki va yozma hisob-kitobni ishlab chiqarish, harkatlarga yo'naltirish, ilmiy tajriba o'tkazish va hokozo, ko'nikmalar mashq natijasida yuzaga keladi, ya'ni bunda maqsad sari yo'naltirilgan (doimiy) qaytarish mustahkamlashga olib keladi va samarali usullar asosida qayta-qayta qaytarilishi amalga oshiriladi.

Inson tomonidan egallangan ko'nikma va malakalr yangi ko'nikmalarni shakllantirishga ta'sir ko'rsatadigan qonuniyatlar:

1. Ko'nikmaning hosil bo'lishining notekis jarayoni. Bu mashqlarning egri grafigida namoyon bo'ladi. YUqorida keltirilgan rasmida buni ko'rish mumkin.
2. Ko'nikmalarning ko'chishi. Ijobiy ko'nikmalarning yangilarini shakllanishiga ta'sir ko'chish deyiladi. Ko'nikmalarning yangilarini shakllanishiga ta'sir esa interferensiya deb ataladi, bunda eski ko'nikma yangisining shakllanishiga xalaqit beradi.
3. Ko'nikmani progresiv va regrissiv–ko'nikma uzoq va tarbiya miqdorida xizmat qilishi uchun undan foydalanish lozim. Aks holda deavtomatlashtirish yuzaga kelib, zarur harakatlar o'z tezligi, yangilik, aniqligi va avtomatlashtirilgan harakatlarni ta'minlovchi xususiyatlarini yo'qotadi.

Odatlar – bu shunday xatti-harakatlarki, ular o'z-o'zidan, avtomatik tarzda yuz beradi. Odatlarni insonning madaniy va aloqaviy xulqida ahamiyati katta.

O'quv faoliyatini boshqarish

Boshqaruv bu shunday yo'naltiriluvchi kuchki, u insonlardagi ijodiy potensial imkoniyatlarini oladigan sharoitlarni yuzaga chiqarishni maqsad qilib qo'yadi. Shunday ekan, o'qituvchining ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri va oqilona boshqara olishi o'quvchi shaxsi kamolotida nihoyatda kattadir.

Faoliyatdan kutiladigan natija psixologiyada maqsad deyiladi. O'quv jarayonining boshqarilishi ikkita asosiy maqsadni ko'zda tutadi. Ulardan birinchisi, o'quv jarayonini to'g'ri tashkil eta olish, ikkinchisi esa o'quvchilarning shaxsiy qiziqish va ehtiyojlarini ikkinchisi esa o'quvchilarning shaxsiy qiziqish va ehtiyojlarini qondirishdir. Anu shu maqsadlar boshqarishning vazifalarini belgilab beradi. Demak, o'quv jarayonini boshqarishning:

birinchi vazifasi tashkiliy bo'lib, o'quvchilarning ta'lim va tarbiyasi bo'yicha ijtimoiy buyurtmalarni qondirish;

kkinchi vazifasi - bevosita o'quvchining qiziqish va talablarini qondirishga yo'naltirilgan holatdagi ijtimoiy vazifadir. Shuningdek, bu vazifa o'quvchilarning ko'tarinkilik, yaxshi kayfiyat va o'quv jarayonidagi ishchanlikni yuzaga keltirishni ham o'z ichiga oladi. Afsuski, ko'p yillar davomida boshqarishning nashu ijtimoiy vasifasiga juda kam e'tibor berilgan.

Boshqaruvning ikkinchi vazifasi bu ijtimoiy-psixologikdir. Bu vazifa o'quvchilarda samarali faoliyat uchun zarur bo'lgan ijtimoiy-psixologik holat va xususiyatlarni rivojlantirishga qaratilgandir.

Bu holat va xususiyatlar o'quvchilarni o'zaro jipslashtirish, nazorat; o'z-o'zini boshqarish, shuningdek, mustaqil ta'lim olishlarini rivojlantirishdan iboratdir.

O'quv jarayonini boshqarish uchun quyidagi tarkibiy qismlarni egallashlari lozim:

Berilgan o'quv topshirig'ini yechish uchun vositalar tanlash.	Topshiriqlar ni yechish jarayonlarida o'z-o'zini nazorat qilish.	O'zlashtirilgan bilimlar malakalar, ko'nikmalar sifatini baholash.	O'quv topshiriqlari ni bajarilganligini tekshirish.	O'z oldiga maqsad qo'ya olish	Turli belgilar bilan predmetning ichki munosabat-lari muvofiqligini ko'ra olish
---	--	--	---	-------------------------------	---

O'qitishing ikkita usuli mavjud. Biri an'naviy o'qitish usuli- bunda o'qituvchi muammoni belgilaydi, vazifalarni aniqlanadi va muammoni yechib beradi. O'quvchi esa masalani yechish yo'llarini eslab qoladi va uni yechishni mashq qiladi. Bunda o'quvchilarda reproduktiv tafakkur shakllanadi.

Rivojlantiruvchi ta'lim o'qitishning muammoli usulida o'qituvi o'quvchilarning bilish jarayonlarini boshqaradi, uni tashkil etadi va nazorat qiladi. O'quvchi esa muammoni tushunadi.

Uni yechish yo'llarini qidiradi va uni yechadi. Bunday hollarda o'quvchi tafakurining maxsuldarligi oshadi va uning mustaqililigi rivojlanadi.

O'quvchining o'qishga bo'lgan qiziqishini rivojlanitirish uchun o'qituvchi quyidagi

qoidalarga tayanishi lozim:	
1	O'quv jarayonini shunday tashkil etish lozimki, bunda o'quvchi faol harakat qilishi, mustaqil izlanishi, yangi bilmlarni o'zi kashf etishi va muammoli xarkteridagi masalalarni yechish uchun sharoit izlashi kerak.
2	O'quvchilarga bir xil o'qitish usullari va bir turdag'i ma'lumotlarni berishdan qochish kerak
3	O'rgatilayotgan fanga nisbatan qiziqishning namoyon bo'lishi uchun ayni shu fan yoki bilim, o'quvchining o'zi uchun qanchalik ahamiyatli va muhim ekanligini bilish kerak
4	Yangi material qanchalar o'quvchi tomonildan avval o'zlashtirilgan bilmlar bilan bog'liq bo'lsa, u o'quvchi uchun shunchalik qiziqrli bo'ladi
5	Haddan ziyyod qiyin materiallar o'quvchida qiziqish uyg'otmaydi. Berilayotgan bilimlar o'quvchinig kuchi yetadigan darajada bo'lish kerak

O'qituvchi o'rganilayotgan mavzu yoki bilimining ahamiyatini ko'rsatish, o'quvchiing o'quv faolligini oshirish uchun qiziqrli misollar, aqliy o'yinlardan kengfoydalanishi lozim. Lekin, ta'limdagi har bir beriladigan bilim yorqin, qiziqrli bo'lavermaydi, shuning uchun o'quvchilarda iroda, qat'iylik, mehnatsevarlik kabi xislatlarning kamol toptirilishi nihoyatda zarurdir. Ana shu xislatlar o'quvchining kelgusida o'z-o'zini nazorat qilishga, o'z-o'zini baholashga va mustaqil ta'lim olishga asos bo'lish kerak.

Muammoli topshiriq: O`quvchi maktabdan nima olib ketishi kerak?

NAZORAT UCHUN SAVOLLAR:

1. O'quv faoliyati va uning elementlari nimalardan iborat.
2. Ta'lim jarayonida bilimlarni o'zlashtirish nimaga bog'liq.
3. O'qish motivlari.
4. Ta'lim faoliyatiga ko'ra ta'limning qanday metodlari mavjud.
5. O'quv faoliyatini boshqarish.
6. Ko'nikma va malakalar ta'lim jarayonida qanday shakllantiradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Karimov. I.A. «O'zbekiston buyuk kelajak sari». Toshkent. «O'zbekiston». 1998.
2. Karimov. I.A. «Barkamol avlod orzusi». Toshkent. 1999.
3. G`oziyev E.G` . Psixologiya(Yosh davrlari psixologiyasi). T., O`qituvchi, 1994.
- 4 Davletshin M.G., Do`stmuxamedova Sh.A., To`ychiyeva S.M., Mavlonov M. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T.: TDPU, 2004 y.
5. G'oziev. E.G` . «Pedagogik psixologiya asoslari». Toshkent. 1997.
- 6.Kon I.S. Psixologiya yunosheskogo vozrasta. M.: 1979
7. Mudrik A.V. O vospitanii starsheklassnikov. M.: 1981
8. G'oziev. E.G` . «Psixologiya metodologiyasi». Toshkent. 2002 y.

Mavzu: Tarbiya psixologiyasi

Mavzuning dolzarbliji: Prezidentimiz I.A.Karimov: «Ta'limning yangi modeli jamiyatda mustaqil fikrlovchi erkin shaxsning shakllanishiga olib keladi. O'zining

qadr-qiyimatini anglaydigan, irodasi baquvvat, iyemoni butun, hayotda aniq mag'sadga ega bo'lgan insonlarni tarbiyalash imkoniga zga bo'lamiz» deb ta'kidlaganlaridek, «Ta'lif to'g'risida» gi qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» vatanga kunda shaxs tarbiyasiga jiddiy e'tiborni qaratmoqda.

Xulq-atvor va odatni shakllantirish-ma'lumki, inson ongining yuksak belgilaridan biri-uning o'zini anglashidir.

Tarbiya psixologiyasi maqsadga muvofiq ravishda tashkil etilgan pedagogik jarayon sharoitida inson shaxsi shakllanishing qonuniyatlarini o'rganadi. Tarbiya har qanday jamiyatning muhim vazifasidir.

Tarbiya –bu shaxsning ijtimoiy, ma'naviy va ishlab chiqarish faoliyatiga tayyorlash maqsadida uning ma'naviy, jismoniy kamolotiga muntazam ravishda ta'sir ko'rsatish jarayonidir.

Mavzu: Tarbiya psixologiyasi

Reja:

1. Xulq-atvor va odatni shakllantirish shaxsni tarbiyalashning asosiy yo'nalishi sifatida.
2. Shaxs shakillanishiga ta'sir etuvchi omillar, psixologik shart–sharoitlari.
3. «Tarbiyasi qiyin»bolalar psixologiyasi.
4. Tarbiya jarayonining samaradorligini oshiruvchi psixologik mexanizmlar.
5. Mustaqillik sharoitida tarbiyaning asosiy vazifalari.

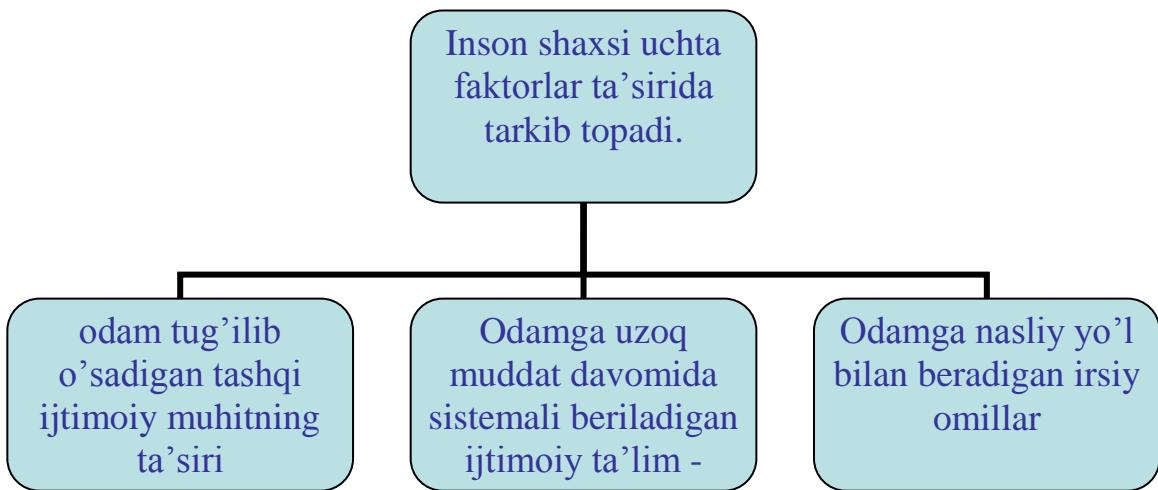
Insonning o'zini anglashi o'z navbatida shaxsning muhim belgisi hisoblanadi. Odamning o'zini anglashi o'z navbatida shaxsning muhim belgisi hisoblanadi.

Odam o'z tevarak – atrofidagi olamni biluvchi va shu olamga ta'sir etuvchi sub'ektdir. Odamning idrok etadigan, tasavvur qiladigan narsalari uning uchun ob'ektdir. Ana shu nuqtai– nazardan olganda, odamning o'zini anglashi sub'ektiv ravishda o'zini «Men» deb his qilishida ifodalanadi.

Odam ijtimoiy zot bo'lganligidan unga o'zligini anglash qobiliyati xosdir. Faqat ijtimoiy hayotda, o'zga kishilar bilan qiladigan har turli munosabatlarda odamning o'zini anglashi,o'zini «men» deb bilishi vujudga keladi va taraqqiy etadi. Odam o'zini alohida shaxs sifatida kim deb bilishi, o'zining o'tmishi va kelajagini anglashi, o'z huquq va burchini anglashi, va nihoyat o'zining fazilati hamda kamchiliklarini anglashi o'zini anglashiga kiradi.

Insonning tabiatini o'zgartiradigan, uning shaxsini tarkib topishiga ta'sir qiladigan kuch ijtimoiy omillar yoki boshqa qilib aytganda, jamiyat ishlab chiqarish kuchlari hamda ishlab chiqarish munrosabatlarining o'sishi va o'zgarishidir. Bundan tashqari yana inson orttirgan tajribalarning tarbiya vositasi orqali bolalarga berilishidir.

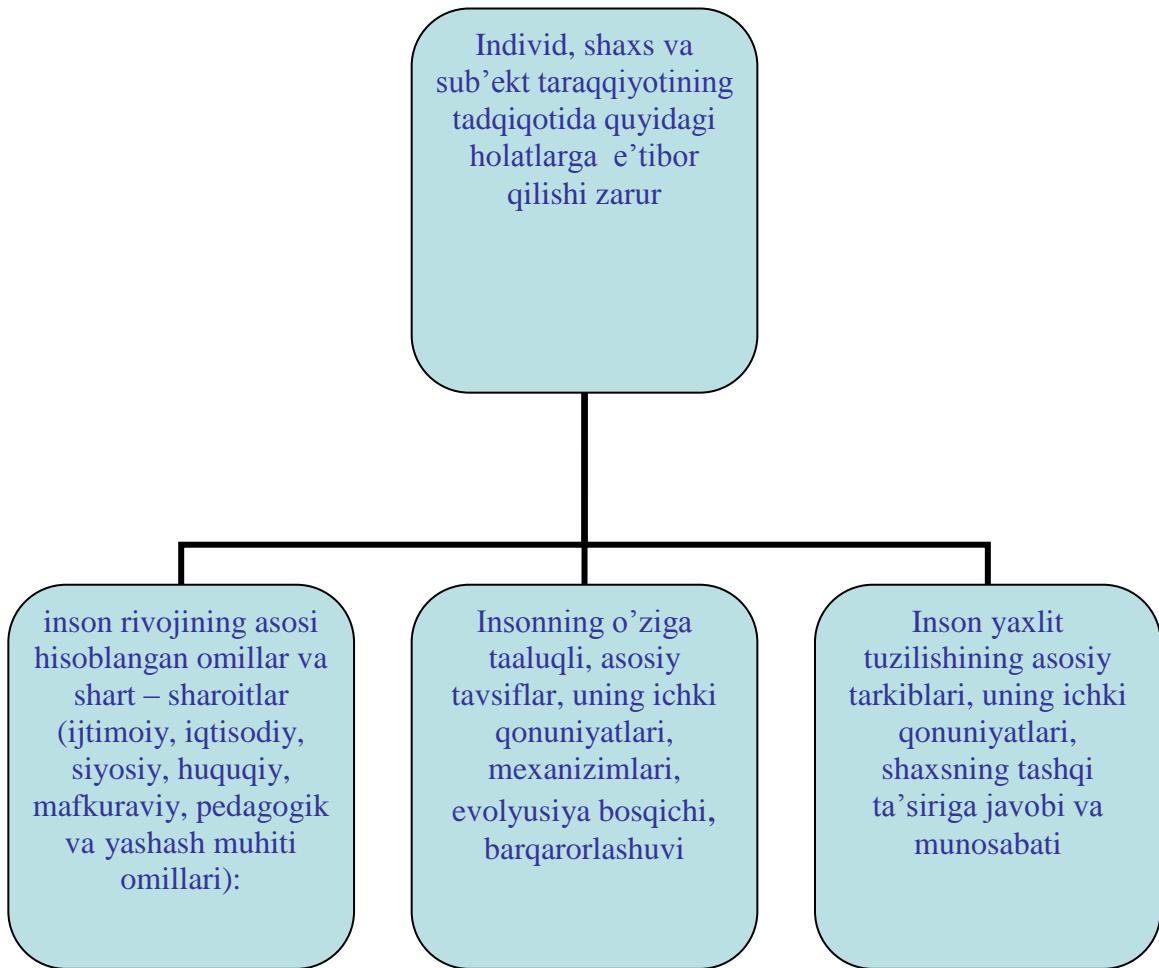
Inson shaxsi juda murakkab psixologik kategoriya bo'lib, u kishining individual hayoti davomida ma'lum konkret omillarning ta'siri ostida sekin–asta tarkib topadi.

Insonning pisxik taraqqiyotida va shaxsiy sifatlarining tarkib topishida tashqi, ijtimoiy muhit va tarbiyaning roli hal qiluvchi ahamitga egadir. Lekin, inson shaxsining tarkib topishi, yuqorida aytib o'tganimizdek, faqat shu faktorga mos, balki uchinchi bir faktorga ham bog'liqdir. Bu faktor nasliy yo'l bilan ayrim anatomik va biologik xususiyatlarning ta'siridir. Odamga nasliy yo'l bilan ayrim anatomik va biologik xususiyatlar beriladi. Masalan: tanasining tuzilishi, soch va ko'zlarining rangi, ovozi, gapirish uslublari, ayrim harakatlari tug'ma ravishda berilishi mumkin. Lekin, shuni hech qachon esdan chiqarmaslik kerakkii, odamga hech vaqt tarbiya uning psixik xususiyatlari, ya'ni uning aqliy tomonlari bilan bog'liq bo'lgan sifatlari nasliy yo'l bilan berilmaydi. Nihoyat, nodir haollarda ayrim qobilyatlar, masalan, musiqa, matematika qobilyatlarda nasliy yo'l bilan berilishi mumkin. Bunday imkoniyatlarning amalga oshirilishi, ya'ni ruyobga chiqishi uchun albatta, ma'lum sharoit bo'lishi kerak. Hozirgi kunda xalqimiz orasidan yetishib chiqqan ist'dodli olimlar, muhandis-ixtirochilar, yozuvchi va shoirlar, davlat va jamoat arboblari, ist'edodli artistlar, rassomlar va boshqa kishilarimizga nasliy yo'l bilan berilgan barcha imkoniyatlarning ro'yobga chiqishi uchun har qanday sharoit maydonga kelganligini dalili bo'la oladi.

Bolalar maktab yoshiga yetgach, shaxs shakllanishining yangi mazmuni boshlanadi. Kichik maktab, o'smirlik va katta maktab yoshi davrlarida shaxs shakllanishining yuqori bosqichi namoyon bo'ladi. Insonning shaxs sifatida tavsiflashning muhim lahzasi, uning dinamik xususiyatlari hisoblanib, jamiyatdagi statusi (iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, mafkuraviy, ya'ni uning jamiyatda egallagan o'rni) orqali ifodalanadi. Status negizida doimiy o'zaro aloqalar tizimi yotadi. Rolning ijtimoiy funksiyasi muayyan maqsadlarga va qadiryatlarga yo'nalganlik shaxsni faollashtiradi. Status, rol, qadriyatga yo'nalganlik shaxs xususiyatlarining birlamchilarini tashkil etadi va uning tuzilishida asos bo'lib xizmat qiladi.

Shaxsning ta'rifi xulq motivasiyasi xususiyati va ijtimoiy fe'l – atvor tuzilishini belgilaydi. Shaxsning birlamchi va ikkilamchi sifatlarining o'zaro ta'sirini birlashtiruvchi yuksak samara tarzida inson xarakteri va mayllari yuzasiga keladi. Insonning shaxs xislatlarini rivojlantiruvchi asosiy shakl – uning jamiyatdagi hayot yo'li va ijtimoiy tarjimai holi hisoblanadi.

Uch xil xususiyatli tadqiqot dasturining tarkibiy qismlari insonning amaliy va nazariy faoliyatining mezonlari hisoblanadi. Chunki, faoliyatda yaxshi muhiti tarixiy tajribani egallash interiorizasiya va eksteriorizasiya amalga oshadi.

Odamning maqsadga qaratilgan ijtimoiy foydali faoliyati prosessida hayotiy deb ataladigan mexanizmlari va ongli faoliyatining funksional sistemasi prosesslari yuzaga keladi. Ana shular tufayli odam bilimlarni, ko'nikma va malakalarini, kishining sosial tajribalarini o'zlashtiribgina qolmay balki o'zining idroki, tafakkuri, hayoli, hissiyotlari va irodasini bir so'z bilan aytganda, voqelikka bo'lgan ongli munosabatini hamda o'z harakatlari shaxsning hayoti faoliyatida ma'lum rolni bajaruvchi va har bir murakkab qurilmadan iborat bo'lgan hamda shartli ravishda to'rtta o'zaro mustahkam bog'langan funksional bosqichlarga birlashtiriladi:

Birinchisi - boshqaruv tizimi:

Ikkinchisi - stimullashtirish tizimi:

Uchinchisi – stabilizasiyalash tizimi:

To'rtinchisi – indikatsiyalash tizimi:

Shaxsning ana shu sotsial ahamiyatga ega bo'lgan barcha sifatlari ijtimoiy taraqiyotning yuksak ongli faoliyatchi siyatidagi shaxsning hulq atvori va xatti – harakatlarini belgilaydi.

Birinchi tizimning hosil bo'lishida analizatorlar o'rtasidagi doimiy tabiiy aloqani aks ettiruvchi filogenetik mexanizmlar katta rol o'yndaydi. Biroq, bu ilgari yuqorida ta'kidlab, o'tganimizdek ontogenez prosessida filogenetik analizatorlar o'rtasidagi aloqa vaqtli aloqalar bilan organik jihatdan qo'shilib keladilar. Bunda mazkur tizimning ichida perseptiv tizimiga o'tib ketadigan yuksak darajada integrasiyalangan ma'lum ichki sensor komplekslarni hosil qiladi. Bunday

komplekslar qatoriga nutq, eshitish, ko'rish hamda sensomotor komplekslarni kiritish mumkin. Mana shu komplekslarning hammasi odamning hayot – faoliyati jarayonida o'zaro bir – biri bilan doimiy aloqaga kirishib, sensor yaratadi. Insonning sensor - perseptiv jihatlari doimo takomillashib boradi.

Ikkinchchi tizm barqaror psixik holatlarni o'z ichiga oladi. Bu holatlar bolaning aniq maqsadni ko'zlovchi va foydali faoliyatning ongli sub'ekti sifatida bola boshlagan ilmlarining dastlabki yillaridayoq shakllana boshlaydi. Temperament, intellekt, bilim va munosabat ana shunday xususiyatlar jumlasiga kiradi.

Uchinchi tizim - shaxsni arbob sifatida stabilizasiya tizimidir. Yo'naltirilganlik, qobilyat, mustaqillik va xarakter uning tarkibiy qismini tashkil etadi.

Yo'naltirilganlik - shaxsning integral va generalizasiya qilingan xususiyatlardir.

Integral – (lotin tilida – «bugun», «tiklangan») – uzviy bog'liqlik, butunlik, birlikdir.

Generalizatsiya (lotin tilida – «umumiy», «bosh») – shartli va shartsiz reflekslarning umumlashishi.

Yo'naltirilganlik bilim, munosabatlarning hamda shaxsning xulq - atvori va hatti – harakatlarida ijtimoiy ahamiyat yetakchilik qilgan motivlarningbir butun ekanligida o'z ifodasini topadi. Bu xususiyat odamning dunyo qarashi, qiziqishlari va ma'naviy ehtiyojlarida namoyon bo'ladi.

Yo'naltirilganlik strukturasida g'oyaviy e'tiqod katta rol o'ynaydi. G'oyaviy e'tiqod – bu bilimning, o'sha shaxsga hos bo'lgan intelektual, emosional va iroda sifatlarining sintezi, g'oyalar va hatti – harakatlar bir butunligining negizidir.

To'rtinchi tizm o'z ichiga shunday xususiyatlar, munosabatlar va hatti – harakatlarni oladiki, ular real shaxslarning ijtimoiy (uy fikrlari va his tuyg'ulari) aks ettiriladi.

Ular bu shaxslarning siyosiy jihatdan ongli, ijtimoiy taraqqiyotning ma'sul arboblari sifatida xulq - atvorini belgilab beradi. Bunga gumanizm, kollektivizm, optimizim va mehnatsevarlik fazilatlari kiradi.

Shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar, psixolgik shart- sharoitlar.

Shaxs shakllanishida u yashayotgan muhit, kishilar jamiyatining roli juda kattadir. Masalan, biron mahallada inson shaxsining tarkib topishiga aktiv ta'sir ko'rsatuvchi beshyuz ta o'ziga xos ijtimoiy muhit bor degan ma'noni bildiradi. Bu yerda shunday bir savol tug'uladi: (tashqi muhit inson shaxsining tarkib topishiga qanday ta'sir -qiladi?)

Birinchidan ijtimoiy muhitdagi turli muassasalar odamning ongiga bevosita ta'sir qilib, unda chuqur iz qoldiradi.

Ikkinchidan, tashqi ijtimoiy muhit ta'sirining chuqurroq va mustahkamroq bo'lishiga odamning o'zi yordam beradi. Ma'lumki, bolalar o'z tabiatlariga ko'ra ilk yoshlik chog'laridan boshlab, nihoyat darajada taqlidchan bo'ladilar. Bolalar katta oldamlarning barcha hatti – harakatlariga bevosita taqlid qilish or-qali bu hatti – harakatlarin, yaxshi – yomon fazilatlarni o'zlariga singadirib boradilar. Bolalar oilada, ko'cha – kuyda, katta odamlarning har bir harakatlarini, o'zaro munosabatlarini zimdan kuzatib turadilar.

Inson shaxsining tarkib topishida tashqi ijtimoiy muhitning rolit haqida gap borar ekan, shuni ham ta'kidlab o'tish zarurki, ayrim g'ayri tabiiy hodisalar inson shaxsining tarkib topishida tashqi muhit ta'sirining hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini to'la tasdiqlaydi. Biz ayrim tasodifiy hollarda odam bolalarining yovoysi hayvonlar muhitigia tushib qolish hodisasini nazarda tutayapmiz. Hayotda bunday hodisalar djuda siyrak bo'lsa ham har holda uchrab turadi. Masalan hindistonlik doktor Sing Kalkutta yaqinidagi o'rmonzorda bo'ri bolalari bilan birga ikkita odam bolasining ham to'rt oyoqlab yugurib yurbanini ko'ribqoladi. Keyin ularni poylab, qarorgohlarini topib, bolalarini olib ketadi. Ulardan biriga Amala ikkinchisiga Kamala deb nom qo'yadi. Shunarsa harakterlik, bolalar yoshlikdan bo'ri muhitiga tushub qolganliklari tufayli, fe'l – atvorlari hatti – harakatlari, jihatdan bo'rilardan farq qilmas edilar. Nutq yo'q demak tafakur ham nihot darajada cheklangan edi. Juda katta qiyminchiliklar bilan qayta tarbiyaalanilayotgan bo'ri muhitidagi bolalar shamollash natijasida o'lib qoladilar. Bu hodisa odamning shaxs sifatida rivojlanishi uchun eng avval insoniy muhit, ya'ni ijtimoiy muhit bo'lishi kerakligini to'la tasdiqlaydi.

Shaxs va uning psixologiyasiga ta'sir etuvchi ikkinchi omil – ta'lim – tarbiyaning tizimidir. Ma'lumki, ta'li – tarbiya inson ongini shakllanitradi, uning dunyo qarashi, e'tiqodi, hayotga bo'lgan munosabatini tarkib toptiradi. Agar bolalarning ruhiy taraqqiyotlari va shaxsiy xususiyatlarining tarkib topishi faqat tashqi ijtimoiy muhit bilan, ta'lim – tarbiyaning o'zigagina bog'liq bo'lganda edi, unday paytda biz bir xilda sun'iy va aynan bir xil ta'lim – tarbiya sistemasini tashkil qilib, har tomonidan babbaravar taraqqiy etgan va deyarli bir shaxsiy xususiyatlarga ega kiishilarni yetishtirib chiqarar edik. Vaa holanki, bunday bo'lishi mumkin emas, shuni aytib o'tish kerakki bola shaxsining tarkib topishiga ta'li m- tarbiyaning ta'siri degvanda, albatta birinchi navbatda tarbiya muasssalarida, ya'ni bog'cha, maktab, internat, letsiy va kollejlarda beriladigan ta'lim – tarbi tushuniladi. Biroq bunday oilada bolaga beriladigan ta'lim – tarbiya mutloqo mustasno emas. Oiladagi umumiyy ijtimoiy muhitdan tashqari oilada beriladigan ta'lim – tarbiyaning roli kattadir. Bola tarbisi bilan sistemali shug'ulnadigan va umuman shug'ullanmaydigan oilalarga misollar keltirish mumkin.

Yuqorida aytib o'tiligan ikkita omildan tashqari uchinchi omil ham mavjud – bu nasliy husuiyatлardir. Odamga nimalar nasliy beriladi? Odamga nasliy yo'l bilan ayrim anatomik va biologik hususiyatlari beriladi. Masalan tana tuzulishi sochi va ko'zlarining rangi ovozi gapirish uslublari ayrim harakatlari tug'ma berilishi mumkin. Lekin shuni he qachon esdan chiqarmaslik kerakki, odamga hech vaqtarbiya uning psixik xususiyatlari, ya'ni uning aqliy tosmonlari bilan bog'liq bo'lgan sifatlari nasliy yo'l bilan, ya'ni tug'ma ravishda berilmaydi. Nixoyatda nodir hollarda ayrim qobilyatlar, amasalan musiqa, matematik qobilyatlariga nasliy yo'l bilan byuerilishi mumkin.

Odamning ruhiy taraqqiyoti va shaxsiy xususiyatlarining tarkib topiishi haqida gapirar ekanmiz, yana bir muhim narsa ustida to'xtab o'tish kerak. Hozirgi kunda tez – tez akselerasiya termenini ishlatayapmiz. Xo'sh akselerasiya bu nia? Akselerasiya – «tezlatish» degan ma'noni anglatid. Hozirgi kunda bolalarni ham jismoniy, ham ruhiy jihatdan juda jadallik bilan rivojlanayotganliklarining guvohi bo'lib turibmiz. Xo'sh buning sababi nima? Albatta, bunga turli fikrlar bor. Ayrim olimlar akselerasiyaning sababini ilmi- texnika bilan bog'lab tushuntirishga intilmoqdalar. Ularning fikricha

ilmiy – texnikaning juda jadal tempi bilanrivojlanishi insoniyatning oldiga misilsiz ko’p informasiyalarni idrok qilish va fikrda qayta ishilash talablarini qo’ydi. Bu talab o’z navbatida insonni har tomonlama, ya’ni ham jismoniy, ham psixiuk djihatdan tez rivojlanishiga olib keldi. YUqorida aytib o’tilgan olimlarning fikricha, akselerasi – bu 20 asrning ikkinchi yarmiga xos bo’lgan xodisadir.

«Tarbiyasi qiyin» bolalar psixologiyasi

«Tarbiyasi qiyin» bolalar pedagogik qarovsizlik natijasidir. L.S. Vigotskiy fikricha, «qiyin» o’smir xayoti munosabatlardan xarakterining natijasidir.

Bular avalo qaysar, injiq bollar, ularni qiziqarli faolyat turiga tortish, ularni tarbiyalashning asosiy usullaridan biridir.

Ularning ma’sul bir qismi intizomsiz, qo’pol bolalardir. Ularning aktivligini maqsadga muvofiq o’zgartirish, ularga ba’zi xuquqlarni berish yo’li bilan ularga ta’sir o’tkazish mumkin.

Psixologiyada «Tarbiyasi qiyin» bolalarning bir qancha klassifikasiyalari mavjud.				
Birinchi guruh – ijtimoiy, salbiy mustahkam qarashlari ega bolalar;	Ikkinci guruh - qonunbuzarla raga taqlid qiliuvchilar.	Uchinchi guruh – ijobif va salbiy xulq - atvor streetiplari o’rtasida ikkilanuvchi, o’z xatolarini tushunuvchi bolalardir.	To’rtini guruh- irodali bolalarga bo’ysunuv chilar.	Beshinchi guruh - qonunbuzarl ik yo’liga tasodifan kirib qolganlar.

Shuni aytish lozimki, tarbiyasi og’ir bolalar uchun ular yashayotgan muhit, oila, ular o’qiyotgan jamoa, sinfnинг roli juda kattadir.

Tarbiya jarayoning samaradorligini oshiruvchi psixologik mexanizmlar tarbiyal bo’lim – bu xulq - atvorini nazorat qilishdan iboratdir: bunday nazorat qilishdan iborat: Bunday nazorat inson yomon hatti – harakatlarni bajarmaslik imkoniyatini beradi.

Agar shaxs xulq atvorini axloqiyligi haqida qayg’ursa, u ijtimoiylashuvga erishgan bo’ladi.

Tarbiyalanganlik ijtimoiylashuvini o’rganish jarayoni sifatida qaraladigan yosh psixologiyasida olingan natijalarda asoslanadi: Bola o’zini egosentirk emas, balki tarbiyal tutishi uchun tarbiyalanganlik qanday rag’batlantirilishi kerak? Tarbiya o’z mohitiga ko’ra ijtimoiy jihatdan ijobiy ehtiyojlarni hosil qilishdir. Agar ta’lim shaxsning ongini shakllantirish bo’lsa, tarbiya uning ongsizlik sferasiga ta’sir etishdir. Bolalarga ularni tarbiyalaydiganlarga hissiy yaqinlik hos. Odatda 6 oylik bolalar unga g’amxo’rolik qiladigan ota – onasiga bog’lanib qoladilar. Ota – onanining oldida bo’lish, ular bilan muloqotda bo’lish bolalarga juda yoqadi, ularning yo’qligi bolaga yoqmaydi. Ota – onanining g’amxo’rligini bildiradigan so’zlar hatti – harakatlar bola uchun juda katta ahmiyatga ega, uni erkalamaslik, suymaslik salbiy ahamiyatga ega bo’ladi. Xulq - atvorning dastlabki ijtimoiylashuvi xuddi shu o’rganish jarayoni orqali sodir bo’lishi mumkin: xulq - atvorning istalgan shakllari g’amxo’rlik va e’tibor bilan tag’dirlanadi, kutilmagan shakllari esa qo’llab - quvvatlanmaydi. Lekin, yaxshi

xulq - atvolrni rag'batlantirish va yomon xulq atvor uchun jazolash axloqiy ijtimoiylashuvining kichik bir qismidir. Biz ko'rib chiqqan xulq - atvor hamma bolalarga ham taluqli emas.

Bolalarni tarbiyalash samaradorligini oshirishda anana vam urf odatlarning roli katta.

Xalq urf odatlari, ananalari va marosimlari katta trabiyaviy ahamiyatga egadir. Ular odamlarni bir – biriga yaqinlashtiradi, do'stlik birodarlik his tuyg'ularini rivojlantiradi. Bular o'z navtaida yoshlar uchun ibrat namunasini o'taydi.

Mustaqil jamiyatning baxt – saodati yo'lida halol mehnat qilish: jamiyat boyligini saqlash va ko'paytirish yo'lida har bir kishining tinmay g'amxo'rlik qilishi, ijtimoiy burchni yaxshi anglash; Jamiyat xayotida va shaxsiy hayotda halollik va rostgo'ylik, axloqiy sofdillik, odamiyilik va kamtarlik milliy va irqiy adovatlarga aslo yo'l qo'ymaslik va shu kabilalar tarbiya jarayoninining muhim hislatlaridir.

Tarbiya jarayonida g'amxo'rlikning funksiyasi kattadir. Boalalar befarq otana oanalarga nisbatan g'amxo'r otana onaga ko'proq taqlid qiladilar. G'amxo'r ota – oanalar bolaning saliby xulq atvoirini qo'llab quvatlamaganda bola o'z hatti – harakatlarining oqibatini ertaroq anglaydi.

Tarbiyaviy jarayonni amalga oshirishda g'amxo'rlik bilan bir qatorda yaxshi ko'rishga asoslangan intizomga rioya qilish zarurdir. Bu bola bilan doimiy muloqotni – tushuntirishni, muhokama qilishni agar bolaning xulq - atvori shuni talab qilsa og'zaki tanbeh berishni yaxshi xulq - atvor uchun taqdirlashni nazarda tutadi.

Tarbiya jarayoning texnologiyasini quyidagicha sharhlash mumkin:

<p>Tarbilovichini alohida takrorlanmasligini individuallik sifatida tushunmoq lozim. Uning ehtiyojlari strukturasini aniqlash kerak.</p>	<p>Ijobiy emosiyalar vositasida ijobiy xulq - atvor odatlari shakllantirmoq kerak. Ong ham, iroda ham motivlar ierarxiyasini shakillantira olmaydi. Zotan, bir ehtiyojning o'rnini faqat boshqa htiyojgina egallshi mumkin.</p>	<p>Shu ehtiyojlarni qondirish vositalari bilan bolani qurollantirish tarbiya va tarbiyachidan muloqotni ham hamardlikni ham emas, aynan shu vositalar bilan qurollantirishni kutadi. Arastu aytganidek «Tarbiya uch narsaga ehtiyoj sezadi: istedod, ilmga, mashqqa».</p>
--	---	---

Mustaqillik sharoitida tarbiyaning asosiy vazifalari

Konfutsiy «Eskini o'zlashtirgan va yangini tushunishga qodir insongina tarbiyachi bo'la oladi» degan edi. Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq butun mamlakat miqqiyosida ta'lim – tarbiya ilm fan kasb – hunarga o'rgatish sohalarini isloh qilishga nihoyatda katta zururat sezila boshladи. Bugungi kunda tarbiya jarayonida ham qator o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. SHuni ta'kidlash lozimki, ma'rifat xalqimiz millatimiz qonidadir. Ananaviy sharqona qarashga ko'ra, ma'rifatliliylik faqat bilim va malaka emas, ayni paytda chuqur ma'naviyatva go'zal axloq degani hamdir.

Bir ijtimoiy jamiyatning ikkinchisiga lamashishi shuningdek milliy mustaqillik va uning ne'matlari republikamiz fuqarolarida tub o'zgarishlarni vujudga keltirmoqda. Milliy tuyg'u, qiyofa, xarakter, tab, kuy, raqs, ma'naviyat, qadriyat hamda ruhiyat

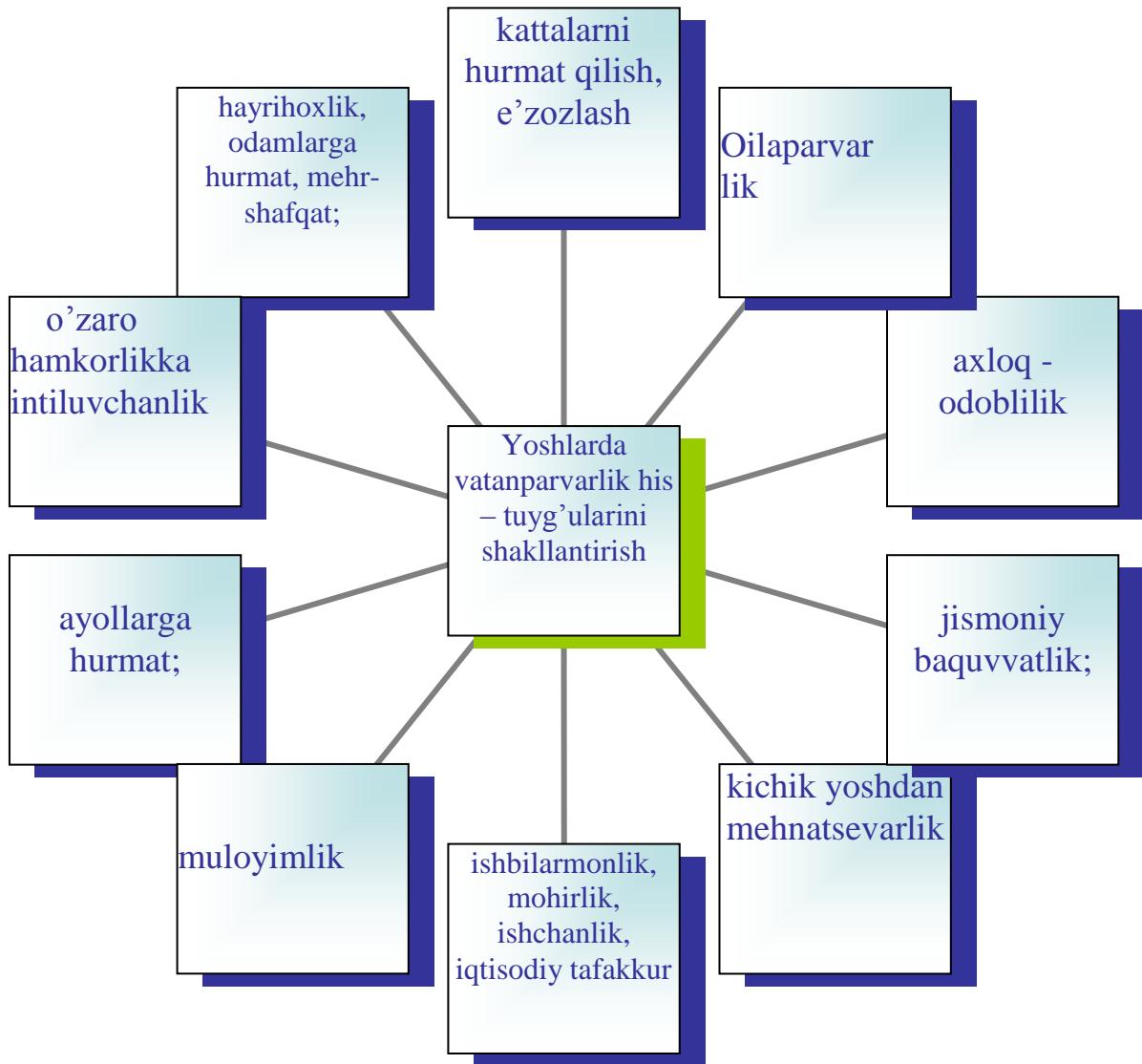
ta'siri ostida o'zining tub mrohiyatini aks ettira boshladi.O'tmisning boy me'romi, uning analalari milliy istiqlol tufayli o'z egalariga qaytarib berildi. Fuqarolarning ijtimoiy ongi asta – sekin o'zgarib borishi natijasida etnopsixologik xususiyatlar tiklana boshladi. Milliy umubashariylik xislatlari o'rtasida adolatlilik, teng xuquliylik aloqalari o'rnatilmoqda.

21 asrda shaxs shakllanishida, uning tarbiyalanganlik darajasini diniy, xususan «Hadis» ilmining ahamiyati kattadir. Shaxslararo munosabatda tenglik, g'amxo'rlik, samimiylit. O'zaro yordam , sempatia. Antipatiya hamdardlik, sevgi muhabbat singari milliy xususiyatlarni tarkib toptirishda hadislarning roli yanada ortmoqda.

O'zbek oilasida tarbiya mohiyati mazmuni tarbiyaning kundalik va istiqlol rejasi bolalarga ta'sir o'tkazish vositasini tanlash va undan unumli foydalanish o'ziga xos xususiyatga ega, chunki uning asosida xalq analalari yotadi.

O'zbek xalqining etnopsixologik xususiyatlaridan unumli foydalanish har tomonlama taraqqiy etgan inson shaxsini tarkib toptirishda muhim rol o'ynaydi. Abdulla Avloniy aytganidek: «Tarbiya biz uchun yo hayot yo mamot yo najot yo halokat yo saodat yo falokat masalasidir».

Yosh avlod tarbiyasida milliy ruhiyat, umuminsoniy, xalqchil milliy qadriyatlar, urf odatlar , an'analar yetakchi o'rinn tutmoqi lozim. (Tarbiya etnopsixologik va etnopedagogik munosabat). Bular orqali yoshlarda qo'yidagi fazilatlarni tarbiyalash lozim.

NAZORAT UCHUN SAVOLLAR:

Tarbiya - bu qanday jarayon?

Shaxsni tarbiyalashning asosiy yo'naliishlari nimalardan iborat?

Shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni ko'rsating?

«Tarbiyasi qiyin» bolalar klassifikasiyasini keltiring.

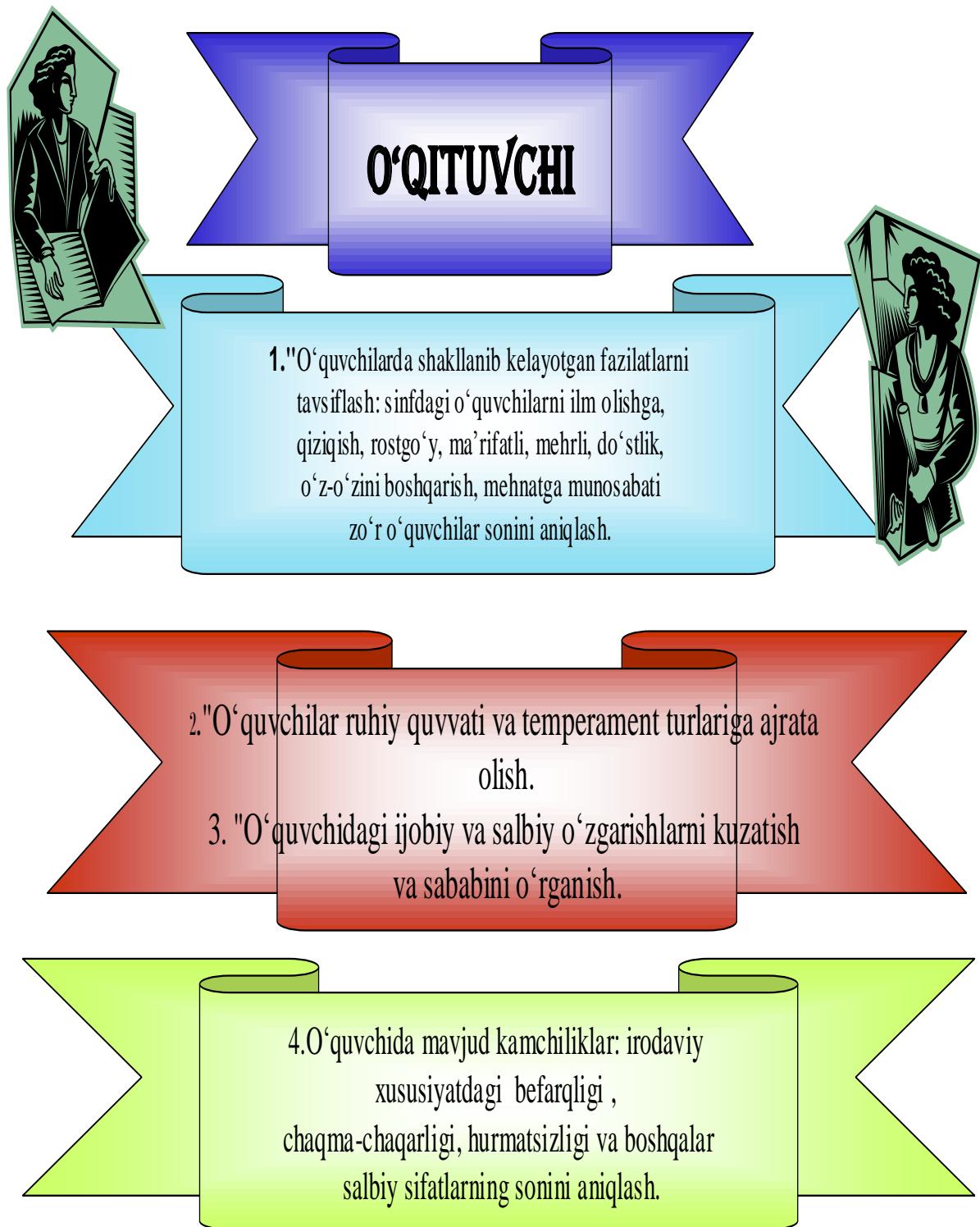
Tarbiya jarayonining samaradorligini oshiruvchi psixologik mexanizmlar nimalardan iborat?

Tarbiyaning entopsixologik masalalari qanday?

Adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Karimov. «O'zbekiston buyuk kelajak sari». Toshkent. «O'zbekiston». 1998.
- 2.I.A.Karimov. «Barkamol avlod orzusi». Toshkent. 1999.
- 3.E.G'oziev. «Psixologiya». Toshkent. «O'qituvchi». 1994.
- 4.E.G'oziev. «Pedagogik psixologiya asoslari». Toshkent. 1997.
- 5.G`oziyev E.G. Psixologiya(Yosh davrlari psixologiyasi). T., O`qituvchi, 1994.
- 6.Davletshin M.G., Do`stmuxamedova Sh.A., To`ychiyeva S.M., Mavlonov M. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T.: TDPU, 2004 y.
7. Ibragimov X.I., Yo`ldoshev U.A., Bobomirzayev X. Pedagogik psixologiya.

Mavzu: O'qituvchi psixologiyasi

Mavzu: O'qituvchi psixologiyasi

Mavzuning dolzarbliji: Hozirgi jamiyatimizda o'qituvchi eng faol pozitsiyadagi shaxs sifatida zamonaviy bilimlarini egallab borishi, tinimsiz izlanuvchan va fidoyibo`lisi lozim chunki, u kechiktirib bo'lmas jarayon shaxsni intellektual hamda ma`naviy qashshoqlikdan qutqarib qoladi. Talabalarga o'qituvchi kasbiga qo`yiladigan talablar, o'qituvchining kasbiga xos xislattlari, shaxsiy xislatlari haqida bilimlarni yetkazib berish.

Reja:

1. Jamiyatda o'qituvchining tutgan o'rni va vazifalari.
2. O'qituvchiga qo'yiladigan talablar.
3. O'qituvchining kasbiga xos xislatlari.
4. Pedagogik qobiliyat.

O`z-o`zini el ishiga bag`ishlagan, inson tarbiyasiga jon tikkan oljanob o`qituvchilarni, mo`tabar muallimlarni bundan buyon boshimizga ko`taramiz.

I. Karimov (Barkamol avlod orzusi. T.: -2000. 140-b.)

«Galereya mashqi: O'quvchilarga mavzu kichik mavzularga bo'lib beriladi:

O'quvchilar kichik mavzular asosida ijodiy yondashga holda o'z galereyalarini yaratadilar. Qolgan o'quvchilar sayohatchi bo'lib, galereyaga keladi. Mas'ul o'quvchi o'z galereyasidagi «mahsulot» to'grisida gapiradi. Keyin boshqa galereyaga o'tiladi. Shunday qilib katta mavzu o'zlashtiriladi.

Hozirgi sharoitda jamiyatning maktab oldiga qo'yayotgan talablari kun sayin ortib bormoqda va bu talablarni amalda to'g'ri hal qilish vazifasi o'qituvchiga bog'liqdir. Zamonaviy maktab o'qituvchisi qator vazifalarni bajaradi. O'qituvchi – sinfdagi o'quv jarayoni tashkilotchisidir. O'qituvchi o'quvchilar uchun dars paytida, qo'shimcha darsalarda va shu bilan birga darsdan tashqari hollarda ham kerakli maslahatlar berishda bilmlar manbaidan biridir. Ko'pchilik o'qituvchilar sinf rahbari vazifasini bajarib, tarbiya jarayonini tashkilotchilari bo'lib hisoblanadilar.

Zamonaviy o'qituvchi ijtimoiy psixolog bo'lmasligi mumkin emas. Shuning uchun ham o'quvchilar to'g'risidagi o'zaro munosabatlarni yo'lga sola olishi, bolalar jamoasida ijtimoiy – psixologik mexanizmlardan foydalanishni bilishi zarurdir.

Ma'lumki, pedagogik faoliyat - kishi mehnatining eng murakkab sohalaridan biridir. Jamiyat tomonidan qo'yiladigan talablardan eng muhimi o'qituvchining shaxsi va uning kasbi bilan bog'liq xislatlariga qaratilgan.

Jamiyatning o'qituvchi oldiga qo'yadigan asosiy talablari quyidagilardir

1	shaxsni ma'naviy va ma'rifiy tomonidan tarbiyalashning, bolalarni mustaqillik g'oyalariga sodiqlik ruhida tarbiyalashi, o'z Vatani tabiatiga va oilasiga bo'lgan muhabbatini uyg`otishi
2	yosh va pedagogik psixologiya, ijtimoiy psixologiya va pedaggika, yosh fiziologiyasi hamda maktab gigenasidan chuqur bilimlarga ega bo'lish
3	O'zi dars beradigan fan bo'yicha mustahkam bilimga ega bo'lib, o'z kasbi, sohasi bo'yicha jahon fanida erishilgan yangi yutuq va kamchiliklardan xabardor bo'lish
4	ta'lim va tarbiya metodikasini egallashi, o'z ishiga ijodiy yondashishi
5	bolalarni bilishi, ularning ichki dunyosini tushuna olishi
6	pedagogik texnika (mantiq, nutq, ta'limning ifodali vositalari) va pedagogik taktga ega bo'lish
7	o'z bilimi va pedagogik mahoratini doimiy ravishda oshirib borishi

PEDAGOGIK NAZOKAT

Emotsional his-tuyg‘ular,
kechinmalar stress
va affektiv holatlar xossalari,
chegaralariga batamom rioxal qilishda;

Xulq atvor malakalarini amaliyotda
oqilona qo‘llashda;
bachkana qiliqlar, ortiqcha
harakatlar qilishdan o‘zini tiyishda;

Nutq, madaniytidan tashqari chiqmasliqda,
shaxsiytiga tegadigan
iboralar ishlatmaslikda, qo‘pol va dag‘al
so‘zlar qo‘llamaslikda;

Hissiy, aqliy bilish jarayonida
muayyn me’yorlarga asoslanishda,
manmanlikni namoyish etmaslikda;

O‘quvchilar va o‘qituvchilar jamoalari bilan
ota-onalar hamda notarish kishilar bilan
munosabatga kirishda rasmiy,
qat’iy ishbifarmenlik uslublariga
asoslanishda

O‘qituvchi jamiyat tomonidan qo‘yilgan talablar bilan bir qatorda o‘z faoliyatida tevarak – atrofidagi kishilar, mакtab ma’muriyati,,, hamkasblari, o‘quvchilar va ularning ota –onalari undan nimalarni kutishini ham esdan chiqarmasligi lozim.

O'qituvchining eng muhim xislatlari quyidagilardan iborat

O'qituvchining o'z Vataniga sodiqligi, bolalarni sevish, ularni nsonparvarlik ruhida tarbiyalash, , o'z xalqining tarixi va madaniyatini biishishi;

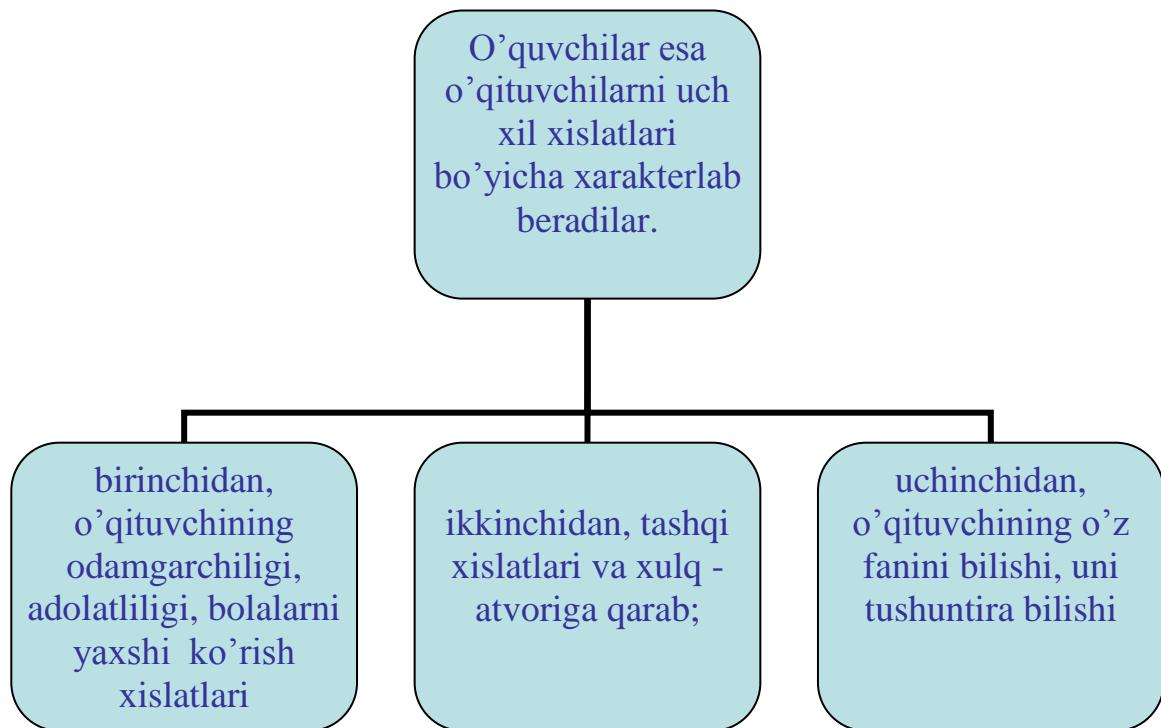
Olijanobligi, aqli, farosati, ma'naviy pokligi, ma'naviyat va ma'rifat bo'yicha yuksak maqsadlarni bolalarga singdirib borishi

Ijtimoiy javobgarlikni yuksak darajada his etishi; O'zini qo'lga ola bilishi, sabr-toqatli, bardam matonatliligi.

O'qituvchining o'z ishidan nimanidir kutayotganligining o'ziyoq muhim ahamiyatga egadir, mana shu tariqa kutishlar, garchand jamiyat tomonidan o'qituvchiga qo'yiladigan talablarga kelsada, o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi. Lekin bu talablar hamma vaqt tarbiya ham bir – biriga mos kelmasligi mumkin. Psixologlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarning ko'rsatishicha xalq ta'limi bo'limlari va mukammal o'zlashtirishini talab qilsalar, maktab direktorlari o'qituvchiga qo'yiladigan bunday talablarni uchinchi o'ringa qo'yadilar. Shu bilan birga xalq ta'limi bo'limlarining mudirlari o'qituvchilarning o'quvchilar va ota – onalar, maktab jamoasi bilan qanday muloqotda bo'lishini bilishini naqadar ahamiyatga ega bunday xislatlarni o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablar ichida birinchi o'ringa qo'yadilar.

O'qituvchining kasbiga xos xislatlari

Ota - onalar o'qituvchidan uning ish stoji va yoshi qanday bo'lishidan qat'iy nazar, farzandlarini tarbiyalash va o'qitish mahoratini kutadilar.

Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga qo'yiladigan talablar bilan birga, o'qituvchi shaxsi va uning faoliyatiga nisbatan qo'yiladigan ijtimoiy talablar ham o'sib bormoqda.

O'qituvchiga jamiyat tomonidan qo'yiladigan talablar, turli xilda ijtimoiy kutishlar, pedagogning individualligi, uning shu tariqa talablarga javob berishga sub'ektiv tayyorligi muayan o'qituvining pedagogik faoliyatiga naqadar tayyorligidan dalolat beradi.

Shunisi muhimki, zamonaviy o'qituvchi uchun zarur bo'lgan shaxsiy xislatlarni batafsil ko'rib chiqish kerak. Bu qanday xislatlar ekan?

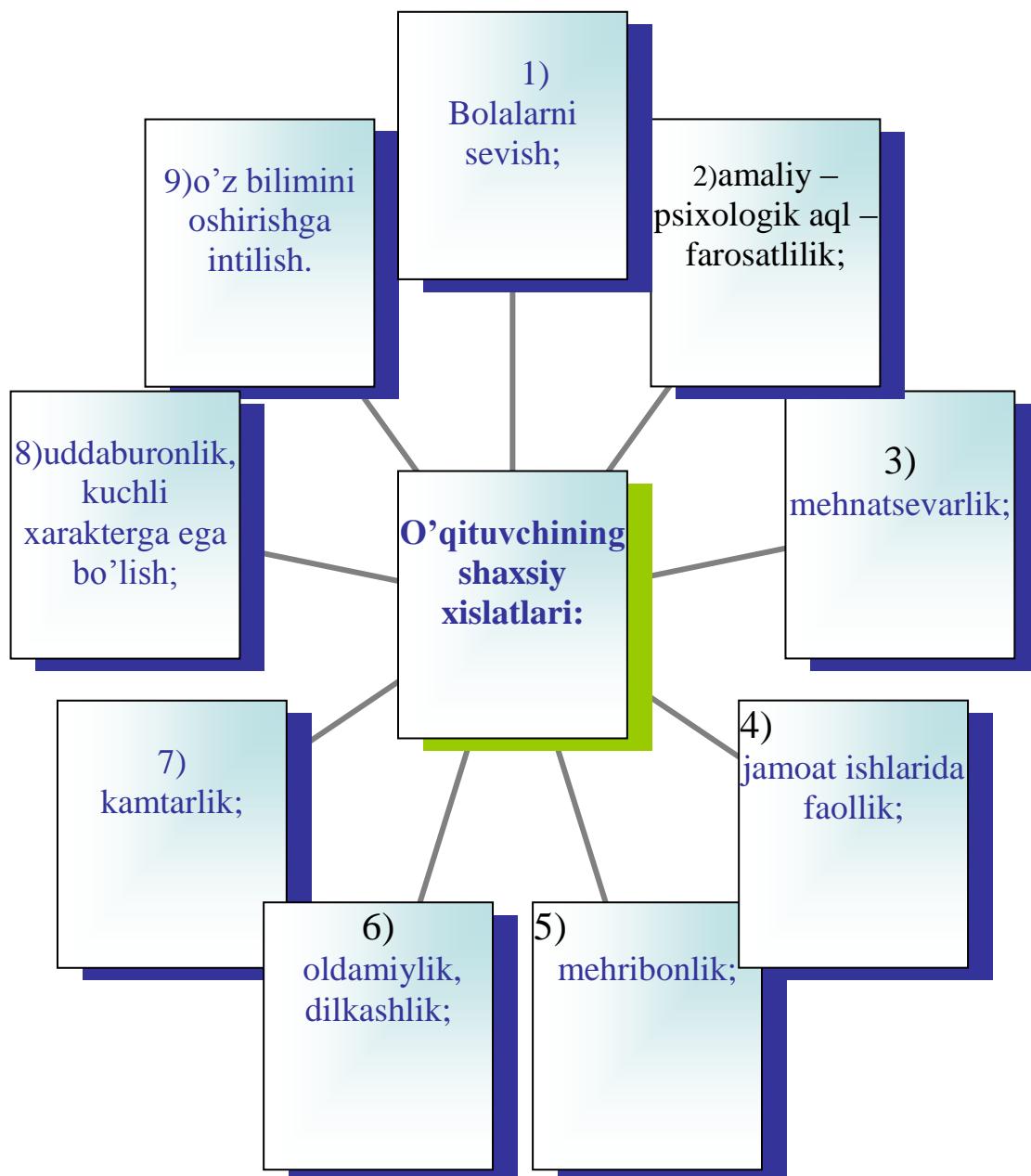
Ko'pchilik psixologlar, shu bilan birga O'zbekistonlik psixolog olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar zamonaviy o'qituvchilar uchun eng zarur xislatlarni aniqlab olish imkoniyatini beradi. Rossiya psixologlaridan N. V. Kuzmina, V. Slastenin, F.N. Gonoblin, O'zbekistonlik psixologlardan R.Z. Gaynutdinov, M.G. Davletshin, S. Jalilova, A. Jabborov, Qoplonova va boshqalar tomonidan olib borilgan ilmiy – tadqiqotlar o'qituvchilik kasbini atroficha o'rganib, ancha batafsil ko'rsatib berish imkoniyatini yaratadi. Bu professiogramma.

Professiogramma-ma'lum tizimga keltirilgan, mehnatni psixologik tomonidan o'rganishga va undan kelgusi amaliy faoliyatda foydalanishga qaratilgan qisqa va har tomonlama batafsil ko'rsatib berilgan hujjat.

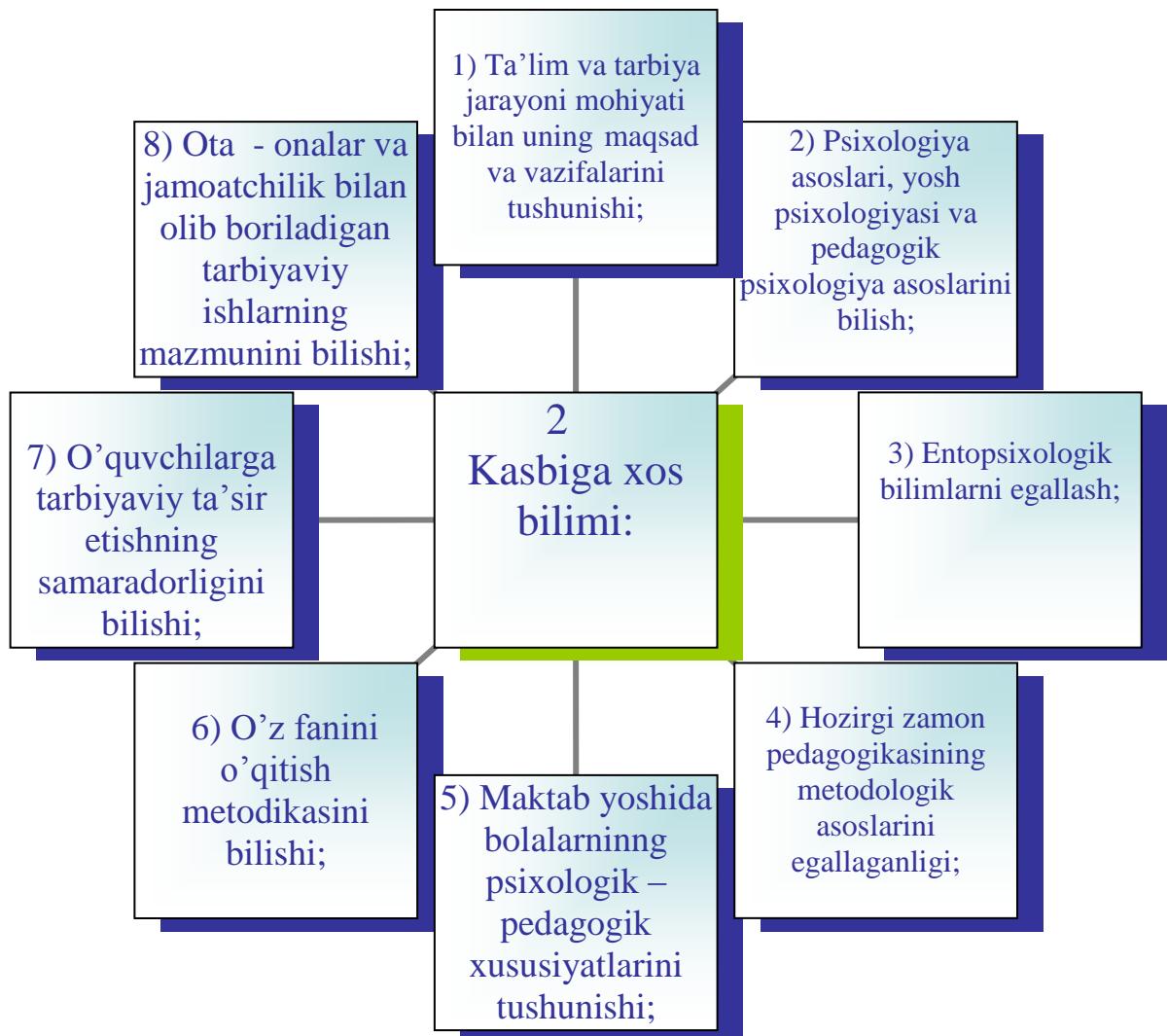
O'qituvchi professiogrammasi muayyan fan tomonidan o'qituvchiga qo'yiladigan maxsus talablarni o'z ichiga qamrab olishi lozim. Bo'lajak o'qituvchi u yoki bu xildagi fan tomonidan qanday talablar qo'yilishini bilish va shu asosida o'quv – tarbiya jarayonini tashkil qilish uchun pedagogika oliy o'quv yurtlarida muayyan mutaxasislik bo'yicha o'qituvchining ixtisoslashgan xarakteristikasini nazarda tutgan professiogrammasi tuziladi. Jumladan, maktabning o'qituvchi – murabbiysi

professiogrammasini misol qilib keltiramiz. Professiogrammada muhim xislatlaridan borgan sari birmuncha ortib borishini hisobga olgan holda o'qituvchining qo'yidagi xislatlari ko'rsatib berishi lozim.

1. O'qituvchining shaxsiy xislatlari:

2.O`qituvchining kasbiga xos bilimi:

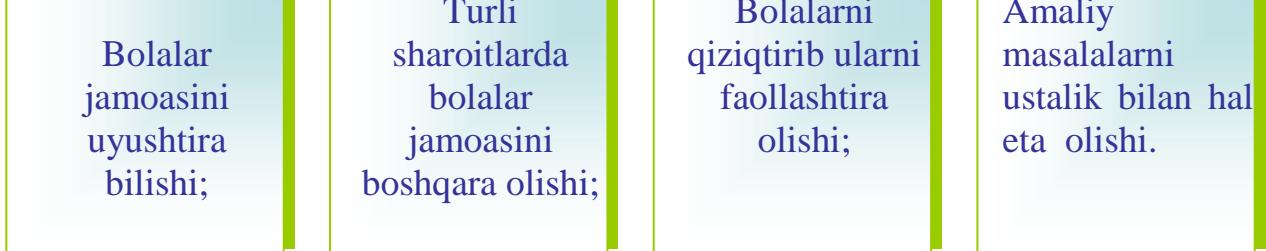
3.O'z kasbiga xos xislatlari:-

- milliy mafkura va mustaqil davlat mafkurasini tushunishi;
- zamonaviy maktab olib boriladigan o'quv- tarbiya jarayonida umuinsoniy boyliklar, milliy an'analar va urf – odatlarning ahamiyatini tushunishi;
- o'qituvchining kuzatuvchanligi;
- o'z diqqat – e'tiborini taqsimlay olishi;
- pedagogik fantaziya (xayol)ning rivojlanishi;
- o'ziga tanqidiy munosabatda bo'lishi;
- o'zini qo'lga ola bilishi, o'zini tuta olishi;
- pedagogik takt;
- nutqning emosional ifodalanishi.

4.Shaxsiy – pedagogik uddaburonligi:

- dars mashg'ulotlari uchun zarur materiallarni tanlay bilishi;
- o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqara olishi;
- ta'lif va tarbiya jarayonida o'quvchilar ongingintarqqiy etib borishini istiqbolli ravishda rejalashtira olishi;
- pedagogik vazifalarni shakllantirish va tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishni bilishi;
- bolalar jamoasiga rahbarlik qilishda o'z faoliyatini rejalashtirishini bilishi;
- o'quv maqsadlarini rejalashtira olishi;
- o'zining ta'lif – tarbiya ishlariga tayyorlanish tizimini rejalashtira olishi.

5 Tashkilotchilik malakalari:

6.Kommunikativ malakalari:

- bolalarmi o'ziga jalb etishni bilishi;
- bolalar va ota – onalar bilan maqsadga muvofiq pedagogik munosabatlarni tiklashni bilishi;
- bolalarning jamoalararo va jamoa ichida o'zaro munosabatlarni tartibga solishini bilishi;
- bolalar va ota – onalar bilan tashqaridan aloqa bog'lashni bilishi.

7. Gnostik malakalari:

- bolalarning asab – psixik taraqqiyoti darajasini aniqlay bilishi;
- o'zining tajribasi va pedagogik faoliyati natijalarini tanqidiy tahlil qila olishi;
- boshqa o'qituvchilarning tajribalarini o'rganib, undan (nazariy va amaliy tomondan) to'g'ri xulosa chiqara olishi;
- psixologik va pedagogik adabiyotlardan foydalanishni bilishi;
- o'quvchilarni to'g'ri tushunib, ularning xulq - atvor sabablarini tushuntirishni bilishi;

8. Ijodiy xislatlari:

Shunday qilib, ko'rsatib o'tilgan modelning asosiy tuzilishi tariqasida quyidagilar keltiriladi.:

- shaxsnинг jamoatchilik va kasbiy yo'nalishi;
- pedagogik mahorat va qobiliyati;
- xarakterning psixologik xususiyatlari;
- bilish faoliyati;
- o'qituvchi shaxsining bolalarni kasbga tayyorlash ishlari darjasidagi umumiy taraqqiyoti.

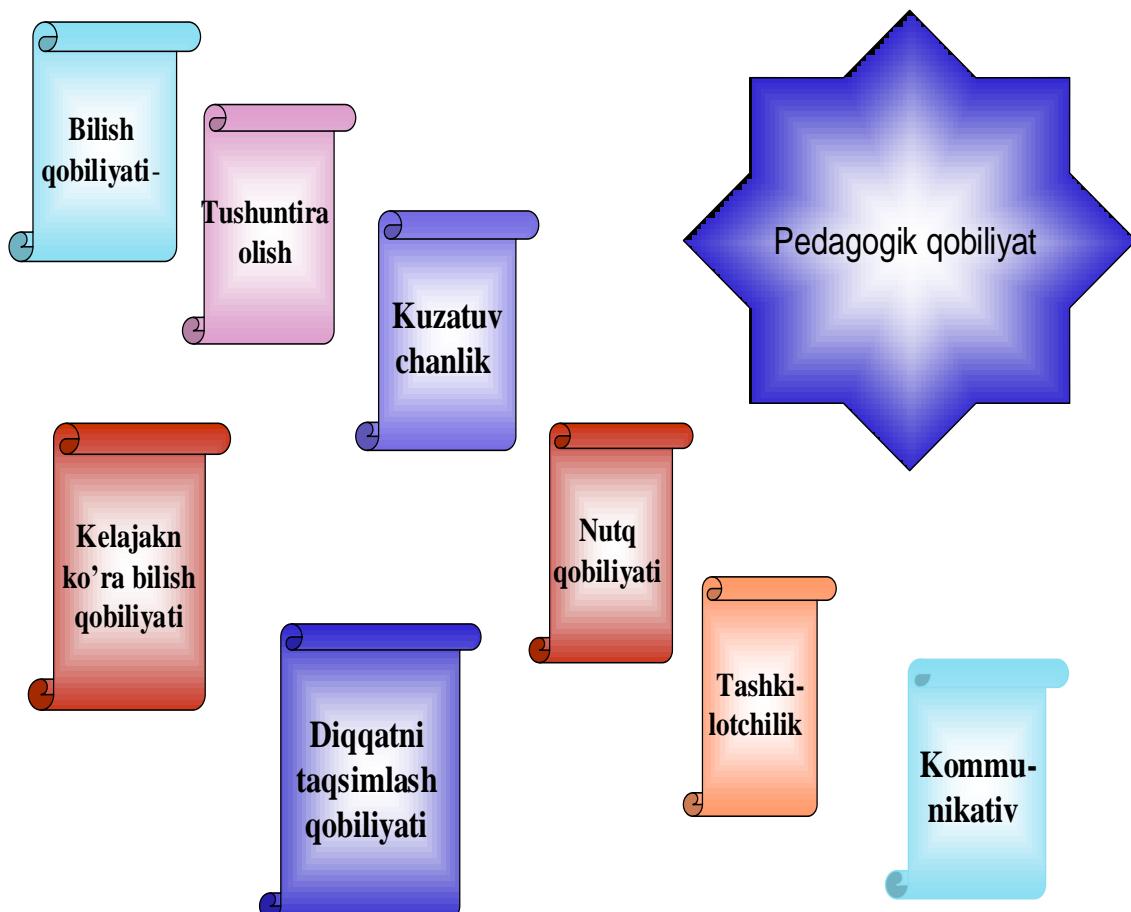
Professiogramma yoshlarga o'zlarining kelgusida o'qituvchilik kasbini to'g'ri va ongli ravishda tanlab olishlariga yordam beradi. Professiogrammani kasbga xos ravishda o'qitishni tashkil qilishda ta'limming samaradorligi va uning muvaffaqiyati qanday bilim va ko'nikmalarga, ayniqsa, shaxsning qanday qobiliyat va shaxsiy xislatlariga bog'liq ekanligini albatta ko'rsatish zarurdir. Mana shu prfessiogrammaga asosan bo'lajak mutahassis- o'qituvchilarining sifat jihatidan o'z kasbiga naqadar tayyorligi haqida bir fikrga kelishimiz mumkin.

Pedagogik kasb, ma'lumki, har kimning ham qo'lidan kelavermaydi. Pedagogik faoliyatdan yutuqlarga faqat shu kasbga qiziqqan, shu faoliyat bilan shug'ullanishga moyil, oqibat natijada esa pedagogik qobiliyatga ega bo'lgan kishilargina erisha oladi.

Qobiliyat – bu kishining biror faoliyatga yaroqligi va shu faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishdir.

Pedagogik qobiliyat – bu qobiliyat turlaridan biri bo'lib, kishining pedagogik faoliyatiga yaroqlilagini va shu faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullana olishni aniqlab beradi.

Pedagogik qobiliyatning tuzilishi qanday?

Uzoq yillar olib borilgan tadqiqotlar, pedagogik qobilyatlar murakkab va ko'pqirrali psixologik bilimlardan iboratligini ko'rsatib beradi. Ana shu tadqiqot ma'lumotlaridan foydalanib, pedagogik qobiliyatlar tuzilishida muhim o'rinni egallaydigan qator komponentlarni (tarkibiy qismlar) ajratib ko'rsatish mumkin.

Didaktik qobiliyat – bu bolalarga o'quv materiallarni aniq va ravshan tushuntirib, oson qilib yetkazib berish, bolalarda fanga qiziqish uyg'otib, ularda mustaqil faol fikrlashni uyg'ota oladigan qobilyatdir.

Didaktik kasbiy mahorat, shunchaki bilimlarni osonroq, hammabop va tushunarli qilib, o'quvchilar ongiga yetkazib berish qobiliyatining emas, balki shu bilan birga o'quvchilarning mustaqil ishlarini, ularning bilish faolligini oqilona va mohirlilik bilan boshqarib, ularni kerakli tomonga yo'naltirib turishdan iborat qobiliyatni ham o'z ichiga oladi. Mana shu qobiliyatlar asosida o'quvchilar psixologiyasiga xos doimiy ustakovka (yo'naltirish) yotadi. qobiliyatli pedagog o'quvchilarning tayyorlik darajasini, ularning taraqqiyot darajasini, ularning taraqqiyot darajasini hisobga olgan holda bolalarning nimani bilish va nimani bilmasligini, nimalarni allaqachon esdan chiqarganliklarini tasavvur qila oladi.

Ko'pchilik o'qituvchilarga, ayniqsa xafsalasiz o'qituvchilarga, o'quv materiali oddiygina va hech qanday alohida tushuntirish hamda izoh berishni talab qilmaydigandek tuyuladi. Bunday o'qituvchilar o'quvchilarni emas, balki birinchi galda o'zlarini nazarda tutib ish olib boradilar. Shuning uchun ham o'quv materialini o'ziga qarab tanlaydilar. qobiliyatli, tajribali o'qituvchilar esa o'zlarini o'quvchi o'rniga qo'yib, kattalar uchun aniq, ravshan va tushunarli bo'lgan material o'quvchilar uchun noaniq va tushunarsiz bo'lishi mumkin degan nuqtai nazarda bo'ladilar.

Snuning uchun ham bunday o'quvchilar materialning xarakteri va uni bayon etish usullarini alohida o'ylab ko'rib rejalashtiradilar. Materialni bayon etish jarayonida qobiliyatli o'qituvchi uchun o'quvchilarning qanday tushunayotganliklari va zarur bo'lganda dars bayonotiga alohida e'tibor berishga intilayotganliklari kabi qator belgilarga qarab to'g'ri tasavvur qilib, xulosa chiqara oladi.

Ana shunday pedagogik qobiliyatni aniqlash uchun psixolog N.Gonobolin juda qulay test tavsiya etadi. Bu testga ko'ra bilish xarakteridagi matnda o'qituvchining fikri ayrim sinf o'quvchilari uchun qiyin deb hisoblangan qismlarni alohida ko'rsatib, nima uchun bu qismlarning qiyinligini tushuntirib berish, shunday so'ng esa matnni o'quvchilarga yengil va ularning o'zlashtirilishi uchun qulay qilib tuzish tavsiya etiladi. Qobiliyatli o'qituvchi shu bilan bir qatorda materialni o'zlashtirish, o'quvchilarga bir oz nafas olib, o'zlariga kelib olishlari va o'z diqqat – e'tiborlarini bir joyga qo'yib, ayrim qo'zg'alishlarni «so'ndirib», boshqalarni esa jadallashtirib, ularning bo'shashaganligini, sustligini va loqaydligini yengishlari uchun zamin tayyorlash zarurligini ham nazarda tutadi. Bunday o'qituvchi zarur sharoit yaratilmaguncha darsni boshlamaydi. Haddan tashqari shiddat bilan boshlangan dars o'quvchilarda himoya qiluvchi tormozlanishning vujudga keltirib, miya faoliyati tormozlanadi va o'quvchining so'zları yetarlicha idrok qilinmaydi.

Akademik qobiliyat- bir qancha fanlarga oid bilimdonlik qobiliyati o'qituvchi o'z fanini faqat hajmidagina emas, balki atroficha, keng, chuqur bilib, bu sohada erishilgan yutuqlar va kashfiyotlarni doimiy ravishda kuzata borib, o'quv materialini mutlaqo erkin egallab, unga katta qiziqish bilan qaraydi hamda ozgina bo'lsada tadqiqot ishlarini olib boradi.

Ko'pmirk tajriban pedagogiarning ayushtarichna, o'qituvchi o'z tam bo'yicha bunday yuksak bilim savyasiga erishish, boshqalarni qoyil qilib hayratda qoldirish, o'quvchilarda katta qiziqish uyg'ota olish uchun u yuksak madaniyatli, har tomonlama mazmunli, keng erudisiyali (bilimdon) odam bo'lmos'i lozim.

Bunday o'qituvchilar haqida o'quvchilar: «Mahmud aka xuddi professorning o'zginasi – ya. Biz uning bilmagan birorta sohasi bormikin deb tez – tez o'ylab turamiz. Darslarga u butun vujudi bilan kirishib ketadi» deydilar. Ba'zan o'qituvchilar o'z o'qituvchisi haqida «Baqir – chaqir qiladi – Yu, ammo zarracha bilimi yo'q» deb butunlay teskarisini aytsalar, juda alam qiladi.

Perseptiv qobiliyat – bu o'quvchining, tarbiyalanuvchining ichki dunyosiga kira bilish, psixologik kuzatuvchanlik, o'quvchi shaxsining vaqtinchalik psixik holatlari bilan bog'liq nozik tomonlarini tushuna bilishdan iborat qobiliyatdir.

Qobiliyatli o'qituvchi bolalarning har qanday mayda - chuyda hatti – harakatlarida, yorqin ifodalananadigan ayrim tashqi holatlarida hamda ularning ichki dunyosida yuzaga keladigan o'zgarishlarni sezdirmasdan bilib oladi. Ana shunday hollarda o'quvchilar: «*Muhabbat opa kimningdir kayfiyatida o'zgarishlar bo'lsa yoki kimdir darsga tayyorlanmasdan kelgan bo'lsa ko'ziga qaraboq bilib oladi*», deydilar.

Nutq qobiliyati - kishining o'z tuyg'u – hislarini nutq yordamida, shu bilan birga mimika va pantomimika yordamida aniq va ravshan qilib ifodalab berish qobiliyatidir.

O'qituvchidan o'quvchilarga uzatiladigan axborot, asosan, ikkinchi signal tizimi – nutq orqali beriladi. Bunda mazmun jihatdan uning ichki va tashqi xususiyatlari nazarda tutiladi. («Biz uchun adabiyot o'qituvchimiz – Nazira opaning darsini eshitishdan katta lazzat yo'q. Nazira opamlar shu qadar yaxshi va chiroylik qilib gapiradilarki, hatto tanaffusga chalinadigan qo'ng'iroq ham xalaqit beradi»).

► Darsda qobiliyatli o'quvchining nutqi hamma vaqt o'quvchilarga qaratilgan bo'ladi. O'qituvchi yangi materialni tushuntiradimi, o'quvchilar javobini sharhlab beradimi, o'quvchilar javobini, ularning xatti – harakatlari yoki xulq - atvorini ma'qullaydimi yoki tanbeh beradimi, xullas nima qilishidan qat'iy nazar, nutqi hamma vaqt o'zining ishonchliligi, jozibadorligi kabi ichki quvvat bilan alohida ajralib turishi lozim.

► O'qituvchi nutqi, uning talaffuzi aniq, ravshan, oddiy va o'quvchilar uchun tushunarli bo'lishi kerak.

► Beriladigan axborotlar shunday tuzilishi kerakki, bunda o'quvchilarning fikru – zikri va diqqat – e'tiborini faollashtiradigan bo'lsin. Buning uchun esa o'qituvchi

o'rtaga savol tashlab, asta sekinlik bilan o'quvchilarni to'g'ri javobga olib keladi, o'quvchilarning diqqat – e'tiborini faollashtiruvchi («Bunda ayniqsa ziyrak bo'ling!», «O'yab, yana o'yab ko'ring!») so'z va iboralarni o'z me'yorida ishlatiladi.

➡ O'qituvchi uzun jumlalarni, murakkab og'zaki izohlarni, qiyin atamalarni va zarurati bo'lmasa, utrli ta'riflarni ishlatmasligi lozim. Shu bilan birga o'qituvchi shuni hisobga olishi kerakki, o'qituvchining lo'nda – lo'nda bo'lib chiqqan qisqa nutqi ko'p hollarda o'-quvchilarga tushunarsiz bo'lib qolar ekan. O'qituvchining o'z o'rnida ishlatiladigan hazil aralash va xayrihohlik bildiruvchi arzimagan kinoyali nutqi o'quvchilarni juda jonlantirib, o'quvchilar tomonidan o'ta yaxshi qabul qilinar ekan.

➡ Qobiliyatli o'qituvchining nutqi jonli, obrazli, aniq - ravshan va ifodali, emosiyaga boy, dona – dona bo'lib bunda stilistik va grammatick xatolar mutlaqo bo'lmasligi lozim.

➡ Bir xil ohangdagi nutq o'quvchilarni juda tez toliqtirib, ularni zeriktiradi va behafsala qilib qo'yadi. Bu bilan birga bunday nutq I.P.Pavlovning fiziologik ta'limotga ko'ra, doimiy ta'sir etuvchan qo'zg'ovchiga aylanib, bosh miya katta yarim sharlari po'stida tormozlanish jarayonini yuzaga keltirib, o'quvchini va uyquchan qilib qo'yadi. Nutq tezligi ko'p jihatdan o'qituvchining individual psixologik xususiyatiga bog'liq. Ayrim o'qituvchilar tez gapirsalar, boshqalari sekin gapiradilar. Ammo o'qituvchi o'quvchilarning bilimlarini egallab olishlari uchun eng qulay tezlikdagi nutq o'rtacha jonli nutq ekanligini esdan chiqarmasligi lozim.

➡ Shoshqoloqlik nutq bilim o'zlashtirishiga xalaqit berib, bolalarni tez toliqtiradi va muhofaza qiluvchi tormozlanishni yuzaga keltiradi. O'ta sekin nutq lanjlik va zerikishga olib keladi. Nutqning balandligi - qattiq gapiresh ham xuddi shu singari hollarga olib keladi. Haddan tashqari qattiq, keskin, baqirib gapiresh o'quvchilarning asabiga tegib, ularni tez toliqtirib, muhofaza qiluvchi tormozlanishni yuzaga keltiradi. Mana shu yerda sharq mutafakkirlaridan Nasriddin Tusiyning «....o'qituvchi nutqi hech qachon va hech qayerda zaharli qo'pol yoki qattiq bo'lishi mumkin emas. Dars paytida o'qituvchining o'zini tuta olmasligi ishni buzishi mumkin”... degan nasihatini keltirishimiz juda muhim bo'lardi. O'qituvchining bo'sh, past ovozi yomon eshitiladi Nutqi imo ishoralar turli keskin harakatlar tajribali o'qituvchilarda o'z meyorida ishlatiladi. Lekin bir xildagi tinimsiz harakatlarning haddan tashqari ko'p bo'lishi kishining asabiga tegadi.

Tashkilotchilik qobiliyati- bu birinchidan o'quvilar jamoasini uyushtira bilish bunda jamoanijipslashtira olish va ikkinchidan o'zining shaxsiy ishini to'g'ri tashkil qila olish qobiliyatidir

O'qituvchining o'z ishini tashkil qila bilishi deganda, uning o'z ishini to'g'ri rejallashtirib, uni nazorat qila olishi nazarda tutiladi. Tajribali o'qituvchilarda vaqtga nisbatan o'ziga xos sezuvchanlik – ishni vaqtarbiya bo'yicha to'g'ri taqsimlab, mo'ljallangan vaqtdan to'g'ri foydalana olish ko'nikmasi paydo bo'ladi. Dars davomida albatta, ko'p hollarda vaqtini behuda yo'qotish ham mumkin. Lekin bu yo'qolgan dars rejasini tuzatish zaruriyati tuzilgan hollarda bo'lishi mumkin. Tajribali o'qituvchilar vaqtini sezalishni o'rganish uchun dars rejasini yoki matnda vaqtini nazorat qilish uchun belgilarni olib borishni tavsiya etadilar. Jumladan: darsning 10,20, 30 va boshqa daqiqalari davomida mabodo ko'zda tutilmagan vaqt ortib qolgan

taqdirda foydalanish uchun qanday qo'shimcha materiallarni tayyorlash yoki vaqt yetmay qolgan taqdirda qanday materialni keyingi darsga qoldirish mumkinligi haqida maslahat beradilar.

Avtoritar qobiliyat – bu o'quvchilarga bevosita emosional irodaviy ta'sir etib, ularda obro' orttira bilishdan iborat qobiliyatdir. (Garchan o'qituvchining o'z fanini mukammal bilishi, sezgirligi va xushmuomalaligi asosida qozoniladi). Avtoritar qobiliyat o'qituvchining rostgo'yligi, irodaviy uddaburonligi, o'zini tuta bilishi, farosatliligi, talabchanligi kabi irodaviy xislatlarga ma'naviy va ma'rifiy e'tiqodni singdira olganligiga ishonchi kabi xislatlarga ham bog'liqdir.

O'quvchilar (ayniqsa, o'g'il bolalar, o'spirinlar – buni alohida ta'kidlab o'tishi kerak) talab qilishni biladigan, o'quvchilarni majbur qilmagan va do'q - po'pisa qilmagan, shu bilan birga behuda rasmiyatchilikka yo'l qo'yagan holda o'z aytganini qildira oladigan o'qituvchilarni juda hurmat qiladilar.

Kommunikativ qobiliyat – bu bolalar bilan muloqotda bo'lishga, o'quvchilarga yondashish uchun to'g'ri yo'l topa bilishiga, ular bilan pedagogik nuqtai – nazardan maqsadga muvofiq o'zaro aloqa bog'lashga pedagogik takning mavjudligiga qaratilgan qobiliyatdir.

Pedagogik takt psixologiyasini o'rganishda psixolog I.V. Straxov benihoya katta hissa qo'shgan. Uning fikricha bunda muhimi - o'quvchilarga ta'sir etishning eng qulay usullarini topa bilish tarbiyaviy ta'sirni qo'llashda maqsadga muvofiq pedagogik chorallarga e'tibor berish, aniq pedagogik vazifalarni hisobga olish, o'quvchi shaxsining psixologik xususiyatlari va uning imkoniyatlari hamda mazkur pedagogik holatlarini hisobga olish zarurdir. Pedagogik takning yaqqol ifodalaridan biri – har qanday pedagogik ta'sirga nisbatan qo'llaniladigan chora – tadbirlarni (rag'batlantirish, jazolash, pand –nasihat) his eta bilishdan iboratdir.

Pedagogik xayol – bu kishining o'quvchilar shaxsini tarbiyaviy tomonidan loyihalashtirishda o'z ish – harakatlarining natijasini oldindan ko'ra bilishda namoyon bo'ladigan qobiliyatdir.

Bu qobiliyat o'qituvchi ma'lum o'quvchidan kelgusiga kim chiqishini ko'z oldiga keltirishida, tarbiyalanuvchilardan u yoki bu xildagi xislatlarni o'sib rivojlanishini oldindan ko'ra bilishida namoyon bo'ladi. Bu qobiliyat pedagogik optimizm tarbiyaning kuchiga o'quvchilarga bo'lgan ishonch bilan bog'liqdir. Shuning uchun ham o'quvchilar ayrim o'qituvchilar to'g'risida: «Axmat akamlar, ichimizdagi eng yaramaslarga ham ishonchlarini yo'qotmasdilar, shuning uchun ham biz ularni hurmat qilardik», degan fikrlarni izhor qilardilar.

Diqqatni taqsimlay olish qobiliyati- bu qobiliyat bir vaqtning o'zida diqqatni bir qancha faoliyatga qarata olishda namoyon bo'lib, o'qituvchi ishida g'oyat muhim ahamiyatga egadir

Qobiliyatli, tajribali o'qituvchi o'zining diqqat e'tiborini o'quv materialini qanday bayon etilishiga , uning mazmuniga, o'z fikrlarini atroflicha qilib qanday ochib berishiga yki o'quvchi fikriga baralla qaratadi va shu bilan birga bir vaqtning o'zida barcha o'quvchilarни kuzatib, ularni toliqkan toliqmaganliga e'tiborli yoki e'triborsizligiga, darsni tushunish tushunmasligiga ahamiyat berib, o'quvchilarning intizomini kuzatadi hamda oqibat natijada o'zining shaxsiy xulq atvoriga (yurish turishiga, o'zining qanday tutishiga, mimika va pontamimikasiga) e'tibor beradi.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan qobiliyatlardan tashqari o'qituvchi inson shaxsining maqsad sari intilishi, uddaburonlik, mehnatsevarlik, kamtarlik, kabi qator ijabyui xislatlariga ega bo'lishi lozim. U o'quvchilarни tarbiyalar ekan, o'zining xulq- atvori, yurish- turishi, xullas, butun o'qituvchilik shaxsi bilan o'quvchilarga o'rnak bo'lishi kerak. O'qituvchining o'zini qo'lga ola bilishi muhim ahamiyatga egadir.

Xulosa qilib, shuni aytish joizki, o'qituvchining barcha ijobiylar umum insoniy axloq me'yorlariga mos keluvchi xislatlari katta ahamiyatga ega. Agar biz quyidagi xislatlarni olib qaraydigan bo'lsak, bularning barchasi ham o'ta muhim omillardir. Jumladan,o'qituvchining tashqi qiyofasi uning obro'si shakllanishiga ta'sir etadi. O'qituvchining ozodaligi, ixchamligi, uning pokizaligi, sarishta- saranjonligi, sipogarchiligi, uning qiliqlari, o'zining chiroylik tutishi, uning qaddi- qomati va yurish-turishlari o'quvchilarda juda yaxshi taassurot qoldiradi.

Sharq mutafakkirlari o'qituvchi o'zi o'qib tursagina – o'qituvchi bo'la oladi, agar u o'qishni to'xtatib qo'yar ekan. Unda o'qituvchilik ham o'ladi, deb juda haqqoniy aytganlar. Bu haqiqatni yoshi qancha bo'lishidan qa'tiy nazar barcha o'qituvchilar yaxshilab bilib olishlari lozim.

NAZORAT UCHUN SAVOLLAR:

1. Jamiatda o'qituvchining tutgan o'rni va vazifalarini yoritib bering.
2. Zamonaviy o'qituvchiga qo'yiladigan talablarni eslating.
3. O'qituvchi va o'quvchilar orasidagi o'zaro munosabatlarini asoslab bering.
- 4.O'qituvchining pedagogik qobiliyatları haqida tushuncha bering.

Adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Karimov I. A. O'zbekiston iqtisodiy islohatlarni chuqurlashtirish yo'lida. T.: «O'zbekiston»1995.
2. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. T.: O'zbekiston, 1997.
- 3.Gaffarov A.Z., Yugay A.X.Pedagogik amaliyot. Toshkent, 2002.
- 4.G`oziyev E.G. Psixologiya(Yosh davrlari psixologiyasi). T., O'qituvchi, 1994.
- 6.Davletshin M.G., Do`stmuxamedova Sh.A., To`ychiyeva S.M., Mavlonov M. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T.: TDPU, 2004 y.
- 7.Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisi psixologiyasi. Toshkent,1998.
8. Shcherbakov A.I. Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiyadan praktikum. Toshkent, 1991.
- 9.Psixologiya. Qisqacha izohli lug'at. Toshkent, 1997.

Yosh va pedagogik psixologiya fanidanalabalar bilimini reyting nazorat qilish uchun test savollari

1.Yosh psixologiyasining fan sifatida o'rganish soxasi qaysi javobda ko'rsatildi.

A. Odam psixikasining yosh davrlar dinamikasini, rivojlanayotgan odam shaxsining psixik sifatlarini va psixik

B. jarayonlarning ontogenezini o'rganadi;

S.Maktabgacha tarbiyada va mактабдаги та'lim va tarbiya jarayonida bolalarda tafakkurning rivojlanish jarayonini o'rganadi;

D. O'quvchilarning bilish faoliyatini va ularda konkret va mavhum tushunchalarini shakllantirish jarayonlarni o'rganadi.

2.Pedagogik psixologiya fan sifatida o'rganadigan soxasini ko'rsatgan javobni aniqlang:

A.Ta'lim va tarbiyaning psixologik konuniyatlarini va o'kituvchi psixologiyasini o'rganadi;

B.Shaxsning shakllanishiga xos xususiyatlarni va psixologik - pedagogik tadqiqotlarga xos qonuniyatatlarni o'rganadi;

S.Sotsiometrik metod asosida sinfdagi o'kuvchilarning shaxslararo munosabatini o'rganadi;

D.Shaxsning shakllanishida mulokot va ijtimoiy sifatlarning shakllanish mexanizmlarni o'rganadi.

3.Bola psixik rivojlanishining shartlari nimalardan iborat.

A. Bolaning odamlar orasidagi xayoti, psixik faolligi, ijtimoiy tashkil etilgan va rag'batlantirib turuvchi faoliyati.

B.Darsda tashki olamdagи narsa va xodisalar xakida bilim va tushunchalarning shakllanishi;

S.Bolaning shaxs sifatida rivojlanishi va unda tasavvurlarning xamda xulk - atvor xakidagi bilimlarning shakllanishi;

D.Bolaning rivojlanishida va uning o'yin jarayonida bilim va ko'nikmalarning shakllanishi

4.Bolaning psixik rivojlanishi ta'minlovchi omillar va shart - sharoitlar qaysi javobda berilgan.

A.Tabiyy va sotsial muxit, maktabgacha tarbiya muassasalaridagi tarbiya va mактабдаги та'lim;

B.Boladagi kobiliyat kurtaklari, irsiyat, bosh miya imkoniyatlari bilan bog'lik bo'lган biologik faktor;

S.Oliy nerv faoliyatining tipi bilan bog'lik bo'lган asab tizimiga xos kuch va xarakatchanlik.

D. Barcha javoblar to'g'ri.

5.Ijtimoiy muxit va ijtimoiy munosabatlar boladadagi anotomik fiziologik o'zgarishlarga bog'liq.

A.Ilk bolalik davrida shakllanadigan muxim sifatlar nimalardan iborat?

B.Tik turib yura olish, predmetli faoliyat va nutkini egallash;

S. Odamlar gap - so'zlarini tushunish va shaxsiy faol nutkini shakllanishi;

D.Katta yoshdagi odamlar bilan nutk vositasida mulokotga kirisha olish imkoniyati;

6.Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning psixik taraqqiyotiga xos xususiyatlar bayon etilgan javobni aniqlang.

A.Bolada ikkinchi signal tizimining jadval rivojlanib borishi va tafakkurning shakllanishi, murakkab tushunchalar paydo bo'lishi, ilmiy bilim va tushunchalarining shakllanishi;

B. SHu davrda ko'z kuvvatini o'tkirlashishi, eshitish organini rivojlanishi, lug'at boyligi ortishi, diqqat va xotira xajmining kengayishi psixik jarayonlarda ixtiyoriklikning ortib borishi;

S. So'zlar ishlatalishi va boshka tafakkur shakllarining bola faoliyati jarayonida ko'llanilishi;

D.Bola rivojlanishiga ta'sir etuvchi yangi ijtimoiy sharoitini kelib chikishini, bu sharoitning bola syujetli - rolli o'yinlarida ifodalanishi; o'z - o'zini tushunish va o'z - o'zini baxolashning o'sishi; xarakat motivlari va shaxsiy xulk - atvorini boshqalar talabiga moslashtirilishi, o'quv faoliyati elementlarini o'zlashtirilishi.

7. Bolanning matabda ta'lif olishga tayyorgarligi qanday xususiyatda ifodalanadi.

A. Bola xissiyot va irodasi rivojlanishidagi ma'lum darajaning shakllanganligi va irodasi rivojlanishidagi ma'lum darajaning shakllanganligi va shu asosida ixtiyoriy ongli o'sish extiyojining shakllanganligi, o'z xatti - xarakatlarini ixtiyoriy boshkara olishning shakllanganligi;

B.Birinchi sinf dasturi materiallarini o'zlashtira olish imkoniyatini beradigan tashki dunyo xakidagi tasavvur va bilimlar tizimining shakllanganligida;

S.Shaxsning bilish faoliyati va turli psixik sifatlarini o'sishi uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar xajmining bolada shakllanganlik ifodalashda.

D.Bilish faoliyati va ta'lif - tarbiya jarayonida va ijtimoiy muxitda taklid kila olishida

8.Uch yoshdag'i krizis (inkirozi) qanday xatti - harakatlarda ifodalanadi.

A. O'zini o'zgalardan farqlay (ajrata) olish, o'z imkoniyatlarini tushunish, mustaqilliqqa intilish, o'z istaklarini katta yoshdag'i odamlar hohish istagiga qarama - qarshi qo'yish va kattalarni bolaga munosabatida eski tipdagi munosabatini saqlab qolishi;

B.Bola o'zining xulkiy xatti - xarakatlarida nima yaxshi - Yu, nima yomon degan tasavvurga moslay boshlashi, bola xarakat ida motivlar ko'rashishi kelib chikishi, xulkiy normalarga mos ravishda kabul kila olishning shakllanishi;

S.Bola o'z xatti - xarakatlarini nazorat kila oladi, o'zini va tengdoshlarining yutuqlarini tushuna boshlaydi, muvaffaqiyatsizlikka uchraganda qaysarlik qiladi, bu shuning shu yoshiga xos jismoniy talabidan kelib chiqadi.

D. Bolaning shaxsiy va individual xususiyatlaridan kelib chiqadi, o'z xatti - xarakatlarini to'g'ri baxola olmaydi

9.Kichik maktab yoshidagi bolalarning psixik rivojlanishida ta'lifning roli kaysi javobda berilgan.

A.Kichik maktab o'kuvchilarda jamoa shaklidagi mulokot va faoliyatining shakllanishi va bilimga bo'lgan kizikishning rivojlanishi;

B. Ko'zatuvchanlik, ixtiyoriy diqqat, esda olib qolish usullari, ijodiy hayol, mavxum tafakkurini shakllanishi;

S. Bilish jarayonini rivojlanishi, ta'lif olishdag'i muammolarni yechish imkoniyatini beradigan tafakkur jarayonining shakllanishi.

D. Kichik maktab yoshidagi bolalarda amaliy ko'nikmalar va malakalar va faoliyat tizimining rivojlanishi

10.Kichik məktəb yoshidagi o'quvchi mexnatining psixologik xususiyatlari ko'rsatilgan javobni aniqlang.

A. O'z - o'ziga xizmat qilish va o'zini nazorat qilishning dastlabki, elementar ko'rinishini shakllantiradi.

B. Mehnat bu davrdagi asosiy yetakchi faoliyat hisoblanadi;

S.Mehnat kasbga hos asosiy malaka va ko'nikmalarini shakllantiradi, mexnatsevarlikni tarbiyalaydi.

D. Kichik məktəb yoshidagi o'quvchilarda axloqiy hislarni shakllantiradi, mexnatsevarlikni tarbiyalaydi

11.Kichik məktəb yoshida vujudga keladigan yangi o'zgarishlar nimalardan iborat.

A.Qiziqishlari yo'nalishning turlichaligi va maxsus qobiliyatlarning yuzaga kelishi;

B. Erkinlik, refleksiya va katta bo'lganligini his etish;

S.Erkinlik, tanqidiylik, o'z fikrlarining xaqqoniyligi asoslab bera olish.

D.Hatti harakat va o'z ichki rejasida o'z xarakatini xaqqoniy asoslab bera olish

12. Kichik məktəb o'quvchilarining taraqqiyoti nimalardan iborat?

A.Axloq normalari va xulq - atvor qoidalarini egallaydi, bolaning o'z - o'zini anglashi va o'z - o'ziga baxo berishi kattalar baxosiga bog'lik bo'lib, anik vaziyatli xarakterga ega bo'ladi;

B.O'z - o'zini tarbiyalash elementlari yuzaga keladi; mustaqilika erishishga intilish, o'zining shaxsiy hissiyotlarini bilish extiyoylari paydo bo'ladi;

S.O'zini tevarak atrofdagi olamdan ayrib qo'ygan xolda o'z "men"ligini anglashi, shaxsiy xulq - atvori yuzaga kelib, uni o'z motivlariga buysundiradi;

D.Bolada men konsepsiyasini paydo bo'lishi va aniq vaziyatni xarakterlay olishi

13.Kichik məktəb yoshida yetakchi faoliyat kaysi bir javobda ko'rsatilgan?

A.O'qish faoliyati;

B.Predmetli faoliyat;

D.O'yin va mexnat faoliyati;

S.Taqlidchanlik faoliyati

14. Kichik məktəb o'quvchilarining kadrli katta odamlar (o'kituvchi va ota-onalar) va o'z tengqurlari bilan bo'ladigan munosabatlari hususiyati nimalardan iborat?

A.Bunda gap shundaki, kattalar bola uchun obru tariqasida kelsa, tengqurlari guruxi muxim axamiyatga ega bo'lган referent gurux tariqasida keladi;

B.Bunda gap shundaki, sinfda jipslashgan jamoa yuzaga kelib, kattalar esa ma'naviy xakamlik rolida keladi;

S.Bunda gap shundaki, tengqurlar guruxi kichik məktəb o'quvchilari uchun yakka referent gurux bo'lib xisoblansa, kattalar bunday xususiyatga ega emas.

D.Bunda gap shundaki o'z guruxiga axamiyatli bo'lgan tasodifiy faoliyatni yuzaga kelishi

15.Shaxsning o'smirlik yoshiga o'tishda yuzaga keladigan asosiy qayta-shakllanishi nimalardan iborat?

A.Mustakillikka intilishi, tevarak - atrofdagilarga nisbatan tankidiy munosabatlarda bo'lishida, negativizm, janjallik xolatlari bo'lishidadir;

B.Bunda gap shundaki, bolaning tasavvurlari o'z bolaligi xakida emas, balki o'zining katta bo'lganligi his etishi, katta bo'lishi va o'zini katta deb xisoblashga intiladi;

S.O'ziga karashida, o'zini "parvarish" kilishida, o'zini bola deb xisoblashlarini istamasligida, o'z imkoniyatlariga yuqori baxo berishidadir.

D.Bunda gap shundaki o'z - o'ziga e'tibor berish va o'z - o'ziga yuqori baho berish

16.O'smirlar bilan kattalar o'rtasidagi nizolarning kelib chikish sabablari nimada aks etadi?

A. Kattalarda o'smirlarga nisbatan bo'ladigan munosabatlar kichkina bolaga bo'lган munosabatdek saklanib kolishida;

B.O'smirning moddiy tomondan kattalarga butunlay bog'lik bo'lib turishida;

S.Ota-onalarning o'smirlarni "kattalashish" darajasini ogir kechinishlaridadir;

D.Bu yoshdagi o'smirlarda o'tish davrining ogir kechishi

17.O'smirlik yoshida o'zaro munosabatlarning xususiyatlari va "tanglik" davring kechishi nima bilan aniqlangan?

A.O'smirning ijtimoiy mavkei kattalar olamga o'tishi bilan;

B. O'smir organizmida anatom - fiziologik o'zgarishlarning xarakteri bilan;

S. O'smirda o'kish motivlarining asta - sekin tarkib topishi bilan;

D. O'smirda motivatsion faoliyatning tarkib topishi.

18..O'qish faoliyati motivlari nimalardan iborat?

A. Keng ijtimoiy motivlar bilan shaxsiy bilish motivlari, muvaffakiyatga erishish, o'z qadr - qimmatini himoya qilish bilan bog'lik bo'lган shaxsiy motivlarning murakkab tuzilishida;

B.Keng ijtimoiy motivlar bilan ko'shilib ketgan shaxsiy motivlarning asosiy o'rmini egallashidan;

S.Tengurlarning eng kichik referent guruxi va kattalarni tushunish bilan bog'lik turli motivatsiyalar murakkabligi birligidan iboratdir.

D.Turli xil guruxlarda keng bir - biriga ko'shilib ketgan shaxsiy motivlarning murakkab tuzilishi.

19.O'smirlar taraqqiyotidagi ijtimoiy vaziyatlarning asosiy o'zgarishlari nimalardan iborat?

A.O'smir va tengurlari jamoasida o'z o'rmini egallashga intiladi;

B.Tengurlar jamoasi o'smir uchun yangi rolni bajaradi;

S. O'smir kupinchha karshilik ko'rsatishga moyil bo'ladi.

D. O'smirlarda boshkalarga nisbatan o'z "men"ini yukoriga ko'yish

20.O'smirlarda o'z - o'zini anglashning rivojlanish xususiyatlari nimalardan iborat?

A,O'smirlar shaxsida egotsentrik (ichki) yo'naliшlar borgan sari kuchayib, o'z - o'zini ko'prok parvarish qila boradi;

V.O'smirlar emansipatsiya reaksiyasi yuzaga kelib, tevarak - atrofdagilarning fikrlarini yukori darajada his etish bilan qo'shilib ketadi;

S,O'smirlarda o'zining ichki olamiga bo'lган kizikishlar pasayib, o'smirlik davri oxirlariga borib uning o'rmini tengurlarining referent guruxiga bo'lган kizikishlar egallaydi.

D.O'smirlarda ichki va tashki ta'sirlarga berilishi va borgan sari boshkalarga kizikishi ortishi bilan belgilanadi.

21. Ijtimoiy - psixologik xolat bo'lgan o'spirinlik kanday ifodalanadi.

A.Bu -o'spirinning kattalar jamoasining to'lik a'zosi bo'lishga tayyorligini sub'ektiv boshdan kechirishi sifatida kattalik hissining vujudga kelish davri bo'lib, bu xis mustakillikka intilishida namoyon bo'ladi.

B.O'spirin o'z xulk - atvorida amal kiladigan axlokiy prinsiplar, e'tikod, tushuncha va tasavvurlarning tez - sur'atlar bilan shakllanish davridir;

S.Bu o'spirinning fuqaro sifatida tarkib topishi, davri, uning ijtimoiy xayotga faol qo'shilishi, fuqaro va vatanparvar sifatida uning ma'naviy xislatlarining shakllanishi davridir;

D.O'spirinda anotomik fiziologik va funksional o'zgarishlar rivojlanishi davridir

22.O'spirinlik davrida vujudga keladigan yangi xususiyatlar nimalardan iborat.

A. Ularning o'kishga ongli munosabati sadi; bu yosh davri boshdan kechiriladigan xis - tuyg'ularning boyligi va turli - tumanligi bilan boshqalardan farq qiladi, hayotiy maqsad, baxt, burch, sevgi kabi falsafiy - axloqiy muammolarga qiziqish ortadi; o'z - o'zini anglash xam sifat jixatdan o'zgacha xarakter kasb eta boshlaydi;

B.Voqelikning ta'siri ostida shakllanadigan va o'spirin o'z xulk- atvorida amal kila boshlaydigan axloqiy tushunchalar, tasavvurlar, e'tiqod, prinsiplar tarkib topadi; e'tikod va dunyokarash bilan bir katorda o'spirinda axloqiy ideallar xam vujudga keladi;

S.YUqori sinf o'quvchilarining o'kuv fanlariga tanlab munosabatda bo'lishi; bu yoshda yigit va qizlar fanning muayyan soxasiga barkaror kizikishlarini aniklaydilar; bunday kizikish shaxsning kasbiy yo'naliشining shakllanishiga olib keladi va kasb tanlashni belgilaydi.

D.O'spirinlik davrida o'z - o'ziga yukori baxo berib mustakillikka intilib va o'zini kattalarday his etish istagining namoyon bo'lishi

23.O'spirinlarning kasb tanlash muammozi va o'z - o'zini aniklash kanday namoyon bo'ladi.

A.Maktabni bitiruvchilarining ko'pchiligi u yoki bu darajada o'zlarining kelajaklarini belgilab boradilar. Lekin ulardan ayrimlari o'z xayotiy yullarini aniklay olmaydilar. kasbiy o'z - o'zini aniklay olmaslik esa murakkab ichki nizolar, tanlagen kasbidan ko'ngli kolish kabilalar bilan bog'lik jiddiy kechinmalarga olib kelishi mumkin.

B.Kasb tanlash shaxsiy talabchanlikning muayyan darajasini aks ettiradi. U esa ob'ektiv imkoniyatlarini va kobiliyatlarni baxolashni o'z ichiga oladi. Bundan tashkari unga ko'pincha sub'ektiv tomonidan anglanilmaydigan kasbga ko'yiladigan talablar darajasi xam ta'sir etadi.

S.Qizikishlarni yukligi sababli yukori sinf o'kuvchisi kasb tanlashini orqaga suradi. Bu kechikish ko'pincha umumiyl balog'atga yetmaganlik, o'spirinlar xulk - avtori va ijtimoiy orientatsiyalarining infantilligi bilan birga kechadi. Kasbiy o'z - o'zini aniklash esa barkaror "Men" obrazi va kattalikning muxim tarkibiy kismlaridan biridir.

D.Kasb tanlashda ijtimoiy muxitning ta'siri va bu orkali o'zidagi individual psixologik qobiliyatni baxolashni o'z ichiga oladi

24. O'spirinlik davrida o'z - o'zining anglashning xususiyatlari nimalardan iborat.

A. Yukori sinf o'kuvchilarining o'z - o'zini anglashi sifat jixatdan tamoman boshkacha xarakterga ega. O'z - o'zini anglash shaxsning axlokiy psixologik sifatlarini baxolash va anglash extiyojri bilan boglangan;

B.O'spirinlik davrida o'ziga, o'z shaxsining sifatlariga kizikish, o'zini boshkalar bilan taqqoslash, o'zini baxolash o'z hissiyat va kechinmalarini tushunib olish extiyoji tarkib topadi;

S.Abstrakt - mantikiy tafakkurning rivojlanishi nafakat yangi akliy sifatlarning, balki yangi extiyojlarning paydo bo'lishiga xam olib keladi. D.O'spirinlarda o'ziga kizikish, o'zini boshkalar bilan takkoslash vujudga keladi.

Tafakkurning rivojlanishida intellektual rivojlanish va bu davrda xilma - xil extiyojlarning paydo bo'lishiga olib keladi.

25.O'zlashtirish deganda nimani tushunasiz.

A.Bevosita organizmning tug'ma fiziologik xususiyatlari natijasida xulk - atvorning o'zgarishi bo'lib, bu o'zgarish o'zlashtirish jarayonida muayyan maksadlarga erishish imkonini beradi.

B.Xulq - atvorning bevosita tolkish, jaroxat olish, tashkaridan ta'sir etadigan mexanik qo'zg'atuvchilar, ximiyaviy moddalarning ta'siri xamda jismoniy yetilish natijasida vujudga keluvchi o'zgarishidir.

S.Organizmning tug'ma xususiyatlari natijasida vujudga keluvchi faoliyat va xulk - atvorning maqsadga muvofiq o'zgarishidir.

D.Bola organizmida layokat va undagi tug'ma xususiyatlar natijasida vujudga keluvchi ba'zi bir o'zgarishlar

26.O'qish faoliyat sifatida deganda nimani nazarda tutasiz.

A. Ongli maksad asosida muayyan bilim; ko'nikma, malaka va faoliyat xamda xulk - atvorni egallashni boshkarishdir;

B.Inson tomonidan maksadga erishishga karatilgan xatti - xarakat lar, yozuv, nutk kabi turli xarakat larning bajarilishidir;

S.Ideal rejada amalga oshiriladigan va kandaydir maksadga karatilgan akliy xarakat lar tizimidir.

D.Insonning bevosita o'kish faoliyati davomida ta'lim - tarbiya jarayonida paydo bo'ladigan ko'nikma malaka va xulq- atvorning ba'zi bir belgilarini boshqarishi

27.O'quv faoliyati motivlari nimalardan iborat.

A.Bilimlarga bo'lган extiyoj bilan, jamiyatga foyda keltirishga intilish bilan, shuningdek mana shu faoliyatga nisbatan ijobiy munosabatlarni tug'dirish bilan bog'lik bo'lган turtkidir;

B.Insonning muayyan faolligi manbalari bilan bog'lik bo'lган extiyoj bilan belgilanadi;

S.Qiziqish, intilish, ustanovka, e'tikod va dunyokarash bilan belgilanadigan insonning faollik manbalari bilan bog'liq o'quv faoliyatiga bo'lган turtkidir.

D.Insonning bevosita kizikishlari tufayli vujudga keladigan shaxsiy ijtimoiy extiyojlar bilan belgilanadi

28.Ta'lim jarayoniga ta'sir etuvchi omillar kaysilar.

A.Tashqi va ichki dunyoning idrok qilinadigan barcha tomonlaridan ijodining nimadir bilish va o'zlashtirish zaruriyatni xisoblanadi;

B.Diqqat va ustanovka (ichki omillar), shuningdek o'kuv materialning turi (tashqi omillar) xisoblanadi;

S.YOd olinayotgan materiallarda insonning hayotiy tajribasi, tushuncha va bilimlarida aks etishi mumkin bo'lgan, u yoki bu darajada anik konuniyatlarning mavjudligi xisoblanadi.

D.O'kuv materialini esda olib qolishda shuningdek o'kuv materialining turli tashqi va ichki omillari hisobga olinadi

29."Aqliy xarakatlarning bosqichma - bosqich shakllanishi" (P.Y. Galperin) tushunchasini yoritib bering.

A.Bu xarakatlarni to'zishga imkon beruvchi ketma - ket boruvchi bo'lib orientirovka kilish asosidan boshlanadi, kiyin moddiy yoki moddiylashgan shakldan "ichki nutk" va nixoyat "tashki nutk" ga utuvchi xarakat lardir.

B.Tashqi moddiy xarakatlarning (o'kuvchi dastavval foydalanadigan) asta - sekin ichki, aqliy xarakatlar, ya'ni batamom aklda amalga oshiraladigan harakatlarga aylanishidir. (interiorizatsiya):

S.Bu P.Y. Galperin tomonidan ilgari surilgan va uning izdoshlari tomonidan rivojlantirilgan nazariya bo'lib, tashqi predmetli xarakat larning ichki (akliy) xarakat larga o'tishini ochib beradi.

D.Xatti - xarakatlarning muayyan boskichida bevosita shakllanadigan sensormato xarakat lar.

30.Malakalarga o'rgatish jarayoni qanday jarayon.

A.Bilimlar vazifani muvaffakiyatli bajarish uchun xarakat larni to'g'ri tanlash asosida bo'lishi kerak.

B.Bu bilimlarda narsalarning xakikatdan xam ega bo'lgan sifatlari aks ettirilishi kerak.

S.Xarakatlar maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan ob'ektlarni o'zgartirishni ta'minlashi kerak.

D.Bilimlar bilish faoliyati orkali muxim maksadlar va xarakatlarni to'g'ri tanlay olish va maksadga erishish uchun zarur bo'lgan sifatlarning aks etishi.

31.Jamiyatning o'kituvchilik kasbiga ko'yadigan asosiy talablari.

A.Keng bilim saviyasiga ega bo'lism, ta'lim va tarbiya metodikasini egallash, bolalar ichki dunyosini tushuna olish, o'z bilim va maxoratini doimiy ravishda oshirib borish.

B.Bilim va tajribalarni jamiyat tarakkiyoti bilan bog'lab olib borish.

S.O'z bilimlarini dunyoviy va diniy bilimlar bilan to'ldirish.

D.Raqobatbardosh bilimlariga ega bo'lism.

32.Bolalar kaysi jarayonlarda fazoviy tushunchalarni to'g'ri idrok kila boshlaydilar.

A.Bolalar o'zlaridadan uzok va yakin baland va past joylashgan narsalar bilan bevosita munosabatda bo'lism jarayonida.

B.Bevosita mustakil xarakatlar bajarish jarayonida.

S.Mavxum tushunchalar yordamida.

D.Sayr mashg'ulotlarida.

"Loaqlar bir harf o'rgatgan ustozning xaqqini yuzming ganju xazina bilan ham uzib bo'lmaydi" mazkur xikmatli so'zning muallifini aniklang.

A. A.Navoiy.

B. A. Avloniy.

S. N. Xisrav.

D. E. Voxidov.

33.Muammoli o'qitishning asosiy maqsadini aniqlang.

A. talabalarni tafakkur tarzini rivojlantirish, ijodiy ?obiliyatini takomillashtirish, mustakil faoliyatga undash.

B.Individual xususiyatlarni shakllantirish xozirjavoblikka undash.

S.Ijodiy faoliyatga undash, mustakil fikrini kengaytirish.

D.Kommunikativ kobiliyatini rivojlantirish.

34. Ta’limning asosiy mazmunini aniklang.

A. bilim berish, ko’nikma xosil kilish, malakalarni takomillashtirish.

B.O’kitish, o’rgatish, bilim berish.

D. Qobiliyatini shakllantirish.

S. Mustakilligini rivojlantirish.

35.Seminar mashg’ulotlarida asosan kanday vazifalarni amalga oshirish ko’zga tutiladi.

A. Ma’ruzada egallangan bilimlarni mustaxkamlash kengaytirish, adabiyotlar bilan mustakil ishlay olish malakalarini shakllantirish va bilimlarini asosli erkin bayon kilib bera olish malakasini tarbiyalash.

B. Talabalar bilimlarini mustaxkamlash chukurlashtirish kengaytirish.

S. Psixologik tadkikot natijalariga tayangan xolda bo’lg’usi pedagoglarda tarbiyanuvchilarga nisbatan ongli va to’g’ri munosabatda bo’lish malakalarini shakllantirish.

D. Talabalarni egallagan nazariy bilim va malakalarni pedagogik jarayonga tadbik kila olishga o’rgatish.

36. Labaratoriya mashg’ulotlarida asosan kanday vazifalarni amalga oshirish ko’zga tutiladi.

A. Talabalarning ma’ro’za tinglash va maxsus adabiyotlarni mustakil o’rganib borish yullari bilan o’zlashtirgan nazariy bilimlarni mustaxkamlash, psixologik tadkikotlar olib borish malakalarini tarkib toptirish.

B. Talabalarni ilmiy adabiyotlardan mustakil foydalanish yullari bilan o’zlashtirib olgan nazariy bilimlarini konkretlashtirish

S. Talabalar nazariy bilimlarini mustaxkamlash.

D. Talabalarni mustakil fikrlashga undash.

37.YOsh davrlari psixologiyasining asosiy vazifalari?

.A. SHaxsning kamol topishi konuniyatları va turli yosh davrdagi odamlarda vujudga keladigan psixik faoliyat, xolat va shart - sharoitlarning o’zaro ta’siri, xususiyatlarını aniklashdan iborat.

B. SHaxsning fiziologik jixatdan rivojlanishi.

S. SHaxsning jismoniy jixatdan rivojlanishini.

D. SHaxsning aqliy jixatdan taraqqiyotini.

38.Bolalar va o’smirlarda ma’lum davrlarda somatik va fiziologik o’sishning tezlashuvi nima deb ataladi?

A. Aksiliratsiya

B. Senzitev davri

S. Refleksiya

D. Ekstreorizatsiya

39. Avval tashqariga boshqa odamlarga qaratilgan psixik funksiyaning shaxsning ichki funksiyasiga aylanishi:

A. Interiorizatsiya

- B. Ekstreorizatsiya
- S. Aksiliratsiya
- D. Akselirizatsiya

40.Psixologiyada test metodi nechanchi yildan ko'llanila boshlandi?

- A. 1905 yildan
- B. 1904 yildan
- S. 1800 yildan
- D. 1906 yildan.

41.Guruh a'zolari o'rtasidagi bevosita emotsional munosabatlarni o'rganadigan metodni aniqlang.

- A. Sotsiometrik metod
- B. Test metod
- S. Faoliyat maxsulotlarini o'rganish metodi.
- D. Biografiya metod

42."Masalalar mohiyati", "Falsafiy savollar va ularga javoblar", "Xikmat ma'nolari", kabi inson uning psixikasi xaqidagi axloqiy falsafiy asar muallifini toping.

- A. Abu Nasr Farobi
- B. Ibn Sino
- S. Gulxaniy
- D. Xamza

43.Biogenetik nazariyaning qarama - qarshi ko'rinishi.

- A. Sotsiogenetik
- B. Psixogenetik
- S. Psixo - analitik
- D. Bixevoiristik

44.CHaqaloq bolaning oxirgi xar kuni necha grammdan ortib boradi?

- A. 1, 6 - 2 gr.
- B. 3-4 gr.
- S. 1,5 - 2 gr
- D. 1,4 - 2 gr

45."Go'daklik davri" nomli asarning muallifini aniqlang.

- A. L.S. Vigotskiy
- B. D.B.Elkonin
- S. N.L.Figurin
- D. A.Arken

46.Ilk bolalik davrida "affektiv" holat kay sababdan yuzaga keladi?

- A. Bola kattalar bilan mulokotda psixik jixatdan konikmasiligi vaktida
- B. Organizmning tez rivojlanganligi sababli
- S.. Kattalar bilan mulokot kilgan vaktida
- D.va s javoblar to'g'ri.

47."Affektiv" so'zining lug'oviy ma'nosi.

- A. Portlash
- B. Tezlashuv
- S.Taraqqiyot
- D. Rivojlanish

48.Maktabgacha davrning kaysi yosh boskichida dialogik nutk paydo bo'ladi.

- A. 3 yoshda
- B, 1 yoshda
- S. 3 - 4 yoshda
- D. 3-7 yoshda

49.Muayyan darajada uyushkoklik, intilish, irodaviya zur berish faollik va maksadga muvofik faoliyatni talab kiladi. Ixtiyorsiz xatti - xarakat o'rnini anglashilgan, rejali akliy mexnat egallay boshlaydi. Ushbu shaxsiy sifatlar qaysi faoliyat turida yuz beradi

- A. O'qish faoliyatida
- B. Mexnat faoliyati.
- S. Jismoniy faoliyat
- D. Xamma javoblar to'g'ri

50.Bolalarni chizgan rasmlari, yasagan o'yinchoklariga qarab uning psixik rivojlanishi xaqida xulosa chiqarishda qaysi metod qulay keladi.

- A. Faoliyat maxsulotlarini o'rganish metodlari
- B. Test metodi
- S. Sotsiometrik metod
- D. Suxbat metodi.

51.Go'daklik davrida asosiy faoliyat turi.

- A. Emotsional faoliyat
- B. Predmetli faoliyat
- S. Mexnat faoliyat
- D. Muloqot faoliyati.

52.Bilim yoki ko'nikmalarni o'zlashtirishdan iborat bo'lgan faoliyat turi.

- A. O'qish faoliyati
- B. O'yin faoliyat
- S, Mulokot faoliyat.
- D. B va s javoblar to'g'ri.

53. Faoliyat hatti - xarakat larini operatsiyalarini to'g'ri tanlay olish nima deb ataladi.

- A. Malaka
- B. Iste'dod
- S.Ko'nikma
- D. Barcha javoblar to'g'ri.

54.Ko'p marta takrorlash va mashq natijasida faoliyatni yarim avtomatik tarzda bajarilishi nima deb ataladi.

- A. Malaka
- B. Ko'nikma
- S. Qobiliyat
- D. Iste'dod

55. Ruhining g'ururi va vijdonini qadrlaydigan bo'lsin, uning ruhi o'z tabiat bilan past ishlardan yuqori va oliyjanob ishlarga ishlataladigan bo'lsin. Ushbu nasixatomus psixologik ta'riflar kimning qalamiga mansub.

- A. A.Navoiy
- B. A. Avloniy

S. Ibn Sino

D. Farobiy

56."Ilm insonlarning madori, xayoti, raxbari, ne'matidir. Ilm urganmok olim bo'lmok, uchun matabga kirmoq muallimdan ta'lim olmok lozim" ushbu fikrning muallifini aniklang.

A. A. Avloniy

B. A. Temur

S. Farobiy

D. A. Navoiy

57.Bilim olish xukuki O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi qonunining nechanchi moddasiga kiritilgan.

A. 4 - moddasi

B. 1- moddasi

S. 5- moddasi

D. 10 – moddasi

58.Pedagogik faoliyat shug'ullanish xukuki O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi qonunining nechanchi moddasiga kiritilgan.

A. 34 - moddasi

B. 30 - moddasi

S. 5 - moddasi

D. 25 moddasi

59.Sensor tarbiyaning mohiyati.

A. Sensor tarbiya akliy tarbiyaning bir bulagi bo'lib, sezgi a'zolari va idrokni maksadga muvofiq rivojlanirish, mukammallashtirishdir.

B. Sensor tarbiya sezgi a'zolarini mukammallashtirish.

C. Sensor tarbiya shaxsiy sifatlarning shakllanishi

D. Sensor tarbiya bilim jarayonlarining takomillashishi.

60.Nima sababdan bugungi kunda yoshlar jinoiy ishlarga ko'l urmoqda.

A. Ma'naviy qashshoqlik - ruxiy noplilik natijasida.

B. Burch vijdon xissini yukligi

C. Irodasizligi

D. Xamma javoblar to'g'ri.

61."Har mamlakatda adolat eshigini ochdim, zulmi - sitam yo'lini to'sdim" ushbu o'gitlar kimning qalamiga mansub.

A. Amir Temur

B. A. Avloniy

C. Al Buxoriy

D. A. Navoiy

62.Dastlabki diniy ahloqiy negizda yozilgan pedagogik - psixologik mazmundagi asarlar nechanchi asrlarda yuzaga keldi.

A. XVII - X VIII

B. X - XII

C. XIIIV - XV

D. IIIX - X

63.Bilim olish xuquqi konstitutsiyaning nechanchi moddasida berilgan.

A. 60 - moddasi

B. 90 – moddasi

S. 41 - moddasi

D. 4 - moddasi

64. Bog'cha yoshidagi bolalarda esda olib qolishning qaysi turi ustunlik qiladi.

A. mexanik tarzda esda olib qolish.

B. mantikiy esda olib qolish.

S. logik tarzda esda olib qolish.

D. to'g'ri javob yo'k.

65. Bog'chagacha tarbiya yoshdagи bolalarda tafakkurning kaysi turi ustunlik kiladi.

A. Ko'rgazmali xarakat tafakkuri.

B. Mantikiy tafakkur.

S. Mo'rgazmali tafakkur.

D. Mavxum tafakkur.

66. Bog'cha yoshidagi bolalarda tafakkurning kaysi turi ustunlik kiladi.

A. Ko'rgazmali obrazli tafakkur.

B. Ko'rgazmali xarakat tafakkuri.

S. Konkret tafakkur.

D. Obrazli mantikiy tafakkur.

67. Bolaning faoliyat va muomalada tarkib topadigan va namoyon bo'ladigan barqaror individual xususiyatlari majmui.

A. Qobiliyat

B. Xarakter.

S. Intilish.

D. Qiziqish.

68. Qaysi davrdan boshlab bolaning mustakil faoliyatlari rivojlanadi va shaxsiy individual xususiyatlari tarkib topa boshlaydi.

A. CHaqaloqlik davrida.

B. Go'daklik.

S. Ilk bolalik.

D. To'g'ri javob yo'k.

69. Bolalar kaysi psixik jarayonlar orkali tevarak atrofdagi narsalarning shaklini katta - kichikligi va ranglarini bilib oladilar.

A. Sezgi va idrok.

B. afakkur.

S. Tafakkur va xayol.

D. Sezgi va hayol.

70. Idrok kaysi analizator orkali amalga oshirilishiga karab qanday turlarga bulinadi.

A. Vaqt va xarakat ni idrok kilish.

B. D va S javob to'g'ri.

S. Qo'rquv va eshitish idroki.

D. Eshitish va xarakat ni idrok kilish.

71. Xotira jarayonlari kaysi variantda to'g'ri ko'rsatilgan.

A. Esda qoldirish, esda saqlash, unutish

B. Esda qoldirish, esda saklash, kayta esga tushirish va unutish

- S. Esda qoldirish, esda saklash, esga tushirish, unutish
- D. Esda qoldirish, eslash, qayta esga tushirish.

72.Bolalar xarakterining irodaviy sifatlari qaysi variantda to'g'ri ko'rsatilgan.

- A. O'z-o'zini tuta bilish, ka'tiyatliliik, mardlik.
- B. Mexnatsevarlik, mexribonlik, xalollik.
- S. Xalollik, jasurlik, to'g'ri so'zlik.
- D. Ziyaraklik, bilimdonldik, chaqqonlik.

73.Yosh davrlar psixologiyasi fanining predmeti qaysi variantda to'g'ri ko'rsatilgan.

- A. Turli yoshdagi odamlarning tug'ilganidan to umrining oxirigacha psixik ivojlanishi jarayonini, shaxsning shakllanishi va o'zaro munosabatlari konuniyatlarini individning yoshiga mos tarzda o'zgarish tamoyillarini o'rganadi.
- B. Yosh davrlarining muxim jixatlari o'rganadi
- S. Yoshlarning o'ziga xos invidual psixologik xususiyatlari va ularning faoliyat jarayonida namoyon bo'lish, rivojlanishi qonuniyatlarini o'rganadi.
- D .Odamlarning jamiyatdagi birligidagi faoliyatlar natijasida ularda xosil bo'ladigan xulq atvor va ruhiy kechinmalarni o'rganadi.

74.Pedagogik psixologiya:

- A. Kishiga ta'lim va tarbiya berishning psixologik konuniyatlarni o'rganadi
- B. Ta'lim va tarbiya
- S. Tarbiyaning psixologik xususiyatlarini
- D. ta'lim jarayonining maksad va vazifalarini

75.Yosh davrlari psixologiyasining acosiy vazifasi

- A. Shaxsning kamol topishi konuniyatlarini va turli yosh davrlaridagi odamlarda vujudga keladigan psixik faoliyat, xolatlarning o'zaro ta'siri xususiyatlarini aniqlashdan iborat.
- B. Kamolotning turli davridagi insonlarning yoshiga xos bo'lgan xususiyatlarni aniklang
- S. SHaxsning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashdan iborat.
- D. Inson mexnat faoliyati natijalarining yoshga xos bo'lgan qonuniyatlarni aniqlash.

76.Kichik guruuh a'zolari o'rtasidagi bevosita emotsiyal munosabatlarni o'rganish va ularning darajasini o'rganishda qo'llaniladigan metod.

- A. Sotsiometriya
- B. Longityud
- S. Eksprement
- D. Suxbat va kuzatish.

77.Abu Nasr Farobiyning qaysi asarida inson va uning psixikasi xaqidagi axloqiy - falsafiy mulohazalar bayon etilgan.

- A. "Donishnoma"
- B. "Saxarlardan"
- S. "Ideal shaxar axolisining fikrlari"
- D. "Tuxfatul axror"

78.Inson hayotiga doir xilma - xil ma'lumotlar keltirilgan "O'tmis yodgorliklari asarining muallifini aniqlang.

- A. Ibn Sino
- B. Ysuf Xos Xojib

S. Abu Rayxon Beruniy

D. A. Navoiy

79.Yusuf Xos Xojibning "Qutadgu biling" asarlaridagi bosh masalalardan biri.

A. Jamiyatdagi o'zaro munosabatlari

B. Inson bilish jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlari

S. Komil insonni tarbiyalash

D. Ta'lim jarayoni

80.Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarining muhim xususiyatlaridan biri

A. O'qituvchi shaxsiga ishonch xissi va yuksak extirom

B. Shaxs sifatida to'la tarkib topganligi

S. Diqqatning barkarorligi

D. Psixik jixatdan rivojlanganlik

81.Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar idrokining salbiy xususiyatlari.

A. Yaqqol tasvir va xis - tuyg'uga boyligi

B. Tez chalg'ishi

S. ob'ektlarni bir - biridan farklashdagi zaiflik

D. Ob'ektdan jismlarni umumlashtirish.

82.Shaxs xaqida berilgan qo'yidagi ta'riflardan qaysi biri to'g'ri.

A. Shaxs - bu, jamiyatda ongli faoliyat asosida xarakat kilib boruvchi va ma'lum ijtimoiy vazifani bajaruvchi individdir.

B. Shaxs - bu, biologik extiyojlarni kondirish jarayonida rivojlanib boruvchi individdir.

S. Shaxs ongli mexnat faoliyat maxsuli.

D. SHaxs bu jismoniy mexnat kilish kobiliyatiga ega bo'lgan odam.

83.Bola psixik taraqqiyotni izoxlash borasidagi qo'yida berilgan ta'riflardan qaysi biri to'g'ri.

A. Ta'lim jarayoni o'sish jarayoniga mos kelmaydi, ta'lim jarayoni o'sishdan ilgarilab ketadi va bolalar psixikasining o'sishni ergashtirib boradi, unga eng yakin istikbollar ochib beradi.

B. Psixika biologik omillarga bog'lik yangi inson psixikasining barcha umumiy va individual xususiyatlar tabiat tomonidan belgilangan.

S. Psixikaning rivojlanishi ma'lum yosh davrlarida sifat jixatdan yangi xususiyatlarning yangi - yangidan xosil qilishgan sifatlarning paydo bo'lism bilan bog'likdir.

D. Ta'lim va psixik o'sish bir - biriga mos keladi va fakat bir vaktning o'zida amalga oshishi mumkin, chunki ta'lim jarayoni o'rgatilsa psixik jarayonlar xam o'rganilgan bo'ladi.

84.Maktabgacha davr bolalari uchun xarakterli bo'lgan bilish psixik jarayonlarning ifodalanish variantlarni aniqlang.

A. Ko'rgazmali xarakat va ko'rgazmali obrazli tafakkur asosiy tafakkur turi xisoblanadi.

B. Ixtiyorsiz dikkat ixtiyoriyga nisbatan kuchli

S. Kichik bog'cha yoshidagi bolalarda ko'prok mantikiy xotira kuchli bo'ladi.

D. Mantiqiy va abstrakt tafakkur asosiy tafakkur turi xisoblanadi.

85.Kichik maktab o'quvchilarining yetakchi faoliyati.

A. Mexnat,

- B. O'yin,
- S. O'qish,
- D .O'yin - mulokot.

86.Ekspriment metodining turlari.

- A. Og'zaki, tabiiy.
- B. Og'zaki, yozma.
- S. Tabiiy, labaratoriya eksprimenti.
- D .Erkin standartlashtirish.

87.Chaqaloqlarda dastavval qaysi sezgi turlari shakllangan bo'ladi.

- A. Teri sezgilari, xid bilish, ko'rish.
- B. Muskul xarakat
- S. Organik sezgilar.
- D. To'g'ri javob yo'k.

88.Yangi tug'ilgan chakaloklarda sezgining kaysi turi yaxshi rivojlanmagan bo'ladi.

- A. Hid bilish.
- B. Ta'm bilish sezgisi.
- S. Harakat sezgisi.
- D. Teri sezgilari.

89.Chaqaloqning o'z xarakatlarini idora kilishi ya'ni xarakat sezgilarining rivojlanishi qaysi davrdan boshlanadi.

- A. Bolaning 2-3 oylik davridan.
- B. Bolaning 1-oylik davrida.
- S. 1 yoshda.
- D. To'g'ri javob yo'k.

90.Bog'cha yoshidagi bolalar idrokining xarakterli xususiyati.

- A. Ular narsalarni idrok kilishda ko'zga tashlanib turadigan belgilarga asoslanadi.
- B. Ular narsalarni idrok kilishda mavxum tasavvurlariga asoslanadi.
- S. Narsalarni idrok kilishda ichki xususiyatlariga asoslanadi.
- D. Voqelikni idrok kilishda mavxum tafakkurlariga asoslanadi.

91.Bir yoshgacha bola psixikasi o'sishining o'ziga xos xususiyatlari kaysi variantda to'g'ri ko'rsatilgan.

- A. Kattalar so'zini tushunish va dastlabki so'zlarni talaffo'z kilishi, xatti - xarakat larni So'z bilan boshkara olish, so'z bilan idrok kilish faoliyatini boshkarish.
- B. Dastlabki so'zlarni talaffo'z kilishi shaxs sifatida shakllanishi
- S. Kattalar so'zini tushunishi, ish xarakat ini bajarish, xatti-xarakat ni so'z bilan boshkarish.
- D. So'z bilan go'dak idrok kilish faoliyatini boshkarish.

92.Bola hayotining dastlabki onlarida uning uchun diqqatning qaysi turi xarakterli bo'ladi.

- A. Ixtiyoriy
- B. Moviklashtirilgan dikkat.
- S. Ixtiyorsiz.
- D. To'g'ri javob yo'q.

93.Ixtiyoriy diqqatning alomatlari odatda bolalarda qaysi davrda paydo bo'la boshlaydi.

- A. 1- 2 yoshda,
- B. 3 oyligida,
- S. 6 oyligida,
- D. 9 oyligida.

94.Bolalarning yoshlari ulg'aygan sari diqqatning qaysi sifatlari o'sib boradi.

- A. Bulinuvchanligi, kuchi, barkarorligi.
- B. Ko'lami, bulinuvchanligi.
- S. Ko'lami, ko'chuvchanligi, kuchi, barkarorligi.
- D. Ko'chuvchanligi.

95.Bolalarda diqqatning salbiy xususiyati.

- A. Ko'chuvchanligi
- B. Barqarorligi
- S. Parishonxotirlik..
- D. Ko'lami.

96.Bog'chagacha tarbiya yoshidagi bolaning psixik taraqqiyotida ahamiyat kasb etuvchi omillar.

- A. Erkin xarakatlar va muloqot.
- B. O'yin faoliyati.
- S. Mexnat.
- D. Mustaqil xarakatlar.

97.Uch yoshgacha bo'lgan davrning o'ziga xos xususiyatlari.

- A. Nutk va nutk faoliyatini eng okilona namoyon kilish va to'g'ri, maksadga muvofik rivojlantiirish boskichi xisoblanadi.
- B. Shaxs sifatida to'la shakllanish davri.
- S. Irodaviy jixatdan shakllanish davri.
- D. Nutq va nutq faoliyatini okilona namoyon qilish bosqichi xisoblanadi.

98.Biogenetik nazariyada insonning qaysi jixati bosh omil sifatida qabul qilingan.

- A. Biologik yetilishi.
- B. Jismoniy jixatdan takomillash.
- S. Biologik va ijtimoiy jixatdan rivojlanish.
- D. Aqliy jixatdan rivojlanish.

99.Necha yoshdagи bolalarda mantiqiy tafakkur taraqqiyotining barcha imkoniyatlari yuzaga keladi.

- A. 6-7 yoshda
- B. 3 - 4 yoshda.
- S. 4 -5 yoshda.
- D. Bolada yangi extiyojlarning paydo bo'lish davri.

100.Rolli o'yin faoliyatini vujudga keltiruvchi eng zarur omillardan biri.

- A. Bolada o'z xatti-xarakatini kattalar xarakati bilan solishtirish, nusxa olish,tuyg'usining mavjudligi.
- B. Kattalar xatti - xarakat ining ta'siri.
- S. Bolada intilishning mavjudligi.

101.Bolaning o'ziga nisbatan bo'lishi mumkin bo'lgan munosabatni oldindan sezabilish qobiliyati qanday ataladi.

- A. Sezuvchanlik.
- B. Sezgirlik.

S. Refleksiya.

D. Ziyraklik.

102. Bog'cha yoshidagi bolalar ta'lim - tarbiyasini uyuşdırıshdagi eng xarakterli xususiyat.

A. O'quv mashg'ulotlariga erkin xatti - xarakatlarni kiritish.

B. O'quv mashg'ulotlariga o'yin elementlarini kiritish.

C. O'quv mashg'ulotlarida mavxum tushunchalardan foydalanish.

D. To'g'ri javob yo'q.

103. Bola psixik tarakkiyotiga faol ta'sir etuvchi omillar qaysi variantda to'g'ri ko'rsatilgan.

A. Bolaga tug'ma ravishda beriladigan nasliy xususiyatlar.

B. Ijtimoiy muxit va ta'lim - tarbiya.

C. Ijtimoiy muhit, ta'lim - tarbiya va tug'ma ravishda beriladigan nasliy xususiyatlar.

D. Ta'lim - tarbiya.

104. O'spirinlik davrida o'z - o'zining anglashning xususiyatlari nimalardan iborat.

A. Yuqori sinf o'kuvchilarining o'z - o'zini anglashi sifat jixatdan tamoman boshkacha xarakterga ega. O'z - o'zini anglash shaxsning axlokiy psixologik sifatlarini anglash extiyojri bilan bog'langan;

B. O'spirinlik davrida o'ziga, o'z shaxsining sifatlariga kizikish, o'zini boshkalar bilan takkoslash, o'zini baxolash o'z hissiyot va kechinmalarini tushunib olish extiyoji tarkib topadi;

C. Abstrakt - mantikiy tafakkurning rivojlanishi nafakat yangi akliy sifatlarning, balki yangi extiyojlarning paydo bo'lishiga xam olib keladi. D. O'spirinlarda o'ziga qiziqish, o'zini boshqalar bilan takkoslash vujudga keladi

105. Go'dak bolalarning ko'rgan narsalarini tanish necha oylik davridan yuzaga keladi.

A. 2 oylikda.

B. 5-6 oylik davrda.

C. 9 oylik davrda.

D. 2 yarim oylikda.

106. Bolalarning psixik jarayonlarini takomillashtiruvchi o'yinlar.

A. Teatr o'yini.

B. Xarakat li intelektual o'yinlar.

C. Ijtimoiy siyosiy o'yinlar.

D. Sport o'yini.

107. Bolalarning ijodiy xarakatlari asosan kaysi faoliyatlariga namoyon bo'ladi.

A. O'yin faoliyatida.

B. O'yin va tasviriy san'at faoliyatida.

C. Dam oli faoliyatida.

D. Sayr vaktida.

108. Bola faoliyati va xulqining dinamik va emotsiyal hissiy tomonlarini xarakterlovchi individual hususiyatlar majmui.

A. Xarakter.

B. Layoqat.

C. Ishtiyoy.

D. Temperament.

M u n d a r i j a

Davlat ta`lim standarti

Yosh va pedagogik psixologiya fanining o`quv namunaviy fan dasturi.

Yosh va pedagogik psixologiya fanining o`quv namunaviy ishchi fan dasturi.

Yosh va pedagogik psixologiya fani bo`yicha talabalar bilimini baholashning reyting xaritasi va baholash mezonlari

Talabalar mustaqil ishining kalendar tematik rejasi..

Yosh va pedagogik psixologiya fani bo`yicha dastur bajarilishining kalendar tematik rejasi.

Talabalar bilimini joriy reyting nazorati uchun test variantlari.

Talabalar bilimini oraliq reyting nazorati uchun sovol va topshiriqlar.

Kirish

Yosh va pedagogik psixologiya fani mavzulari bo`yicha tayanch konspekt.

Yosh va pedagogik psixologiya fanining ma`ruzalar matni.

Yosh davrlari psixologiyasi va pedagogik psixologiyaning predmeti.

Psixik taraqqiyot qonuniyatları..

Maktabgacha yosh davr psixologiyasi....

Kichiik matab yoshi psixologiyasi.....

O'smir psixologiyasi

Ilk o'spirinlik yoshining psixologik xususiyatlari

Ta'lim psixologiyasi

Tarbiya psixologiyasi

O'qituvchi psixologiyasi

Yosh va pedagogik psixologiya fanining seminar mavzulari ishlanmasi.
Yosh va pedagogik psixologiya fanining laboratoriya mavzulari ishlanmasi.
Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati.